

LOOMING

VEEBRUAR 1968

EESTI NSV KIRJANIKE LIIDU HÄÄLEKANDJA

2

A. Kütt

Parašütistid (Sõovitus) 1964

LOOMING

KIRJANDUSLIK
JA ÜHISKONDLIK
POLIITILINE
AJAKIRI

Eesti NSV Kirjanike Liidu häälkandja

2 VEEBRUAR 1968

Talvesonetid

I

Kuu täitsa tumm, tal lukku läinud keel,
suurt tardumust ma enda ümber tajun,
puuoksad lumepaines looka vajund,
kuu varjud, mitte päikse vari teel —

kuu varakult sai voli õhtu eel,
kui päiksevalgus hämarusse hajus —
nii käin ma härmaebemete sajus
ja kummaliselt vaikseks muutub meel.

Näin võõras endale all põhjakaart,
öö oma vaelevuses mõjub üllalt,
tal minu ülegi on võimu küllalt.

Mu saatjaks üksi kuu, me paras paar —
kui lumeinimene lumemaalt
ma tulen ise enesele külla.

II

Nüüd jääs on sadamad ja paadisillad,
ei popsu mootorid, ei liugle jahid,
ja vaibunud on lainte raske pahin,
vood vahuviirge rannale ei pilla.

Ehk küll mul vahel tahmast-tuhast villand,
köeb iga päev kui sepaääs mu ahi,
kui tulekummardaja leeke vahin
siin üksinda, ei lökkeliste killas.

Maituled, jaaniööd, mis kauge kaja,
noor rohi, kaste, hämarus nii sume!
Lamp valgustab nüüd pooled päevad maja,

toa üle siiski tuisuvari tume.
Kas olen ära eland oma aja,
või leek veel kingib mulle kuldse jume.

III

Kesk lumehangi põgus päevavalgus
nii kasin, nagu maksaks hingehinda,
külm tungib üdini, ent südamesse, rinda
raas päikest nagu sulanire valgub.

Jää kaval kammits kimbutab mu jalgu.
Siin, kuigi põhjanabale ei minda,
jää enesele kõikjal otsib pinda —
võib silmadeski näha külma kalgust.

Raas päikest nagu läiteks süsi tuhas,
see külmavine varjus hõõgub sala,
kui kajab iilingute valus hala.

Ta paiste vaevalt nähtav tuisuugas,
soe hoovus siiski põues püsib alal —
jäävaba sadam, süda, jääst on puhas.

Sonetipaar

I

Kas külvajal on nõrgaks jäänud seeme,
või liiga tuim ja põuane on maa,
ei kividele elu sisse saa —
kui ise endid sigimatuks teeme,

kas kadu näeme, et nii kurva tee me
umbropsu valime? Miks kaotaja,
kui võitja olla võid, kel edumaa,
ja pärandada iidsed voored, neemed.

Liig mõtlematult, albilt surmakäärid
on lõiganud nii tihti ihuvilja —
ja verivärskeks armuks aeg on hilja.

Peab eluvõitlust iga võrse, lill ja
umbrohukõrski lokkab põlluääril —
kas inimvõsu valgust vähem väärrib.

II

Ilmtundmatud meis endis tulemäed,
ei purset keegi aimatagi tea,
kus, kunas, kuidas enam vaos ei pea
meid endavalitsuse ranged väed.

Me kuigi sügavale endasse ei näe.
Üskõik, mismoodi tõkkeid ette sea,
leek purustava jõuga tõstab pea
ja vallapääsev purse ongi käes.

Ei ole ükski nõnda ettenägev,
et nagu äikest karta tulemäge,
kuid sügaval, kuid sügaval on laava.

Ühtäkki süttib lõõsk, me arm on vägev,
ei surm, ei kustumine tasahaaval —
suur elupurse tasub kõik me haavad.

Eilne valgus

ksinda olles vestlen ma mõnikord Saša Braginskiga, ehkki ta 1944. aasta kevadel Mozõri soodes hukkus.

Mõtlen, et isegi meie karm poliitosakonna ülem polkovnik Ivolgin, Ivan Aleksejevitš, andestaks mulle selle suhtlemise hauataguse maailmaga. Arvan, et temagi mitte kõiki hukkunuid surnuiks ei pea.

«Мертвость,» öeldakse unustamatu Vladimir Ivanovitš Dali sõnaraamatus, «состоянье мертвого и ему подобнаго; недвижность, тишина; безчувственность». Aga sõna «погибать» juures leidub muude hulgas selline näide: «Въ третій часъ дня погипе солнце и бысть аки двюю дней месяцъ».

Hukkunu võib uuesti ilmuda, nagu valgus pärast varjutust.

Jah, juhtub, et ma ka praegu Sašaga niiviisi vestlen.

«Näed sa, Saša,» ütlen ma, «ühiskonnale on juba ebaoluline, mida inimene rohkem kui kahekümne aasta eest tegi.»

«Ühiskonna suhtes on see vististi õige,» nõustub Saša, «kuid inimesel on ka oma eriline, tema enda elu.»

«Sa arvad siis siia maani, et see omaenda sisemine elu on alaline kohtumõistmine iseenese üle?»

«Jah, teadlik või ebateadlik, see pole tähtiski.»

«Missuguste seaduste järgi siis? . . .»

«Kõige kõrgemate järgi, nende järgi, mis inimene ise endale asetab. Südametunnistuse seaduste järgi.» Saša naeratab veidi hämmeldunult. Talle näib, et ta kasutas üleliia kõlavaid sõnu.

«Kuid mis mõõdupuu on südametunnistus, kui ta igaühel on erinev? Igaüks oskab ennast õigustada.»

«Õigustused ei too õnne.» Saša vangutab oma neegrikiharatega pead. «Õnnelik on ainult see, kel pole vaja ennast milleski õigustada.»

Kuni siia maani ma ei tea, kas Sašal on õigus või ei ole.

1944. aasta märtsis sai major Braginski meie 137. punalipulise polgu komandõri asetäitjaks poliitalal. Olime tol ajal kaelani Valgevenemaa metsastesse rabadesse vajunud. Autod seisis rodus, rattad lõid virri, pritsisid pori laiali, ega pääsenud edasi. Kaevikus — vesi põlvini. Sapõõride poolt vastutustundega ehitatud juhtkonna blindaažides — samuti luupekseni.

Eraelus oli Sašal haruldane ja sõjaliselt otstarbetu elukutse — ta oli aastatuhandete eest hääbunud riikide Assüüria ja Babüloonia spetsialist. Selliseid spetsialiste nagu tema oli kogu Nõukogude Liidu peale ainult kolm-neli. Seepärast Sašat 1941. aastal armeesse ei kutsutud.

Muidugi, rahul ta süda ei olnud. Punastas piinlikkusest, kohates Nevskil sõdurivormis tuttavaid. Punastas, kuid tegeles oma teadusega.

Esimese blokaaditalve elas Saša imekombel üle. Ta ei saanud oma akadeemilist leivaportsjonit jagamata jätta raugast arhivaariga. Ainult et arhivaar jäi Leningradi, Saša aga kui teaduse väärtus viidi 1942. aasta kevadel minema.

Saša sõitis Samarkandi. Vanaaegsete hommikumaiste minarettide ja kummaliste kirikutega linn äratas huvi Assurbanipali ja Navuhodonosori uurimiseks. Kord nädalas käis Saša korralikult haiglas, kus ta kui blokaadist tulnu hoolikalt läbi vaadati. See, et ta oli blokaadist tulnud, andis talle tagalas mingil moel kangelaslikkuse oreooli.

Kuid just haiglas juhtus üpris tavaline lugu, mis siiski pööras pea peale Saša elu.

Jalutu invaliid, rind medalites, kelle Saša arstijärjekorras endast ette laskis, ütles muigega:

«Odavalt pääsed, intelligendike. Ma aevastan su viisakusele.» Ja teraselt Sašale näkku vaadates, mis oli õrn ning roosa nagu inglil, lisas külma raevuga: «Teiesugune vennas oskab ennast sisse seada — tagalas võitu sepitseda.»

Muidugi, invaliid võis ehk lihtsalt oma sapist meeleolu lahutada — ütles tigidusest, ei mõtelnudki midagi ja unustas. Kuid Saša ei saanud enam unustada. Päeval ja öösel seisis jalutu silme ees ning tema sõnad kõlasid kõrvus.

Saša läks oma akadeemikust ülemuse juurde ja pärast pikka kasutatud vaidlust selle üle, mis on riiklikult otstarbekohasem, ütles:

«Kui mind ei lasta sõjaväkke heaga, siis teen ma mingi kuritöö, et seda hiljem verega maha pesta. Lõppude lõpuks võin sõdida ka trahvi-roodus.»

Oma sõnade kinnitamiseks äigas Saša hallijuukselise akadeemiku kirjutuslauagarnituuri põrandale. Tint valgus unikaalse tadžiki vaiba mustrile ja pritsis Saša pükstele.

Huumorit akadeemikul piisas — ta pahvatas naerma.

Saša suunati Moskvasse, Poliitilise Peavalitsuse käsutusse. Seal anti talle kui ajalookandidaadile otsekohe vanema poliitjuhi auaste ja saadeti kuuekuulistele kursustele, kus propagandistid oma teadmisi täiendasid. Saša kuulas ära hulga loenguid sõjaliste operatsioonide poliitilisest ettevalmistamisest ning õppis selgeks püstoli «TT» lahtivõtmise ja puhastamise. Siis peeti teda kaua reservis ja talle tehti ülesandeks kirjutada brošüürid Suvorovist ning Kutuzovist, kelle kuulsus kattis Nõu-

kogude armeed. Muidugi olid Suvorov ja Kutuzov lähemal kui Navuhodonossor ja Assurbanipal, kuid üpris kaugel Stalingradi lahingust.

Nõukogude armee 26. aastapäeva puhul, ehk küll tähtpäev polnudki ümmargune, autasustati Poliitilise Peavalitsuse töötajaid ordenitega. Üksteise järel läksid ohvitserid lavale, ütlesid selge häälega «Teenin Nõukogude Liitu» ja tulid saali tagasi, ordenikarbike käes.

Saša — selleks ajaks juba major — sai marssali käest samuti oma Punatähe, kuid selle asemel et lausuda määrustikus ettenähtud vormel ja lahkuda, hõõrus ta mõtlikult otsaesist ning ütles:

«Seltsimees marssal, mul on kuidagi piinlik autasu vastu võtta — ma pole ju veel kordagi lahingus olnud.»

Saalist käis läbi naeruhelk. Vist pidasid paljud Sašat pisut napakaks.

Marssal kibrutas kulme, vaatas Saša puhastesse ning nukratesse silmadesse ja naeratas.

«Hüva, võtke avansiks. Mina aga hoolitsen selle eest, et te lahingusse satuksite.»

... Märtsikuu südapäeval istusime me, poliitosakonna töötajad ja diviisilehe väljaandjad, metsas palkidel ning toitsime end kõiki äratüüdanud hirsipudrugaga. Poliitosakonna ülem Ivan Aleksejevits Ivolgin selgitas meile, kuidas võidelda mugavusemeeleolude ja enesega rahulolu vastu, mis pikaajalistel võitluse vaheaegadel tekivad. Öigust öelda kuulasime küll tema juttu, kuid mõtlesime, kuidas pääseda meesteta külasse, mis oli diviisi tagalaks.

Kaskedel paisusid pungad. Külas köeti saunu ja aeti puskarit. Talvemunder oli hatul ja täitama hakanud. Suvist vormi polnud me veel kätte saanud.

Major Braginski ilmus puu tagant tuliuues mugavalt istuvas sinelis (selle all aga oli näha tuliuus gabardiinist gimnastjorka) ja kroomnahast saabastes. Ja õlgadel polnud tal sõdurirakmed, vaid vasaku käe otsas elegantne nahkkohver.

Ivan Aleksejevits oli major Braginski tulekust juba informeeritud. Raportit ära kuulamata hüüdis ta käskjalale:

«Katelok ja lusikas majorile!» ning pani Braginski telkmantlile enda kõrvale istuma.

«Noh, mis kõrgemal pool uudist?» küsis Ivan Aleksejevits.

«Ma arvan, et peamised uudised lähevad kõrgemale poole teie juurest,» ütles Saša.

Ivan Aleksejevits noogutas heakskiitvalt pead. Sašale toodi katelok ja lusikas.

«Siin on koos kõik meie poliittöötajad,» ütles Ivan Aleksejevits, «saage tuttavaks.»

Me ütlesime oma nimed — saime tuttavaks. Muidugi ei unustanud me keha kinnitada. Ka Saša sõi, kuid tundis end veidi ebamugavalt —

kas sellepärast, et oma elegantse mundri tõttu paistis meie hulgas valge varesena, või sellepärast, et aimas meie umbusaldust tema vastu.

«Niisiis, tähendab,» ütles Ivan Aleksejevitš tühja katelokki kõrvale pannes, «Poliitvalitsus on kõrge mägi.»

«Kõrge,» nõustus Saša.

Ivan Aleksejevitš hakkas plotskit keerama, aga niiske paber lagunes sõrmede vahel ära.

Saša tõmbas taskust hõbeportsigari ja kostitas meid «Kazbekiga». Portsigar tühjenes silmapilkselt.

Saša rapsis tikke, kuid need olid jõudnud juba niiskeks tõmbuda ega süttinud.

«Iseloomustus teie kohta tuli positiivne. Parteivärk on puhas. «Konkse» ei ole?» küsis Ivan Aleksejevitš.

«Ei.»

Poliitosakonna ülema käskjalg löi «katjuušast» tuld. Süütasime oma suitsud hõõguva nartsu küljest. Ivan Aleksejevitš tõmbas sügava pahvaku suitsu ja läks üle «sina» peale.

«Räägi ausalt ära, major. Millega sa läbi põlesid?»

«Nagu ei oleks veel põlenud, seltsimees polkovnik.»

«Aga kellele pihku sattusid?»

«Paistab, et pole veel sattunud.»

Ivan Aleksejevitš hakkas Sašat raske pilguga puurima, kuid viimane kannatas selle pilgu kergesti välja.

«Hästi,» ütles Ivan Aleksejevitš seejärel rahulolematult ja läks uuesti «teie» peale. «Kuidas soovite... 137-ndas sattus poliit-asetäitja miini otsa... Noh, mis veel? Seal, näete, on sideliin...» Poliitosakonna ülem osutas puude vahele tõmmatud juhtmele. «Lähete seda paela pidi... Muu klaarite seal, kohapeal.»

Saša tõusis, tõstis püüdlikult käe mütsi äärde. Tahtis astuda nagu asfaldil, kuid komistas mättale.

«Mnjaa,» venitas Ivan Aleksejevitš kahtlemisi.

Ja me kõik jagasime neid poliitosakonna ülema kahtlusi.

Ka 137-nda komandörile alampolkovnik Jegorovile jättis Saša täitsa ebasoodsa mulje. Lühikest ja jässakat alampolkovnikut piinasid koeranaelad. Neid oli tal oma paarkümmend tükki kõhul ja kannikatel — ei saa maha istuda, ei pikali heita, ei aluspükse lahti kiskuda.

Alampolkovnik ja Saša kõnelesid teineteisega seistes, kusjuures alampolkovniku silmad ulatusid vaid Saša rinna kõrgusele. Sašal soovitati istet võtta, kuid see pidas ebaviisakaks istuda, kui komandör seisab.

Jegorov laotas kaardi koikule ja informeeris olukorrast. Seejärel kukkus kiitma oma snaipereid ja luurajaid (pikaajalise kaitse korral kõige tähtsamad mehed). Snaipeerid olevat 137-ndas tõesti kuulsad mehed. Igaühe arvel saja fritsu ringis, mõnel enamgi.

Masinlikult korrutas Saša snaiperite arvu peast sajaga. Kujunes soliidne number. Tuli välja, et saksa väeosa, kes seisis 137. polgu rindelõigu ees, on täielikult hävitatud. Naiivsusest ütles Saša selle kaalutluse kõvasti välja.

Alampolkovnik heitis Sašale alt üles pahase ning tõgava pilgu:

«Aga teie, major, kontrollige snaipereid. Ja siis minge luurajatega kaasa, lugege ära, palju seal sakslasi elus on.»

Saša võttis seda tõsiselt. Samal õhtul sokutas ta end paarimeheks snaiperite hulgas kõige kuulsamale, kellelegi jefreitor Bugajevile. Vintpüssi aga ei taibanud Saša kaasa võtta.

Bugajev, kaval ja kivikõva maamees, otsustas — nagu taolistel juhtudel kombeks — uut umbusklikku ülemust õpetada.

Jefreitor Bugajevil olid eikellegimaal mõned varem ettevalmistatud snaiperipositsioonid. Uut majorit ei viinud ta muidugi mitte kuivemasse ja ohutumasse paika, nagu oleks teinud oma, lahinguis läbi-proovitud ohvitseriga...

Ammu enne koitu tõmbasid jefreitor ja major maskeerimisülikonnad selga, ronisid kaevikust välja ja hakkasid roomama. Lamama jäid nad rabasse kahe männitüve vahel, mis mullune torm oli maha murdnud. Bugajev pani sõrme huultele, siis viibutas seda hoiatavalt — mitte pise-matki piuksu ega vähematki liigutust.

Rabast pressis niredena vett nagu klistiirikannust. Bugajevil oli maskeerimisülikonna all paks vattkuub. Sašal õhuke sinel. Bugajev oli kõigega harjunud. Saša oli karastanud end külma veega hõõrumisel pärast hommikuvõimlemist. Lamasid nad niiviisi tundi kaks või kolm, ligunesid läbi, muutusid kangeks... Bugajev mõtles kogu aeg, kas major hakkab tagasi kippuma. Ei hakanud.

Koitis, nagu peopesal sai nähtavaks sakslaste blindaaž kaevikute taga võsastikus. Blindaažist ronis päikese kätte üks sõdur ämbriga, teine katelokkidega, mõlemad kadusid metsa, ent minuti kümne pärast tulid tagasi.

Bugajev võttis käpikud ära, toppis käed vattkuue alla põue. Saša kis-kus nahksõrmikud maha, peitis käed gymnastjorka alla.

Möödus veel pool tundi. Lõpuks väljusid blindaažist kaks ohvitseri, hakkasid suitsetama. Bugajev pani palgesse oma optilise sihikuga vintpüssi, Saša tõmbas kabuurist välja püstoli «TT». Bugajev vajutas pikka-misi päästikule, Saša samuti. Mõlemad ohvitserid langesid maha: üks otsekohe, nagu niidetult — silmili, teine hetk hiljem, kumbki ei liigatanud.

Siin eikellegimaal aga tagusid kuulipildujad, hakkasid vinguma miinid... Üks plahvatus järgnes teisele. Bugajev surus nina vastu maad. Saša samuti. Kui pisut vaiksemaks jäi, kergitas Saša esimesena pead: ei surnuid, ei elavaid — blindaaži juures polnud kedagi.

... Hämariikus pöördusid nad omade juurde tagasi. Saša hambad lögi-

sesid, varbad olid tundetud, huuled värisesid. Hea, et keegi staršinaa täie välipudeli ulatas. (Staršinaadel oli alati tagavarasid — langenud lahkusid elust veidi varem kui nimekirjadest.)

Rüüpas Bugajevgi, heitis Sašale kavalavõitu pilgu ja küsis:

«Kuis on, seltsimees major, kas paneme need kaks kirja?»

«Pange, olge lahke, kas või neli,» ütles Saša käega lüües.

«See on juba meie moodi, seltsimees major,» lausus jefreitor heakskiitvalt. «Milleks nende madudega koonerdada.»

Järgmisel ööl läks Saša polgu luurajatega vaenlase tagalasse. Enne teeasumist taipas ta leitnandile, rühma komandörile, käsu anda:

«Kuni tagasijõudmiseni pidage mind reameheks.»

Poliitosakonna ülemale muidugi raporteeriti uue poliit-asetäitja kangelastegudest. Ivan Aleksejevitš ei avaldanud esialgu ei kiitust ega laistust.

Paari päeva pärast astus poliitosakonda sisse polgukomandör Jegorov. Poliitosakonna ülemaga olid nad vanad sõbrad.

«Kuule, Ivan Aleksejevitš, mis asetäitja sa mulle saatsid?»

«Mis siis on?»

«Poliittööga ei tegele,» kurtis Jegorov.

«Kas ei meeldi, et ta su snaipereid kontrollib? Luurajad pole rahul?»

Polgukomandör võttis furažka peast, tammus jalalt jalale.

«Ei, sellest pole midagi.»

«Ära keeruta.»

«Ega ma ju ei keerutagi.» Jegorov turtsus. «Kõnnib su major päise päeva ajal oma täies pikkuses eesliinil... Kardab saapaid kaevikutes märjaks teha. Noh, ärgu ta ise endast hooligu, aga meestel on kahju...»

«Mitte minu major, vaid sinu... Sõnaga meie,» ütles Ivan Aleksejevitš. «Hüva, saada ta õhtul minu juurde.»

Nii kutsuti major Braginski esimest korda JP-le. JP-ks nimetati meie juures järjekordset peapesu («peapesuga» asendan ma siinkohal hoopis krõbedama sõna), mida poliitosakonna ülem jagas patustuste eest.

JP-del oli Ivan Aleksejevitš eriti karm ja mitte täitsa õiglane. Valas pähe, sõnu valimata. Harjumata inimene võis mõelda, et asi lõpeb vähemalt degradeerimise ja trahvirooduga.

Saša seisis muldonnis sirge seljaga, furažka puudutas lage.

«Mis sa õige arvad, kas eesliin on Nevski prospekt?» Poliitosakonna ülem virutas rusikaga lauda asendavale kastile, nii et sellesse pragu tekkis. «Mis sinuga lahti on? Kui elu on ära tüüdanud, on see su enda asi, või kavatsed sa hakata meile enesetapmist õpetama? Furažka, saapad, rihmakesed — sa ei ole rindemees, vaid märklaud snaiperi jaoks. Saadeti meile alles poliittöötaja! Kas tahad parteipileti lauale panna?»

Ma istusin muldonni nurgas hämaral naril ja vaatasin pealt. Mul oli vaja ära oodata, kuni Ivan Aleksejevitš vabaks saab, maha jahtub ja

meie lehe «Vahipostil» homse numbri tõmmisele alla kirjutab. Kogemustest teadsin ma kõik, mis juhtub: kohe ägestub major ning hakkab astla vastu üles lööma, Ivan Aleksejevitš viskab ta välja ja käsib tunni aja pärast ilmuda; tunni aja pärast aga hakkab kõik otsast peale, ja nii viisi seniajani, kuni kangekaelne sikk vaguraks lambaks muutub.

Noh, mitte ägestuda oli siin võimatu. Ivan Aleksejevitš ei häbenenud väga valusalt solvata.

Kuid Saša ei ägestunud, ei hakanud ennast õigustama. Mulle isegi paistis, et peapesu saamine talle meeldib. Ootamatult naeratas ta.

«Mille üle sa irvitad?» muutus Ivan Aleksejevitš kohmetuks.

«Vabandage, seltsimees polkovnik, see oli niisama oma mõtetele,» surus Saša vaevaga naeratust maha.

Ivan Aleksejevitš silmitses Sašat pikalt ja ohkas.

«Hüva, võtke istet,» ütles ta oma tavalise häälega. «Istu ka sina, toimetaja, siia, joome teed. — Anna kõikidele teed klaasides ja too kondenspiima, ära koonerda,» tegi Ivan Aleksejevitš käskjalale korralduse.

«Teate mis, Aleksander Ossipovitš.» Poliitosakonna ülem kattis oma käpaga Saša kitsa käe. «Ma ju saan aru: Assüüria või Babüloonia... Inimesed aga surid Nõukogude maa eest... Eks ole?... Keegi solvas teid või saite ise enda üle pahaseks... Hüva, minusse see ei puutu, kuid praegu olete te eesliinil... Noh, aga kõige rohkem kardate te seda, et keegi ei arvaks, nagu võiksite araks lüüa. Seda pole meie juures vaja.»

Järgmisel päeval asendas Saša furažka pilotkaga ning kroomnahast saapad kirsasäärikutega ja viis ühes pataljonis läbi vestluse teemal «Kommunistide avangardsest osast».

Kevadine teede lagunemise aeg lõppes peatselt. Puud löid hiirekõrvus haljendama. Eemalt hakkasid teed sarnanema teedele.

... Öösel enne rünnaku algust puhkasin ma muldonnis Saša juures. Enne seda luusisime koos mööda eesliini. Tagasi jõudsime enne kolme.

Meil kummalgi ei tulnud und. Hakkasin arendama oma teooriat sõja-järgsest elust. Tol ajal olin veendunud, et vähemalt rindemeestel kujuneb ta, see elu, märksa õnnelikumaks kui enne sõda. Esiteks — enne sõda me ei osanud rõõmu tunda lihtsatest asjadest, sellistest nagu puhfad voodilinad või kuum vann, või laualambi valgusesõõr, milles on avatud raamat näiteks niisuguste ridadega: «Ma unustasin vapruste, kangelasteod, kuulsuse...» Teiseks — ja see on kõige tähtsam — kõik me olime lollid: nukrutsesime ja piinlesime tühiste asjade pärast... Kord meid alahinnati, kord söimati koosolekul läbi, kord ei tulnud tütarlaps kohtamisele... Pärast sõda aga juba taipame: kui sind keegi ei tapa ja sina ei pea kedagi tapma — mis õnne sa siis veel tahad?

Kuid Saša suhtus mu kaalutlustesse halvakspanevalt.

«Inimliku õnne mõõdupuuks pole kunagi mugav latter ega rammus ninaesine, vaid puhas või must südametunnistus,» ütles ta.

Ma solvusin ja jäin vait. Nii imelik kui see ka pole, mõtlesin selle üle: on see õige, et mina, noor ja terve mees, sõdin peamiselt sulega.

... Pealetungi esimesel päeval läks Saša rünnakule ühe rühma eesotsas. Sõduritarkusi ei olnud Saša kunagi ega kuskil läbi võtnud. Jooksis oma täies pikkuses, maha ei heitnud. Lihtsalt ime, et teda otsekohe maha ei notitud. Õnneks leidis seersant, kes majori ees ei värisenud, ruttas Sašale järele, paiskas ta pikali ega lasknud teda enam silmist. Aeg-ajalt hüüdis ta:

«Hüpetega, hüpetega!...»

Umbes pealetungi seitsmendal päeval, kui sakslaste rinne meie diviisi lõigus lõplikult lagunes, avastasid luurajad, kes öö jooksul eemaldunud vaenlase otsinguil kilomeetrit viisteistkümmend maha vantsisid, metsade keskel, inimtühjas partisanide külas Hristitšis ootamatult vaenlase värske polgu, keda oli tankide ja raskesuurtükkidega tugevdatud.

Õhtuks jõudsid luurajad tagasi.

Meie diviisi väeosad tegid kiire öise rännaku (nii kiire kui see metsades ja soodes võimalik oli). Koidikuks oli Hristitši sisse piiratud. Kuid käigupealt vallutada teda ei õnnestunud. Selgus, et vaenlane oli organiseerinud ringkaitse. Rännaku tõkestas ta tihedate plahvatuste müüri ja kuulipildujavalangutega.

Hristitši asus mäel, ehkki mitte kõrgel. Ümberringi nurmed ja sood. Ühel kitsal ribal oli küla, kõigest kolmsada meetrit tihedast okaspuumetsast eemal, ülejäänul — tubli kilomeeter lagedat maad.

137-nda vaatluspunkt seati sisse külale lähemas metsaservas. Diviisi komandör ja poliitosakonna ülem tulid ka polgu VP-sse.

«Vaevalt küll riskeerib vastane hakata läbi murdma,» ütles diviisi komandör. «Kuid sissepiiratuna võitleb visalt — positsioon on tugev. Hea oleks teda rõngas hoida, kuni ta hirmust ja näljast laostub, kuid kahjuks pole aega.»

Ivan Aleksejevitš heitis läbi stereopikksilma külale pilgu ja ohkas:

«Kui palju me siia oma poisse jätame?!»

«Sakslastel, eriti totaalse mobilisatsiooni meestel, pole ka mõtet hukkuda,» ütles äkki Saša.

Talle vaadati imestades. Tol ajal oli see veel ootamatu seisukoht.

«Organiseerimatult sakslased relvi maha viskama ei hakka,» jätkas Saša, «distsipliin on neil juba koos emapiimaga sisse imetud. Ja kardavad ka — kes meid, kes gestaapolasi. Aga mis oleks, kui nende juurde parlamentäär saata...»

«Mõttetus!» nähvas Ivan Aleksejevitš.

«Miks siis mitte?» käis Saša peale. «Ka nad ise ju mõistavad vastupanu lootusetust. Praegu ei ole neljakümne esimene. Kapitulatsioonikogemusi sakslastel juba on. Parlamentäär — see on ju ka mingi «Ordnung», kord... Võib mõju avaldada.»

«Mis siis ikka?» ütles diviisikomandör. «Miks mitte proovida? Las käia, major, hõigake neile valjuhääldaja läbi. Kui nad nõustuvad, andku kolm rohelist raketti ja saatku kella 18.00-ks oma esindaja näe selle sillakese juurde.» Üle oja viiv kitsuke käsipuudeta laudsild poolel teel metsa ja küla vahel oli selgesti näha. «Muidugi öelge, et me garanteerime julgeoleku ja pärast sõja lõppu kodumaale tagasipöördumise. Hoiatage, et kui meie parlamentääriga midagi juhtub — vange võtma me ei hakka!»

Raiskamata aega mingiks vastuseks, kas või sõdurlikuks «Just nii!», hüppas Saša blindaažist välja, nagu kartes, et diviisikomandör võib ümber mõelda. Varsti kuulsime tema häält, mis visalt kordas ühtesid ning samu saksakeelseid sõnu.

Umbes kahekümne minuti pärast tuli Saša tagasi. Diviisikomandör kõneles Jegoroviga homsest operatsioonist. Poliitosakonna ülem jagas mulle vaikset JP-d lehes leiduvate vigade eest. Saša arvatavasti ei pannud meid tähelegi — ta ei pööranud pilku külalt.

«On, ikkagi on!» karjus ta äkki.

Tõepoolest, Hristitši kohale tõusid üksteise järel kolm rohelist raketti. «Sakslane pole enam sakslane, või sepitsetakse mingit riugast,» ütles poliitosakonna ülem süngelt. «Võib-olla tahab seal mõni gestaapomadu parlamentäärile otsa peale teha, et sõdurid ei loodaks vangivõtmisele, vaid võitleksid surmani.»

Pisut mõelnud, ütles diviisikomandör:

«Ikkagi tuleb nüüd juba riskeerida. Keda me siis saadame?»

«Loomulikult mind!» hüüdis Saša.

«Miks siis sind?» küsis Ivan Aleksejevitš.

«Aga just mina ju võin seda teistest paremini teha.» Saša viis oma erutatud pilgu poliitosakonna ülemalt diviisikomandörile.

«Paremini — niiviisi ennustas kord kaardimoor... Ja tead...» alustas Ivan Aleksejevitš.

«Ja ega ma ju kummardama ei lähe,» katkestas teda Saša.

«Major Braginskil on saksa keel suus kui «Muttersprache». See on oluline,» ütles diviisikomandör. Temale ei olnud Saša mitte millegi poolest kallim ükskõik millisest diviisi ohvitserist. Ivan Aleksejevitš aga ei saanud vastu vaielda õrnusest ajaloolase vastu, kes peaaegu et otse Babülooniast oli eeslinile jõudnud.

... Veidrik Saša — ta säras pidulikult, jälle furažkas, kroomnahast saabastes, krudisevates rihmades ja gabardiinist gimnastjorkas, millel Punatähe orden. Paremas käes hoidis ta tingimusteta kapitulatsiooni prospekti. Saša uskus oma missiooni õnnestumisse ja sammus mööda soomättaid komistamata nagu asfaldil.

Sašat saatsid kaks automaaturit. Nad jäid teda meie poole silda ootama. Teisele poole jäid kaks vaenlase automaaturit. Saša aga tõusis saksa ohvitseri saatel märke ja kadus vaateväljalt.

VP-s valitses nüüd vaikus.

Vaikis suurtükivägi. Vaikis eesliin — nii meie kui vaenlase oma. Vaikisid automaaturid mõlemal pool silda.

Diviisikomandör vahtis üksisilmi oma käekella. Mulle näis, et see uur tiksus valjult nagu äratuskell.

Ivan Aleksejevitiš kiskus ägedalt plotskit. Mulle kostis — hõõguv paber praksus nagu toored puud.

Liibunud stereopikksilma külge, naksutas jässakas Jegorov keelega. Need naksutused tundusid mulle laskudena.

Ma ei mäleta, kui palju aega möödus, kuid videvikust võis veel läbi näha, kui Saša sellesama saksa ohvitseri saatel Hristitši servale ilmus. Ei stereopikksilmas ega binoklis võinud tema ametlik-rangest näost välja lugeda läbirääkimiste tulemusi. Kuid meie rõomustasime juba sellegi üle, et ta oli ellu jäänud.

Saša tõstis käe mütsi äärde, sakslased tõstsid käe mütsi äärde. Ta tõusis sillale, astus sammu või kaks... Ja järsku kostis lühike kuulipildujavalang. Oli näha, et sillake oli vastasel hästi sihikule võetud. Oli näha, et kuulipildur oli oma ala meister. Võib olla, et kuulid juhtumisi riivasid saksa ohvitseri ja tema sõdureid. Võib olla, et meie automaaturid viskusid pikali ja jäid juhtumisi ellu. Kuid Saša lõi ainult käed laiali, vajus ebaloomulikult looka ja kukkus sillalt alla. Veel sekund aega oli vaikne.

«Ah niiviisi tegid nad sinuga!» karjus poliitosakonna ülem välja hüpates. «Mitte ühtegi ei jäta ma ellu! Diviisiülem, anna käsk: tuld!»

«Üks hetk!» näris diviisikomandör sõrmi. «Üks hetk!»

Saksa positsioonides naksusid mõned lasud... virutas automat... plahvatas granaat.

Siinsamas nägime, kuidas keegi jookseb mäest alla, lehvitades mitte voodilina ega laudlina, vaid valget kapitulatsioonilippu.

Diviisikomandör tõusis pikkamisi püsti. Ajas end sirgu.

«Seltsimehed ohvitserid! Nõuan kategooriliselt: mitte mingisugust omavoli, mitte mingisuguseid ekstsesse!» ütles diviisikomandör kindlalt.

... Jah, sellest ajast on möödunud peaaegu veerand sajandit. Meie endine poliitosakonna ülem Ivan Aleksejevitiš Ivolgin kulutab tubli poole oma ajast polgukaaslaste haudade ülesotsimiseks ja tubli poole pensionist selleks, et asetada neile mälestusmärke sinna, kus neid ei ole. Ivan Aleksejevitišile näib, et hukkunutega on kergem juttu ajada, kui haua kohal seisab kivi.

Soopinnale Hristitši lähedal ei saa mälestusmärki püstitada. Maa ei kannu seal kivi. Võib-olla on nii paremgi — kivi on elutu.

Ja mida ma veel tahtsin öelda: Kodumaa on eelkõige see mullapind, millesse inimesed teda kaitstes kadusid. Eilne valgus aga on ka homme valgus.

Muistseil motiividel

Kündis Ilmarinen kord madudepõldu.
 Mida kõike ei tehta küll tüdruku pärast,
 mõne Põhjala emanda valgepea pärast!
 Kündis madudepõldu — sisin kõrvus, meel kokklik,
 oma raudase saapaga tallates võikust.
 Korskas raudane hobu sõormeist sädemeid aiva.

Kündis madudepõllu too tahmakäpp kange.
 Aga päriselt polnud vist enam seesama,
 see mees, keda tundsite toona.

Püüdis Lemminkäinen kord Hiide hirve.
 Mida kõike ei tehta küll tüdruku pärast,
 mõne Põhjala emanda valgepea pärast!
 Öid-päevi käis sööst üle kõnnu ja tundra.
 Suusad kulusid alt, kuid aina ta tormas,
 surmaväsimust eneses surudes maha.

Püüdis kinni hirve — ja suutis veel naerda.
 Kuid siiski ei olnud ta enam seesama,
 see peiar, keda tundsite toona.

Ja siis nõutakse viimaks veel Toonela luike.
 Mida kõike ei tehta küll tüdruku pärast,
 mõne Põhjala emanda valgepea pärast!
 Kuid kes suudaks ambuda Toonela luike . . .
 Puruksrairutult lebas mees varjajõe põhjas,
 ema arm üksi tagasi elu veel andis.

Paistab olevat endine, nii nagu muiste?
 Oh ei, pole hoopiski enam seesama,
 keda tundsite kunagi toona.

Mändide vaigutamine

Neile, mis kõrgemad, tüvikamad,
 kõvera vaigutusväärtusega
 rinnale kalasabamuster,
 kust siis palavail suvepäevil,
 lämbeil lõikuskuu öödelgi

nõrgub ja nõrgub
siravaid piisku.

Ja järgmisel talvel
käes on nende mändide kord
astuda saetera ette.

Olid ju kõrgemad, tüvikamad,
— nendelt võetakse ikka kahevõrra.

*Armas, kallid kuldne vend!
Targem olnuks säästa end:
näida vähe kadalama,
hoida latva madalam...*

Ikka need sooserval küürutajad
oma näruse kahjurõõmu,
oma armetu eneselohtusega!

. . . Piisku sirendavaid männi rinnast nõrutab
veelgi viimse suve reetlik soojus.
Ei neist kunagi küll tehta kena kaelakeed.
Hangub korbatanud topsikutes valuvalkjana
ainult proosaline tööstuslik tooraine.

Igal oma mure

Valge kaseke
vargsi ladvast lehti,
esimesi koldseid lehti
sügistuulde lennutas.

Miks nii mõttes,
endamisi mõttes oled, kaseke,
lahti lastes oma lehti,
koldseid lehti varaseid?

Seistes nõnda niidunõlval
üksipäini —
kas ehk kardad:
kuidas elan üle selle
pika-pika talve?

Asjata sa kardad talve, kaseke.
Täbaram on minu lugu
salmidega,
mis ma sinust kokku seadsin
teiste naeruks.

Järeldus

Kui nõnda haruldased poleks isetus ja headus
ses rüselevas rännus, laadalärmis —
kes teab, kas
neist mööda siis ei mindaks märkamata.

Kui olnuks minagi, niisama kui kõik muud,
üks isend täitsa hea ja isetu,
võib-olla siis see teises nõnda poleks paelunudki.

Ergo:

nii üpris tarvilikuks mõndapidi osutub
ka üldist tooni andev ebatäius.

Olgu see öeldud selguse mõttes

Ei saa ju elada ilmlõpmata värisedes,
aina kõige pärast kartes ja ikka mõeldes
tollest ähvardavast õudsest tunnist, kus enam
keegi ei suuda midagi päästa ja lahtilastud leegis
saab otsa kõik liha.

Ja kui ma ka lakkamata mõtleksin,
kui ma end ka hirmuviirastusteni kruviksin
ning nagu kurjast vaimust vaevatu ringi käiksin
üha kisendades: «Jätke! Jätke!»
— kas muutuks sellest midagi?

... Elu-nimeline edvik plika
hüpitab käel säravat kihlasõrmust:
võõras mees, aga suurest soost — Surm ise! ...
Keda mina pean minema õpetama,
et see on kõlvatu koketeerimine?

Võib-olla on ainus, mis ma võin,
ignoreerida meeletust. Mitte mõelda sellele igal
tunnil —

kirjutades, leiba murdes, aset jagades.

Jaanalinnu-tarkus, ütlete.

On siis parem hullusele mõeldes ennastki hulluks mõelda?

Nagu poleks veel küllalt olemasolevaist hulludest.

Tuleb elada, kurat võtku, ja tööd teha

oma suurpäevaks valmistuva globaalse tapamajanduse
kiuste,

ja trotslikult tegelda mõttekamate asjadega —

kas või tolle leegilahvatuseni, kui see

tõesti nii peab olema.

Kangelasnovell

aks meest said rongis tuttavaks. Rong oli argipäevane, ruumi selles paras jagu. Kaks meest, kes hiljuti tuttavaks saanud, istusid segamatult mugavas kupees ja mekkisid tasapisi va valget. Et teekond kiiremini läheks. Peale hammustati kurki ja tomatit.

Nad teadsid teineteise nime, nad olid kiitnud ilusat suveilma ning korranud elurõõmsate inimeste tarka tõde, et kahekesi läheb reisimine ikka märksa kiiremini, ja et selle peale pole patt ka tibake kibedat ära pruukida; seda enam, kui see kibe siinsamas kohvris nii käepärane on.

Möödukalt ja targu täideti taas klaasid, targu ja natuke tseremoniaalseltki kõksati need kokku — ikka tutvumise asi! —, joodi aegamisi, seejärel puhiti tagasihoidlikult ja tunnustavalt ning kasteti tomatipool soola sisse.

Üpris meeldiv oli.

Kupeeakna taga libises mööda Kesk-Venemaa.

Aleksei Jevgenjevitš Zimin oli neljakümnele liginev kaubandustöötaja. Vanasti nimetati temasuguseid proovireisijaiks, nüüd oli ta artelli juhataja asetäitja. Puitmänguasjade artelli, mis valmistas peasjalikult vanka-vstankasid ja matrjoškasid. Et kaubandusvõrgus ei puuduks rahvuslik koloriit. Aleksei Jevgenjevitš saabus järjekordselt ametireisilt Moskvast, kus peale õnnestunud lepingute sooritas veel julge sisseostu — kireva särgi, mis oli täis maalitud mingisuguseid vanaaegseid torne ja väravaid. See oli Baltikumi kaup ja seega hästi hinnas. Sobival võimalusel kavatses Aleksei Jevgenjevitš oma kupeekaaslase ees veidike kelkidagi, sest mitte igamees ei taipa endale Moskvast nii põnevat särki kaasa tuua.

Peale kireva särgi iseloomustas puitmänguasjade artelli juhataja asetäitjat veel pikergune traagikunägu, mis sõprade arvates sarnanes kõvasti kuulsa kinokoomiku Sergei Filippovi omaga, elavad ja nõtked žestid ning väga autoriteetne bass.

Aleksei Jevgenjevitš armastas pööraselt seltskonda ning sisukat vestlust. Enne kupeekaaslase tulekut kannatas ta äärmiselt palavuse, igavuse ja melanhoolia all.

Selle sõdurpoisiga oli lihtsalt nauding vestelda. Aleksei Jevgenjevitš tundis muide seletamatut nõrkust mundri vastu. Pisikest, hella, lugu-pidavat nõrkust. Ise ta sõjaväes käinud polnud. Tervislikel põhjustel. Mõnikord tundis ta selle pärast isegi natuke midagi alaväärsuskompleksi sarnast.

Petja Vlassov sai hiljuti 21 aastat vanaks. Ta teenis teist aastat desantvæeosas. Reamehena, muide, kuigi võinuks juba kevadel seersandiks saada.

Nüüd sõitis Petja kodukolhoosi puhkusele.

Muidu oli Petja üsna tavaline poiss heasüdamlike tumepruunide silmade ja laisavõitu vaatamisega. Paraadmunder istus laitmatult, sinised pagunid kikitasi uljalt ülespoole. Need olid nimelt pleksiklaasile õmmeldud, mida määrustik küll hästi lubada ei tahtnud, kuid teise aasta sõdur ei võta ju tähenärimisi liialt tõsiselt.

Petja higistas tublisti. See tuli palavusest ja ka sellest, et ta polnud mitu aega napsi võtnud. Esimene poolklaasike pani pea õdusalt uimlema. Aga tühja sellest. Inimene sõitis puhkusele, pealegi oli kupeeuks ettenägelikult riivitatud.

... See Zimin, Aleksei Jevgenjevitš, paistis täitsa oma poiss olevat. Küllap oligi. Fakt.

Täitsamees, nagu öeldakse.

«Nii et puhkusele?»

Zimin pühkis valge taskurätiga suud ja valmistus sisukaks seltskondlikuks keskusteluks. Tal oli plaanis üht-teist raketiasjandusest välja uurida; mõistagi, lubatava piires, mitte nii, et seal mingeid sõjasaladusi oleks. Siis veel sõdurite riietusest. Selle peale oleks tore viia jutt Baltikumi särkidele.

«Puhkusele,» venitas Petja hellalt. «Puhkus on sõdurile suur asi...»

«No-noo!» kinnitas Zimin mõistvalt ja autoriteetselt.

«Sa paistad nii-öelda oma poiss olevat... Tead sa, Jevgenõtš!» Petja muutus äkki salapäraseks ja häbelikuks. «Ega ma veel nii umbes nädala eest võinud aimatagi, et mul sihuke asi ette tuleb.»

«Kuidas siis sedasi?»

Zimin kallas pitsid uuesti täis. Need olid tugevad rohelisest klaasist tarbeasjad, justament reisimehe jaoks välja mõeldud.

Petja sikutas samal ajal põuetaskust mingi ajalehe-väljalõike.

«Viska pilk peale, kui sul viitsimist on... selle eest mind puhkusele lastigi.»

Zimin ei teinud üllatunud nägu ega midagi. Ta pühkis peopesad püksipõlvedel higist kuivaks, kortsutas tähtsalt laupa ja hakkas lugema. Vähekesse aja pärast muutus ta tähelepanelikuks, heitis Petja poole kiire pilgu ja süvenes siis jäägitult. Zimini huuled torutusid imetlevaiks ja uskmatust väljendavaiks...

«LANGEVARJURI KANGELASTEGU

(N. väeosa. Meie ajalehe erikorrespondendilt.) Sel suvisel päeval toimusid tavalised langevarjuõppused. Reames Pjotr Vlassov sooritas oma 18-ndat hüpet 3000 meetri kõrguselt.

Kõik läks normaalselt. Langevari avanes õigeaegselt ja ta hakkas las-kuma. All laiusid ühismajandite viljapõllud, heinamaad, külad ja kesku-sed, voolas niitpeenena näiv jõgi...

Äkki kuulis reames P. Vlassov üha kasvavat kohinat. Ta vaatas ülēs ja nägi, et instruktor-leitnant Gorelovi langevari polnud avanenud. Leitnant kukkus. «Tuleb ta päästa, maksku mis maksab,» mõtles Vlas-sov. Ta haaras möödakihutavast leitnandist kinni. Langevari pidas kahe-kordsele koormale hädavaevu vastu. Sellele vaatamata sooritas reames P. Vlassov õnneliku maandumise.

Leitnant Gorelov oli päästetud.

Väeosa juhatus autasustas vaprat sõdurit.

Tema kangelastegu olgu eeskujuks igale nõukogude sõjamehele.»

Zimin pani väljalõike kõrvale.

«See jutt on siis sinust või?» küsis ta.

«Minust neh,» kohmas Petja ja avas kaelusehaagi.

«Sedasi et... nagu öeldakse...» Zimin otsis hästi asjakohast ja kaa-lukat ütlemist. Mis see küll võis olla? Ei ta leidnudki. Tõstis hoopis klaasi ja tühjendas selle vaikselt.

«Vaata siis... No mis sa ütled?»

See artikkel... Kanäe, mida kõike elus ette ei tule. Sõidab väike tähelepandamatu Nõukogude kodanik tasapisi rongis, võtab juhusliku kupeenaabriga pisikese klõmmi, sedapsi ja teisiti, ja äkki, vaat sulle kooki moosiga! Kangelane! Ja oleks ta siis veel natuke selle moodigi! Tavaline poisiohtu sõdur. Higistab. Aga näed sa — kangelane. Ajaleh-tes, nagu teada, igauhest juba ei kirjutata.

Zimin muutus koguni ärevaks. Täitsa vabalt oleks võinud juhtuda, et ta poleks kunagi teada saanudki, et sõidab koos kangelasega. Selline solvav võimalus oli täiesti olemas. Kes teab, mitu kangelast, akadeemi-kut või kirjanikku on ta sellisel moel maha maganud!?

«Ah et võtsid kätte ja päästsid oma ülemuse ära?»

Petja Vlassov oli veel liiga lühikest aega elav kangelane olnud, et mitte kohmetuda. Ta polnud harjunud. Korraks ta isegi kahetses, et andis teisele artiklit lugeda. See oli natukese kelkimise moodi.

«Noneh, nii see välja kukkus...»

«Ah et kukkus niimoodi välja?»

Zimin puhkes vaimustunult naerma. Petja vastus meeldis talle üli-väga. Ehhee, kullake, mõtles Zimin, küll me juba teame...

«Ah et kukkus niimoodi välja, ütled?» kordas ta naerdes. Pikad ham-

bad, müklikud igemed, võbelev nina, punnakad silmad, kortsukiired üle näo — Zimin oli tervenisti üksainus heakskiitev naer.

Nad tõtsid veel korra klaasi. Seega sai pudel tühjaks. Mustkunstnikuna käsi hõljutades sukeldus Zimin kohvri kohale. Kavala näoga alt üles vaadates rääkis ta kiiresti ja veenvalt:

«Sina, vennas, ära tee nüüd väljagi, nii ja naa... Teil on see asi küll keelatud, aga mina võtan vastutuse puhtal kujul enda peale, on selge? Sellise asja puhul pole patt... Pudeli on minu poolt... Teeme ta, nurjatu, ilusasti lahti... Vaat niimoodi... kõks, ja valmis...»

«Kas ikka maksab?» kõhkles Petja.

«Maksab!» väitis Zimin pidulikult. Ta sirgus lauakese kohale, muutus rangeks ja väga tõsiseks.

«Mina, noormees, olen lihtne inimene,» ütles ta, «ja mul on meeldiv... nagu öeldaksegi... seesamune... Nüüd korraldame meie siin ühe isetegevusliku kohtumisõhtu... küsimused, vastused... Selle peale... Noh, terviseks!»

«Nii et päätsid oma ülemuse ära? Pärnis surmasuust tõid tagasi? Vai-vai-vai... Sina räägi, ära häbene... he-hee... kogemuste vahetamise korras, nagu öeldakse... Või arvad, et ei passi? Ei, kangelane, ei, Petja, sina räägi! Kuidas ja mis?»

Petja hakkas purju jääma. Ta kuulas kiiret bassihäälet jutuvada ja naeratas lakkamatult. Tal polnud enam põrmugi ebamugav. Ja üldse, kui teine nii kangesti peale käis, miks ka mitte... See Jevgenõtš paistis tööpoolest täitsamees olevat.

«Mis seal ikka...» lausus ta tehtud kergusega. «Elus tuleb kõike ette. Juhtub sedagi, et pead leitnante päästma.»

Siinkohal jäi ta kohmetult vait.

«No-noh?»

«Tead, Jevgenõtš... no ma ei oska... Ei saa... Mul ei tule see niimoodi välja, nagu sa tahad. Ei tule ilusasti välja...»

Zimin arvas mõistvat. Ta torkas lõua peopesasse, silmitses Petjat soosivalt ja ütles siis salapäraselt:

«Aga räägi nii, nagu oli!...»

«Nagu oli...» Petja sattus pärnis kimpu. Ta polnud mingi jutumees. Nüüd kahetses ta oma kelkimist juba tõsiselt. Seleta nüüd asju, millest isegi aru ei saa. Kuidas seda küll ütelda...?

«No vaata... Sõnaga, ajaleht on minu meelest hoopis midagi muud kui... seesamunegi asi ise... Vaata... Nüüd nad räägivad, et kangelane ja puha... Aga mina saan sellest asjast jälle nii aru, et kui on kangelane, siis... noh...»

Ja käsi laiutades usaldas ta Ziminile:

«No vahi! — On siis mõni kangelane sihuke nagu mina? Ja üldse, kui juba jutuks läks, siis Goreloviga olin ma kõvasti raksus...»

... See päev algas skandaalselt.

Hommikusel rivistusel...

«Reamees Vlassov!»

«Mina!»

«Kaks sammu rivist välja, marss!»

«Just nii!»

Petja sooritas kaks kaunis lohakat sammu, pöördus mitte eriti reipalt kannal ringi ja jäi ükskõikse näoga ootama.

Gorelov kiirustas tema juurde. Pisike, närviline, tõmmu. Petja polnud pikk poiss, kuid Gorelov ulatus tallegi vaevalt kõrvani.

«Läheb lahti,» nentis Petja mõttes nõrdinult, püüdmatagi ennustada, mis siis täna põhjuseks leitakse.

Läks lahti tõesti. See oli kokkuleppeline mäng, mängiti seda paar korda nädalas. Mängujuht oli leitnant Gorelov. Tola osa jäeti reamees Vlassovile. Publikuks oli teine rühm. Kuramuse sellid, see amet neile muidugi meeldis. Itsitada nad oskasid. Kuigi keegi neist Gorelovit eriti ei sallinud.

Läks lahti. (Elevus saalis!)

«Reamees Vlassov!» kiljatas Gorelov. Tal oli ülikõrge vibreeriv plika-hää. Mõned satiiri- ja huumorisõbrad tõmbasid rivis seistes näod naerule.

«Mina,» pomises Petja tusaselt.

«Kas te sõjaväemäärustikke tunnete?»

«Just nii, tunnen.» (Mõnita aga, mõnita! Tea, mismoodi ma siis küll kakskümmend üks kuud teenida olen saanud?)

Leitnant hakkas rivi ees edasi-tagasi sõeluma. Ta viskas oma kandilise pea uhkesti kuklasse ja kortsutas dramaatiliselt tihedaid kotkalikke kulmukaari.

«Ei, te ei tunne neid!» hüüatas ta äkki efektselt peatudes ja mõne hetke oma kuninglikku poosi nautides. See oli tõesti uhke poos — selg sirge, käed vaheliti, jalad nõtkes hargis, ei vaevunud ta Petja poole vaatamagi. Vaatas hoopis Glebkat teisest jaost. Glebka pugistas omaette itsitada. Va pugejaniru.

«Te ei tunne määrustikke, Vlassov,» kordas Gorelov.

(Jumal sinuga, võib-olla ei tunnegi. Eks sina tea paremini. Õppinud mees. Häh! Kuradi pask...)

«Vaadake oma saapaid!»

Petja silmitses tolmust rohtu jalge ees. Saapaid ei vaadanud Petja põhimõtteliselt.

«No-oh?»

Petja oli vait. (Puha poisike. Hullem veel! Tattnina. Leidis nüüd põhjuse — saapad!)

«Tehke oma järeldused, reamees Vlassov,» sõnas Gorelov.

«Millised?»

«Kuidas — millised?» Leitnant naeratas mürgiselt.

«Mulle näib,» ütles ta siis, «et te võtate praegu tustaka rohtu ja pühite oma saapad vähemalt talutavuse piires puhtamaks. Harja pole need ilmselt nädalate viisi näinud. Häbi peaks teil seltsimeeste ees olema, Vlassov. Häbi! Selliste tühiasjadega peame me enne õppusi tegelema...»

Leitnant nautis oma ilukõnet. Ta heitis käed seljale, kallutas oma häält kuulates pea viltu...

(Ta-ta-ta-taaa! Napoleon! Kui kopsaks säärasele korra, kukuks vist pikali ja hakkaks tõnnima. Madu!)

Petja kummardus jäigalt ja saksis maast mõne rohulible. Kuradi vastik olukord. Poisid muudkui irvitasid.

Rohi oli tolmune. Saabastele jäid hallid viirud. Nüüd polnud need igatahes enam kaugeltki puhtad. Olid nad enne, mis olid. Petja ei mäletanud tõepoolest täpselt, kas ta käis nendest hommikul harjaga üle või mitte. Vist siiski mitte, sest hommikuvõimlemise ajal redutas ta väljakäigu taga ja tegi suitsu. Äärepealt oleks einele hiljaks jäänud.

Gorelovile polnud aga saapad olulised. Gorelovile oli oluline, et sai teda jälle nöökida. Et Vlassov pidi kummarduma. Et Vlassov teiste ees lolliks jäi. Vaat see oli Gorelovile oluline.

«Minge oma kohale!»

Jälle hakkas ta rivi ees kõnnisklema. Tal oli hüplev, järsk, millegagi nahkhiire lendu meenutav astumine. Nii käivad väikest kasvu mehed, kes püüavad endast hirmus äkilist muljet jätta.

Ootamatult jäi ta Petja ette seisma — see oli vana võte — ja puuris oma ümarate pungsilmade torkiva vaate talle näkku. See oli mulje avaldamiseks ja kestis üsna hulk aega.

«Hea küll, hea küll,» kirus Petja imevaikselt. (No vahi, vahi... noh? Arvad, et mina ei oska silmi jõllitada, ennäe nüüd kunsti... noh? Lao aga lagedale, mis sul öelda on!)

«Üleeile saite te märkuse langevarju kokkupanemise eest.» Gorelov naksatas pöidla peopessa. «See nägi välja nagu mingisugune tatikalts, vabandage väljendust.» («Puh-ha-haa,» kostis kusagilt vasakult tiivalt.) «Mõne päeva eest hilinesite te õhtusele loendusele. Seda teiseks.» Lisandus nimetissõrm. «Möödunud nädalal polnud teil õppustel konspekte kaasas. Kolm.» Keskmine sõrm. «Soovite edasi?»

(Hea küll, hea küll... Lööd oma sõrmed viimati paiste.) Petja vaikis ilmetult nagu härg.

«Millal see lõpeb, Vlassov?» hüüatas Gorelov nüüd traagiliselt. Võis arvata, et Petja on vähemalt mundri maha joonud või riigisaladusi reetnud või vahipostilt lahkunud või mõne veel hullema jõledusega hakkama saanud.

(Täpselt tema moodi, täpselt... On ikka pask, pole midagi ütelda.)

«Kas te suvatsete mulle vastata, reamees Vlassov? Millal see lõpeb? Millal lõpeb teie lubamatu suhtumine sõjaväeteenistusse? Millal?»

Petja ei taibanud isegi hästi, kuidas see talle keelele tuli. Kirjutamata mängureeglites oli seni olnud ikka nii, et tema kuulas vaikselt ära ja Gorelov praalis isu täis. Siis oli järgmise korrani jälle kena rahulik olla. Selline omamoodi kodukootud külma sõja mäng oli nende vahel. Aga nüüd rikkus Petja mängureglid puha ära. Ta ühmas hoopis mitte sõja-mehelikult, pigem tüdinenult ja tõrjuvalt:

«Ei mina tea.»

Samas kohkus isegi.

Noh, aga Gorelov, see läks täitsa segi. Gorelov võpatas, nagu oleks talle keegi nõelaga kannikasse susanud, muutus siis kaelast juuksejuurteni tulipunaseks, tõmbas kopsu pahinal õhku täis ja kisas heledasti: «Reamees Vlassov! Auastmelt vanemaga sõnelemisse astumise eest määran teile kolm toimkonda väljaspool järjekorda!»

Poisid jäid vakka. Nali oli lõppenud. Nöök oli nöök.

Petjale tuli suur tusk peale. Ja pahameel. Ja enesehaletsus. Ning ebamäärased, ent äärmiselt sünged kättemaksuplaanid.

«Just nii, kolm toimkonda väljaspool järjekorda,» röögatas ta.

Gorelov heitis talle õela ja kahtlustava pilgu.

«... Kuradi pihta, mul oli süda nii täis...» ütles Petja. «Kas sa oskad arvata, kui täis mu süda siis võis olla?»

Zimin istus, suur rusikas kondist põske toetamas. Teise käega näppis ta närviliselt lõuga.

«Ah sa kurinahk...» elas ta kaasa. «Mis sa ütled? No mis sa ütled? Vai-vai-vai...»

Kiirust maha võtmata kihutas rong läbi väikelinnast. Jaamahoone ees seisis punase mütsiga neiu, viibutas sauja ja mugis suurt kollast pigni. Paljajalgne linalakk poisikriim hoidis ohelikkupidi pulstunud kitse ja vahtis pärani sui rongile järele. Mõlemad, nii poiss kui kits, olid oma jonnakatesse poosidesse otsekui tardunud.

... Lennuk võttis kõrgust.

Mootor möirgas ühtlaselt.

Mehed vaikisid.

Petja nägi Gorelovi teravat laubajoont, musta kulmupuhma, kiitsakat ninaselga ja kondist lõuga. Tihedalt liibuv nahkmüts joonistas armutu täpsusega kandilise kukla piirjooned. Kunagi oli Petja vaadanud mingit arstide raamatut. Seal oli palju pilte kõikvõimalikke haigusi põdevatest inimestest. Jube raamat. No vaat, sealt jäidki talle meelde rahhiitikut. Need olid lapsed, kes kannatasid alatoitluse ja igasuguste fosforite puudumise all. Neil olid kõverad jalad, punnis vatsad ja samasugused näotud kuklad kidura kaela otsas.

Gorelov oli täpselt nagu rahhiitik. Täitsa täpselt.

Kahjurõõmsalt ütles Petja mootorimürinasse:

«Gorelov on jõe vastik rahhiitik. Suur loll puukolu.»

Kahju, et keegi ei saanud seda kuulda.

Kus küll sääraseid tehakse? Sääraseid tähenärijaid?

Kevadest saadik, mil verivärske ohvitseride kooli lõpetanu Gorelov väeosasse saabus, polnud Petja elu sugugi kiiduväärne. Inimese jaoks, kel varsti peaaegu kaks teenistusaastat seljataga, oli see täiesti vastik lugu. Noor ohvitser, kui ta tõesti selle järele vajadust tunneb, tohib nöökida siiski ainult rohelisi.

Kuidas asi just algas, kes seda teadis. Võib-olla sellest, et Petja, va mugav noormees, lamas sinisel baikatekil. Ja staršinaa tegi kombekohast kisa. Ja noor leitnant sattus peale. Ja ütles, et see pole sugugi lubatav. Ja Petja, vaata lohakust, lõmpsis talle midagi vastu.

Eks Petja oli ju mitmesuguseid ülemusi näinud. Petja, ivake laisk, nagu ta oli, fikseeris tasapisi nii tarku, karme, arukaid, pedantseid, fikseeris ka norijaid ülemusi. Sellist rahhiitikut nagu Gorelov polnud ta veel kohanud. Tõsijutt.

Ja nüüd soovis Petja Gorelovi surma. Sellepärast, et leitnant nöökis. Sellepärast, et neil polnud mingisugust klappi. Murtagu või tammenui neljaks tükiks, ikkagi poleks klappi. Gorelov noriks ometigi.

Petja oli pisut pika toimega. Ehk vist sellepärast? Too tola arvas, et Petja oli lihtsalt viil...

Ega Gorelov teiste poiste kallal vähem näägutanud. Aga see toimus siiski talutavuse piires. Rohkem iseloomu pärast. Petja Vlassov oli eriobjekt. Riviesine. Naeru jaoks. Va vastik, halb Vlassov.

Need toimkonnad, mis Gorelov... Selge, et staršinaa saadab kööki. Mille eest, küsitakse? Mille eest peaks Vlassov asja ees, teist taga küürima alumiiniumnõusid või niiskeid haavapalke lahmima?

No teate! No kas teate!?

Ja Petja arvas: saaks alles peenikest nalja, kui Gorelov, leitnant Gorelov, rahhiitik Gorelov, murraks oma haletsusväärseid kondid. Näiteks maanduks sandisti. Või kukuks niisama puruks.

Oi, kuidas Petja ei sallinud Gorelovit. Täitsa ausalt. Põhjalikult.

Petja kihistas isegi inetut salanaeru.

Sest hing oli lõpmatult kõvasti täis.

Kabiini kohal süttis punane märgutuli.

«Tähelepanu!»

Ja vaat selle peale hakkas süda kloppima. Käed said higiseks. Gorelov läks meelest ära. See oli juba niimoodi, sinna ei saanud juba midagi parata.

See oli — «Tähelepanu!»

Petja ei saanud sinna midagi parata. Ta hakkas jälle, juba kaheksateistkümnendat korda, lootusetult pabistama. Sinna ei saanud ilmselt midagi parata. Sihuke see langevarjuri elu juba kord oli.

«... Kõige viletsam, Jevgenõtš, on siis, kui jääd luugi peale seisma. Siis parem ära loodagi, et saad alla hüpata. Mõistad, misuke värk?»

Ükskord Petjal juba viltu läks. Üksainus kord, aga siiski piisav selleks, et seda mitte kunagi unustada. See tinane tunne, ja ei mingit jõuraasukest, ja õõnes, iiveldama ajav, lausa loomalik hirm südame all. See kestis ehk viis sekundit, ja ometi jõudis Petja mõelda, et sinna luugi peale ta oma elu jätabki. Sureb — ja kõik.

Noh, ja siis lükati ta alla. Langevari oli iseavanev.

See oli ammu. Kuid nüüdki, mil ta paari kiire ja lõdva sammuga ületas tolle kriitilise lõigu, jonksatas hetkeks kehast läbi pisuke vastu-meelsuselamus. Otsekui vana haav, mis halva ilmaga endast märku andis.

Edasi oli aga kõik lihtsalt vilumuse värk. Nii-öelda harjumus. Sisseharjutatud mäng. Ei mingit hirmu.

Ja siis rippus Petja kusagil paari kilomeetri kõrgusel. Oli pehme, oli naljakas. Oh, see oli üks imelik tunne!

Ilm oli ka kena. Tuul, va veidrik, ajas üksnes naerma.

Ja jalad, tema enda suurtes kohmakates saabastes jalad, ajasid ka naerma. Need suured jalad kõlkusid väikese maa kohal, nii väikese maa kohal, et üksnes kontsa alla mahtus hektar või veel enamgi põldu. Olid need alles ühed jalad!

Kui Petja kord kodukanti kirjutas, et kuidas hektar põldu on kontsa all, siis sai tema ema hirmus pahaseks ja vastas, et ei maksa vanainimese üle ikka naerda kah, kuigi tema, nii ja naa, on vähese haridusega lihtne kolhoosinaine. Ja kuigi ta juba ammugi jumalat ei usu, siis seda hektariasja usub ta veelgi vähem. Petja siis jälle kirjutas, et tulgu ja proovigu. Ja et üldse on ta nõus näiteks tunnistajate allkirju koguma.

Sedaviisi aegamisi oma kupli all reisides kipuvad inimesele veidi lapsikud mõtted pähe. See tuleb vist sellest, et kõik, mis maa peal kan gesti suur ja tähtis paistab, näib siit ülevalt üpris tillukesena.

Ja siis kuulis Petja veidrat, halvaendelist tuhinat.

«Aaaaaaaa...»

Hele vibreeriv ebainimlik kisa.

Asju, mis sünnivad sekundite, koguni kümnendike vältel, on rumal ümber jutustada.

Mida jõudiski Petja mõelda? Mitte kuraditki. Ta tegutses. Tegutses täpselt, jõuliselt, endastmõistetavalt, otsekui oleks terve elu just selliseks situatsiooniks ette valmistunud.

Inimene kukkus! Sest ta karjus! Langevari! Ei avanenud! Selge see! Gorelov! Sest et hele kisa! Nööridest! Rihi vasakule, vasakule! Jah, Gorelov! Rabada! Rihmad! Nüüd! Kõvasti, kurat, kõvasti!

Oli tunne, nagu tahetaks tal käsi otsast rebida. Õlgu kargas kõrvetav rebestusvalu, langevari rappus rängalt ja hakkas loperdama.

Aga sõrmed olid rihmade ja nõõride taga kramplikult kinni. Olid kinni nagu terashaagid.

Gorelov karjus ikka veel. See oli kohutav, selgrooni tungiv hää!... Peaks ta ometi kord vakka jääma... Kuuled sa, jää ometi vakka!

Siis Gorelov otsekui taipas. Ta jäi tõepoolest vait. Aga kohe hakkas ta rabelema. Lollakas, mis tal küll pähe tuli?

Langemine muutus ohtlikult kiireks. Petja kõõritas: peaks see neetud kuppel kuidagimoodi vastu pidama... muidu... Mis muidu, selle peale ei tahtnud Petja sugugi mõelda.

«Pane moka kinni, leitnant!» hüüdis ta Gorelovile, kes arusaamatute häälightsuste saatel tühjalt õhku kobas. Mis tal, põrgulisel, küll pähe võis tulla?

Siis taipas Petja, et praegu ei võinud sellelt mehelt midagi nõuda. See mees oli praegu omadega puhtalt läbi.

Vaikselt nohisedes nügis Petja ettevaatlikult, ent siiski tulemustega eemale käed, mis püüdsid haakuda tema jalgade külge.

«Ole ometi vagusi, noh, kuuled sa siis!» pomises Petja tusaselt.

... Poleks ilmiski arvata võinud, et üks kiitsakas leitnant nii raske võis olla. Petja käed tõmbusid aegamisi, kuid paratamatu järjekindlusega krampi. Aga maa oli veel kusagil kaugel, maa oli nii ilmatuma kaugel. Kuigi langemine oli niivõrd kiire, et selle peale oli hirm mõeldagi. Peaks see kuppel ometigi lõpuni vastu pidama... Milline totter lugu, isegi tagavarakuplit ei saanud ta avada.

«Vlassov,» ütles leitnant äkki ootamatult selge häälega.

Petja surus hammaste vahelt: «Noh?» See neetud parem käsi tahtis oma tobeda krambiga päris sõgedaks ajada.

«Vlassov...» kordas Gorelov otsekui milleski selgusele jõudnuna.

Valmis, nüüd löi ka vasak käsi krampi. Silmade ees hakkasid tantsima mitmesugused rõngakesed ja kriipsukesed... Maapinnani oli veel meetrit kolmsada, mitte enam. Seal olid kasesalu ja põld.

Need kolmsada meetrit olid senistest kõige kiiremad kolmsada meetrit, olid ka kõige aeglasemad kolmsada meetrit. Kõige segasemad kolmsada meetrit üleüldse. Hoidku, et veel midagi sellist peaks tulema: käed, mis olid puha võõrad, ainult et valu oli enda oma. Ja imelik viha, ja imelik hirm, ja imelik kaastunne. Gorelovi ja iseenda vastu. Kõik kippus sassi minema... Kelle vastu ja millepärast... Hektar põldu kannal all... Nüüd passi ainult peale... et see hektar sulle... Tulgu hüpaku ise, kes ei usu... Püüdke õhust kukkuvaid ohvitsere... Ole nüüd val...

Samas virutati talle millegi kuiva ja mähklikuga vastu külge... Parasjagu kõva pirakas oli... Ta avas käed ja veeres kuhugi...

...Pea kohal õõtsusid tasakesi mingid väikesed kahvatud õied... Ja suured soonilised tuhmrohelistes lehed.

Petja vaatas uudishimulikult ja pingsalt neid lilli. Need näisid väga

tuttavad, ent ta ei suutnud kuidagi meenutada, kus ta neid viimati võis näha. Ometi oli ta neid ju sageli näinud... Võib-olla kodus?

Siis märkas ta, et tema külje alt, otsekui temast endast, hargnesid lillepuhmastesse mingid pikad valged ussisarnased looklejad. Mis siis see veel oli? Kus ta üleüldse võis olla?

... Vanem vend tegi kaseharude vahele nõorkiige, see prantsatas kord katki ja Petja kukkus nõgesepõõsasse... Ei, see polnud võimalik. Siis oli ta kolmeaastane.

Imelikud lilled, imelikud ussimoodi asjandused!

Ta liigutas end. Külg oli valus. Petja oigas ootamatusest.

Samal hetkel sai kõik selgeks.

Lilled olid õitsevad kartulid. Tema, Petja Vlassov, lamas kartulipõllul. Valged nõõrid jooksid langevarju juurde. Käed olid kanged ja kipitasid, sest ta oli Gorelovit kinni hoidnud.

Petja kergitas pea üle kartulivarte. Tumerohelisel põllul lamas langevari, liikumatu nagu väga suur lastud luik.

Imelik lugu, langevari polnud tuultki võtnud.

Ta vaatas hämmeldunult ringi, kael üle kartulipealsete sirutatud.

Milline imetore kasesalu seal põlluserval oli! Nii helevalged tüved, nii helerohelised võrad... Niisuguseid ilusaid värve oli ta näinud ainult piltidel. Kas see oligi üldse tõeline kasesalu?

Äkki meenus Petjale Gorelov. Ta hakkas teda pilguga otsima ja avastas viimaks mõne sammu kauguselt.

Gorelov lamas, nägu taeva poole. Ta oli täiesti liikumatu.

Petja südame alt tõmbus korraga jäiselt külmaks. Surnud!

Ta kiindus silmadega kahvatusse näkku... ja taipas siis, et Gorelovi silmad olid lahti, et need silmad elasid. Need tumepruunid pungis silmad. Gorelov vahtis taevasse, ja ta silmad olid väga niisked. Neis oli kummaline, täiesti arusaamatu helk.

Petja ei hakanud leitnanti hõikama. Ta ei läinud tema juurde. Ta oleks pidanud seda tegema. Aga ta ei liikunud paigast.

Selle asemel heitis ta ettevaatlikult selili.

Taevas. Mõni üksik hõbedane hulkurpilv... Nähtamatu lõoke lõõritas hiljaksjäänud armuviise. Pea kohal õõtsusid kartuliõied. Kartuliõied, imekaunid lilled. Mõõda lendas kumalane, surisedes nagu väike aeglane lennuk.

Ja äkki hakkas Petja nutma. Vaikselt, hääletult, tihkumisi. See oli nii hea, nii kerge, nii õnnestav. Suur, soe ja soolane pisar nõrgus pöselt kõrva taha, kukkus sealt sooja tuhkjasse mulda...

Ka Gorelov oli nutnud, taipas Petja äkki.

«... Nad panid mu kolmeks päevaks laatsaretti,» ütles Petja. «Ja siis hakkas see pihta...»

«Mis asi?»

«Noh, ikka see... Kõigepealt tuli Gorelov. Üldiselt — külakosti tooma. Ütles, et toimkonnad jäävad ära. Et nii ja naa... Aga tead, Jevgenõtš... no kuidas seda sulle üteldagi?... Ma olen vist veidi lollakas või mis... Ma vist peaaegu oleksin tahtnud, et ta neid maha poleks võtnud. Või siis kuidagi teistmoodi... Tal poleks tarvis olnud seda välja ütelda... Kõõgis, teadagi, pole ju suurem asi... Aga ikkagi...»

«See tähendab... Kuidamoodi?»

«Lihtsalt niisama... See on mul vist iseloomu häda. Kui mulle midagi liiga selgelt öeldakse, tahan mina kohe vastuoksa... Nojah, seal ta siis istus ja rääkis. Et mina olen elupäästja... nii ja naa. Mõistad, Jevgenõtš? Siis rääkis veel... noh, nõnda mokaotsast, et arvatavasti meievahelised teenistuslikud kui ka inimlikud suhted edaspidi muutuvad... ja et võib-olla on ta tõesti minu vastu liiga suur krants olnud... Niimoodi ta just otse ei ütelnud, aga eks sihuke mõte oli sel jutul sees ikka küll... Just nagu ma seda ise ei teaks! «Aga sina,» räägib ta mulle, «oled ikka tõeline inimene.» Nojah, mina vitsutasin kostiks toodud šokolaadi ja muudkui kuulasin: jah, just-just, muidugi, seltsimees leitnant... Ega ta kaua ei olnud, tegi varsti minekut. Seda, et...»

«Sinu terviseks!» ennetas Zimin ja tõstis hoogsalt klaasi.

«Jah,» ütles Petja. «Eks näis, kuidas see asi pärast puhkust läheb.»

«Mis asi?»

«Goreloviga ikka. Ega ta mulle hästi andeks ei anna, selles olen ma üsna kindel.»

«Mida ei anna andeks?»

«Noh, et just mina ta sealt kinni krabasin. Sihukestele punnsilmadele käib selline asi hirmsasti hinge peale... See on justkui auhaavamine või nii... Aga tühja, võib-olla pole kah. Võib-olla mulle lihtsalt näib niimoodi. Et rääkis üht asja ja mõtles teist. Kes teab...»

Petja jäi mõttesse.

«Siis tuli žurnalist. Oblastilehest, mõistad? Käskis mul oma elulugu jutustada... «Kas teil, seltsimees see ja teine, tütarlaps ka on?» Mina talle, et justkui ikka oleks, kuj muidugi vahepeal pole ula peale läinud. Tema hakkas noomima: «Ise selline tähelepanuväärne inimene, isiksus, kangelane — kuidas te võite üldse niimoodi mõteldagi? Pange tähele, teie tütarlaps on teile nüüd väga uhke ja püüab teid igati väärida.» Mul aga, Jevgenõtš, on Nastjaga tõepoolest segased lood — juba kolm kuud pole teiselt kirjareakestki saanud. Siis küsis see ajakirjanik veel, et mis ma mõtlesin... kui... oot, oot, kuidas ta seda ütleski... kui ma kangelastegu sooritasin...? Ena tähetarka... Ise veel aruka näoga, pea paljas, prillid nina peal ja puha, mõistad? Aga selle peale ei tule, et üks Petja Vlassov, kuigi reamees, on ka inimene ega salli asjatut lõmpsimist...»

Zimin näris küüsi ja vaatas rõhutult aknasse. Võib-olla viinast, võib-olla millestki muust hakkas ta pisut raskemeelseks muutuma. Oli

nagu pettunud. Või segaduses. Sihuke ebamäärane vastukarva-tunne.

«Polkovnik käis... Ütles, et laseb puhkusele. See oli juba mehejutt. Niikuinii oli järjekord aina edasi läinud... mõistad?»

«Mõistan, Petja, mõistan...» ohkas Zimin. Puhkusele... Hoopiski mitte selliseid asju ei tahtnud Zimin kuulda. Hoopiski teistmoodi oli ta arvanud neid asju, neid tegusid olevat...

Petja nõõpis viimaks ometi ülemised nõõbid lahti. Ta oli higine ja punane.

«Vaata, Jevgenõtš, mind segab üks teine asi... Ole nüüd nagu mingi haruldane sitikas, keda luubiga vahitakse ja näpuga torgitakse. Kangelane ja kangelane... Aga minu meelest on niimoodi, et...»

Petja sattus ärevusse. Ta tahtis väga selle olulise, peaaegu kombatava tõe, mida ta praegu kuidagi keeruliselt tajus, välja ütelda.

«Vaata... nüüd jääb sihuke pilt, nagu oleksin mina just nimelt meelega selle kangelasteo teinud. Nii-öelda elukutseline... kangelastegude sooritaja. Aga mina sihukest jama kah ei kannata.»

Siinkohal noogutas Zimin mõtlikult ja otsustas sisimas, et ta siiski ei kingi Petjale seda suurt toredat vanka-vstankat, mis lebas kohvri põhjas. Veel pool tunnikest tagasi oli ta plaanitsenud seda teha: võimalust mööda pidulikult, siiralt ja lugupidavalt naeratades ning tugevasti kätt surudes — nii-öelda väikeseks mälestuseks... Ei, jäägu see lelu parem kohvrisesse, mõtles Zimin hajevalt.

Petja aga jätkas:

«Minu meelest oleks igaüks selle Gorelovi kinni püüdnud, kui ta juba kord täpipealt pea kohal vihises. Mis seal enam mõtelda! Oleks veel, et ise alles esimest või teist korda hüppad... Kui sa juba kord inimene oled, kuuled sa, Jevgenõtš, kui sa kord juba inimene oled, siis... siis katsud sa iga hinna eest teist meest kinni püüda... kui ta juhtub oma praaklangevarjuga alla sadama. Mis sest, et Gorelov ja pole vist suurt asi mees... Aga kui sa kord juba inimene oled, pole sellest tuhkagi, et ta suurt asi mees pole... ja kui ta juhtub alla sadama... Vaat niimoodi.»

Petja jäi hämmeldunult vait. Ta põrnitses tükk aega vaikides enda ette ja ohkas siis südamest:

«Kuule, ma ei saa enam ise ka täpselt aru... Ma olen vist natuke... Kuule, ma olen vist täitsa kõvasti pommis? Lobisen muudkui... Ehh, tühja kah...»

Edasi sõitsid nad tükk maad vaikides. Sõnatud ja käsipõsakil, vaatasid juhuslikud kupeekaaslased kaugust-mõõtvail pilkudel aknasse. See oli otsekui suur ekraan, millel aegamisi ja pidulikult ujusid mööda päikesepaistelised maastikupildid — kõik väga värvilised ja väga eredad, et tundusid isegi natuke ebausutavatena...

Lapsed ootavad ühe maailma varemetel

Valuläve taga lõhnab kummel võõraste lennuväljade kohal
kangastub vilepill
valguse ookeanis tiirleb nii palju kalu oma peente telgede
ümber
tuul kükitab trummil koopasuul koduteel kuivavad sinised
võrgud vanaaegseid mõõku on järvedes ja kinkude all
nii palju metsloomade jälgi nii palju sündmusi rahutust
ja aega
paemurdudega lõplikkusega vasakukäelise ööga mis kõneleb
vesiroosidest ja näljast
üksi keset seisvaid laineid ja mitmeid liike samblikke
mida me küsitlesime äraandmise ja lootuse pärast
vastaja oli tõde ise pime purjus mees kes paikas siniseid
võrkusid seal võõral lennuväljal kummelite ja vilepillide
kurbade kangastuste all

Õnnelik on kes seisab alguses

Nii tuleb kaheksas hommik nii kistakse niuetelt tapeedid
lubja tolmu ja kalinguri alt sulavad välja surnute käed
pilved saavad ankrust lahti kosmilised jõed pääsevad voo-
lama
mesilased lendavad läbi vitraaži lapsepõlv lendab läbi
kohtupäeva ja köidetud raamatute oh seda kaotuste
rõõmu võilille eksinu palavas peos
tervet merd võililli pahupidi kuusikuid neljajalgset maad
kes on nüüd oma kes võõras kus on ketid kus rooste kus
köied kus tuhk
und on kõik veel ääreni täis majad paadid vagunid ja silmad
päikesekell puhkab eilses päevas tiivad pea kohal kinni
jänessed tukuvad jänese kapsastes köögis pliidi najal magab
noore andeka nõia luud
palju aega on veel ja ei kedagi kes seda mõödaks kes avaks
hauad ja ütleks ühtedele millal on kohus ja teistele mis
päev ja mis kell algab kevad
pole leibagi veel ega vett pole sadamaid karjamaid ega

tähestikke ainult A Ωni on palju maad
pole härgi pole kündjat pole vagusid elul pole veel mõtet
ega asjadel õigeid nimesid
on ainult hommik päike põletab pitsid lahti ja horisondist
saab tähendusrikas sinine sõõr
me sündisime aerud käes aerud mis on meie oma käed mälu
on tuul ja veri on tema ise
kui me jõuame randa pole enam randa ega meid suures vaikuses
tiirleb kõik kevade salatud südame ümber
seeme pudeneb sügavusse läbi murtud sõrmede

Ma joonistan merekaardi

Mu vanavanemad ei kustunud mõeldes lohepäid ja punaseid
purji abajad elasid oma elu ja lõhed tulid ja läksid
kevadest kevade
ma ei otsi vastuseid ma ei oska küsida mina ja ookean oleme
sündinud samas tähtkujus samade välkude valguses
magajad magavad juuste libisedes hämarusse akaatsiad
sahisevad kaugel soojal maal see kõik pole ehk päris
asjata
on mõni tee mõni tund süda on ikka paakil aken vastu
tuulte hõbedasi puiesteid
leinapajude pärg pärlijõgede valgetel juustel oi teid saared
oi teid sõrved oi sarvikuid oi Tõllu üürikest und siin
rihvases maas
mereröövliite ajaloo kadakajuurte ja lesknaiste kartulivagude
keskel oi ärkamist sügavaid trumme ja valepäikesi lahti
ja laidusid
kuulatas kikkiskõrvu rahusid pudenenud tõttaja käest
otse merre ja valgusesse
vanavanaisa oli vallavanem isa sunnitööline poiss sepasel-
liks kellassepale appi vaatama kuulama ja koputama
üks silm kinni ja teises kaksikkumer klaas
aga jah aga ei esivanemad tulid merest soolane vesi soontes
esivanemad elasid ookeanis ja paljunesid pooldumise teel
kas on suur ime et ma lepin kellade ja kägudega enne kui
hilja las nad tiksuda ja taksuda oma pimedas toas
ma tean kus on värvid ma tean kus on merede väravad ma
tean maavärinate käekirja ja palmide kannatlikku meelt
lõunamaa leiges tuules kindlust mida polegi rahu mis on
vaid kaks silpi siin ja korallide kirjades
öömajades sammaste all tähtede hekkides lõhutud piitade
vahel valemities ja võõrastes keeltes
ma olen jälle ma olen siin kõrredki on tuttavad liiv arusaadav
nii hele ja tühi et valus vaadata
liiv ja kõik mis kasvab ainult seal kus on Ullingdo Ker-
guelen Falkland ikka ikka lõuna pool mandrid ahenevad
ja meri veel ärkamata

tuleb näha nii palju unesid tuleb tõusta nii palju hommikuid
võtta võti ja minna
istuda hilja öösi üleval tuletada meelde kõik värvid kõik
nimed kõik jooned
sõnada sinisesse saared hõigata taevasse vaikus kaugete
kajakate häältega joonistada vaalad vaalad ei ühtegi
vaalapiüdjat hülged ei ühtegi hülgekütti võtta aerud
seina najalt ja minna tegema teid läbi alles loomata
pindade
joonistada silmad joonistada mäed joonistada pingviinid
ja jää joonistada taevas joonistada tõde joonistada
meri joonistada merekaart

Tuulekülvid*

Romaan

õned päevad enne jaanipäeva kutsus vana Tääv Alekski enda juurde oma kontorisse, küsis:

«Kas niita oskad? Heina, maaheina niita?»

«Kõike on tulnud ette,» vastas Aleks täismehelikult.

«Siis sõidad homme minu tallu, hakkad hobuse talveheina tegema. Said aru?»

«Miks ma's ei saa. Aga teie poeg . . .»

«Mis minu poeg?» küsis vana Tääv kurjalt, nagu oleks poiss talle midagi pahasti ütelnud.

«Seda, et ma tema autot pean korras hoidma, ja . . .»

«Ah, seda loksu,» heitis peremees käega. «Hoolitsegu selle eest ise, mis tal muud teha.» Tõsi ta oli, Elmar Tääv polnud pärast ülikooli poolelijätmist siiani ametisse asunud, aitas ainult isal pagariäri asju ajada, aga sedagi nii, nagu aega ja tahtmist leidis.

«Nojah . . .» Ega see käsk Aleksile just päris meele järgi olnud, aga või ta sinna parata sai. Oli juba minekul, kui siiski küsis:

«Aga kuidas palgaga jääb?»

«Mis palka, mis palka sul veel vaja, kas sa ilma palgata mul ametit õpid?» sai peremees hoopis kurjaks.

«Olen ma siis siin midagi õppinud, ainult talli koristanud ja hobust talitanud. Noh, aga heina ei hakka keegi kahekümne krooni eest kuus tegema, see pole õpipoisi töö,» sai Aleks omaenda sõnadest julgust juurde.

«Soo, soo . . .» venitas pagarmeister ja vangutas pead. «Või nii uhke! Sa enne näita, et sa niidumehe eest väljas oskad olla, siis hakka palka juurde küsima.»

«Küll ma seda näitan, aga siis makstagu mulle täis heinatöö hind.»

«Sa oled õige agar nõudja,» ütles peremees pilkamisi, kuid Aleks tabas ometi ta hääles kahklust. Ja sellepärast ei võinud vastust võlgu jääda:

«Kui nii, eks ma siis lähen oma käe peal heinatööotsa otsima.»

«Soo. Ja mõtled, et tuled aga sügisel uuesti tagasi ja hakkad jälle vana Täävi pagariäris ametisse?»

«Niisugust tööd leian ikka, kus kahekümne krooni eest peab hommi-kust õhtuni vehkima.»

«Aga kas sa ka tead, sa piimahabe, et mina sinu vanuses vehkisid veel kauem ja sain veel vähem! Viis rubla maksti mulle kuus, see oli minu palk, kui ma sinuvanune olin. Aga sinule anna äkki nagu pagarmeistrile, ah? Kaheksakümmend krooni jääb sulle vist väheks? Tahad äkki sada, mis?»

* Vt. «Looming» nr. 1.

«Ei ma nii palju taha, aga nõokida ennast kah ei lase.» Aleks tundis, et nüüd, kui peremehega juba sõneluseks läks, ei maksa suud enam lukus hoida. Aitab! Ja ta ladus välja: «Võtate õpipoisiks, lubate ametit õpetada, varsti saab aasta mul oldud, aga ühtemoodi see õppimine ikka ei tea kus. Ja nüüd tahate endale niimoodi odava raha eest veel heinategija saada. Ei lähe läbi.»

«Ei lähe läbi.» Tääv vaatas, pea viltu. «Aga kui ma sulle, ninatargale, nüüd näitan, et uks on seal, ja astu, ja ära oma nägu minu tööstusse enam näita?»

«Eks ma siis otsi peremehe, kes tõesti ametit õpetab,» püüdis Aleks enesekindlust teeselda.

«Või nii, või nii. Sa oled õige ninakas. Kui mina omal ajal niimoodi oleksin oma leivaisale vastanud, oleks mulle kõva tumakas tagumikku antud, poleks endal vaja olnud ustki lahti teha.»

Aleks kehtas õlgu. Härra Tääv armastas oma viletsat noorust meelde tuletada, see oli teada.

Peremees hakkas natukese aja pärast juba keelitavalt rääkima:

«Kui ma sind võtsin, mõtlesin, et tööd tuleb juurde, hakkab varsti kahe hobusega laiali vedama, siis on tublit poissi vaja. Aga näed ise, missugune aeg on, hea, et ühelegi hobusele leiab vedu.»

«Aga te pidite ju varsti veoauto ostma?» küsis Aleks siira imestusega.

«Veoauto? Mis ma sellega peaksin peale hakkama? Kas sa mõtled, et ma mõni miljonär olen? Puhk või Rotermann? Kust sa selle võtsid?»

«Ei kuskilt, ise mõtlesin välja,» ütles Aleks tõrksalt.

«Noh just, mõtled aga välja. Mõtled äkki, et vanal Täävil, jah, on raha jalaga segada, aga kitsiduse pärast ei taha rohkem maksta. Pole ühti nõndaviisi. Igaühel omad mured. Sissetulekud suured... ptüi, sissetulekud väikesed, väljaminekud lähevad aina suuremaks. Makse tõstetakse, kust ma need pean võtma. Minul rahavabrikut ei ole.»

Aleks pidi nüüd tundma, et ta oma leivaisale ülekohtu teeb, ja natuke tundiski ennast sedaviisi. Aga parajal ajal tuli meelde see kõnelus Peeter Paisiga noorhärja autole ulualuse ehitamisel. Ega need jutud omavahel ikka kokku sobi, selge, kelle pool õigus on! Ja ta säilitas tõrksa väljanägemise.

«Hea küll. Olgu,» lausus Tääv, kui oli asjatult patukahetsust oodanud. «Heinatöö aja eest vaatame palgaga. Oled tubli, ega mul kahju ole, maksan rohkem. Ja sügisel otsustame ametiga ka.»

Nii nad läksid lahku, kumbki päriselt järele andmata ja kumbki end ka võidumehena tundmata.

Nagu peaaegu kõik linnarikkad, oli pagarmeister Täävgi endale maale talukoha ostnud ja selle rendile andnud. Ainult niipalju jättis enda kätte, kui hobusetoidu saamiseks vaja läks. See see heinatöö oligi, mis Aleksit ootas. Ja kui ta nüüd lisaks veel teadis, mismoodi noorhärja Tääv teda alt oli vedanud, kadus ka see peamine põhjus, mis teda linnas kinni hoidis: Elmar Tääv oli lubanud, et sõidavad ükskord linnast välja ja seal laseb ta oma abilise rooli taha, juhtimist proovima. Kura-dile käigu! Aleks ei läinud Elmar Täävile ütlemagi, kuhu ta sõitma peab, küll oma papikese käest kuuleb. Selle vaese papikese käest, kes nii hädas on, et ei jõudnud oma pojale uut autot osta, too pidi pruugitud sõiduriistaga leppima...

Teise päeva ennelõunal oli Aleks juba talus kohal. Koos rentniku poja, Aleksist mõne aasta võrra vanema Volliga läks ta otsemaid ristiku-põllu ääri lahti niitma. Kraavipervel hinge tõmmates hakkas Volli

Aleksi käest pärima, kes ta õige on ja kuidas Täävi sulaseks sattus. Kui Aleks vastu tahtmist oli seletanud, tundis Volli huvi:

«Sellest juttu ei olnud, sa ei kuulnud, kas Lilian, Täävi tütar, kah jälle heinale tuleb?»

«Mis sa veel ei taha,» muigas Aleks. «See käib järve ääres tennist tagumas.»

«Möödunud aastal oli paar nädalat meil, käis alatihti heinamaal,» seletas Volli. «Eks lolle ole igasuguseid. Meie arust on kõige parem loodrit lüüa, kuskil ringi patseerida, lill nõõpaugus, aga mõnel preinal meeldib jälle maamatsi mängida. Kuidas keegi. Aga ilus tüdruk, mis?»

«Ma teda mõned korrad ainult näinud, ega tal vist viga ole,» venitas Aleks ükskõiksust teeseldes. Talle kangesti ei meeldinud, et Volli tolle tüdruku vastu huvi tunneb.

«Sa tead,» nihkus Volli lähemale, «kui ta läinud aastal siin oli, siis ta käis igal õhtul jões, olgu ilm missugune. Siit paar kilomeetrit, mis see jalgrattaga sõita. Ükskord, saad aru, sõitsin talle salakesi sinna järrele. Eks ma arvanud õieti ära — ega ta üksipäini olles trikood selga tõmba, läheb niisama. Ma siis marsin vahvasti kaldale välja, istun ta riiete kõrvale maha, hakkas suitsu tõmbama. Lilian käsib mul ära minna, ma ei tee väljagi. Eelmisel õhtul tahtsin ta juurde aita ehale pääseda, ei võetud jutule. Noh, mõtlen, eks siis nüüd külmeta. Aga see kuradi tüdruk ei hakanud külmetama midagi, tuli veest välja, ei seadnud peodki ette. Siis mul hakkas natuke häbi küll, aga või ma seda paista lasksin, vahtisin nagu andis. Tema, kurat, küsib: «Näed esimest korda või? Siis sa oled õige tossike.» Mina vastu — et neid asjandusi muidu raasike nähtud, aga nii ilusa ihu küljes küll mitte. «Eks sa siis vahi,» ütles, «või mul kahju on.» Aga ligi ta ei lasknud, ma paar korda pärast seda proovisin, ei midagi. Ta sihuke kalaverrega, jumala eest. Teine katsub sust uhkuse või kartuse pärast lahti saada, aga see Lilian on kohe niisugune loodud.»

Aleks ei osanud muud kui kohmata:

«Hakkame peale.»

Tõusis üles, läks kaarele.

«Sooh, sul na kiire. Palju see vana Tääv sulle maksab, et sihuke kiire oled?» torises Volli laisalt, aga ajas end siiski üles.

Aleks ei vastanud. Natukese aja möödudes päris rendimehe poeg juba muud:

«Kuidas see Tääv linnas on? Nöörib kõvasti? Meie vanamees kirub teda et küll saab. Ja õige kah. Tema, kurat, istub linnas, ei liiguta mitte lillegi, meie siin higistagu et küll, ja mis saame, pool vii temale. Ütle veel aitäh kah, muidu ajab välja, mine kus tahad.»

«Eks ta ole linnaski võtma kangem kui andma,» ütles Aleks, kuigi sisemine ettevaatus manitses vaht olema — kust sa tead, kelle kaudu see ütlemine peremehe kõrvu võib jõuda. Aga mõtles — olgu, nagunii juba tüli alustatud.

«Täitsa õige, just sedamoodi ta on!» irvitas Volli. «Va saatanama rasvamagu!»

(Seda viimast ei sobinud küll pagarmeister Täävi kohta öelda, sest tema oli oma ametist ja oma jõukusest hoolimata üpris luine.)

Kui nad õhtul töölt sammusid, seletas Volli, kuidas ta siin süüa hakkab saama. Vana Tääviga on nii kokku lepitud, et tema heinaline on talu toidul. Aga et liigse suu peale vähem hüva kraami raisata, on peremehe heinalise talusoleku ajaks neil lauale panna ainult hästi vesine

lake. Oma pere sööb pärast salaja tahedamat otsa. Nojah, aga Aleks ärgu muretsegu, küll Volli hoolt kannab, et ta nälga ei tunneks.

Oligi nõnda, nagu rentniku poeg rääkis. Vesisevõitu tangusupp ja kivi-kõva leib oli kogu õhtutoidus. Nälginud heinalistele ei saanud sellest õiget kõhutäit. Aga kui Aleks juba lakas lebas, ilmus Volli nähtavale, põu pungis.

«Säh, pane pihta,» sosistas ta, ulatades oma värsketele semule singitüki ja leivakäntsaka, mis pärines sootuks värskemast teost kui see, mis laual käis. Jälgis poisi isukat söömist, ja kui Aleks sellega toime hakkas saama, küsis:

«Kuule, tüdrukute juurde tahad tulla?»

«On neid siin?» ütles Aleks vapralt ja neelatas.

«Noh! Kõrvaltalus on kaks plikat teenijaks, üks Viljandist, teine Põlt-samaalt. See Viljandi oma on alles päris noor, sulle paras. Tead, üksi sinna kehva minna, nad magavad mõlemad laudalakas, kuidas sa ühe juurde lähed ja teist ilma jäätad. Võta sina see noorem, mul vanemaga juba sisse töötatud.»

«Täna kohe...»

«Aga mis siin enam oodata! Praegu just paras aeg. Kui ainult keegi ette pole jõudnud.»

«Siis...»

«Ah, kurat, kui on, lööme õhu puhtaks!» Volli hüppas püsti ja Aleksil ei jäänud üle muud kui tema järel redelitpidi alla ronida. Ega võinud ju millegagi välja näidata, et mehepojal seisab ees esimene ehaleminek.

Nad lippasid üle heinamaaotsa, siis läbi lepiku, mille all päevane umbne soojus püsis, ronisid üle paari aia ja olidki punaseks võõbatud lauda otsaluugi all. Kuid redelit nad eest ei leidnud. Volli jäi seisma, pani käed puusa ja nohistas olukorra üle järele mõeldes nina. Siis pani sõrme suule, ja mõlemad kuulatasid. Ega läinudki palju aega, kui üleval kiunatati, turtsatati ja siis õrritavalt keelati:

«Mis sa jändad, kuule'nd, noh.»

«Kurat, ega ma siia magama tulnd!»

Volli sosistas:

«See saatnana Kärgi poiss juba platsis...»

Aleks kiskus kaaslast kärsitult käisest.

«Ah, lähme...» Tal oli äkki hirmus rutt siit kadumisega. Volli oli oma võistleja häälest ära tundnud, tema aga jälle Leida hääle. Pidi ta just siia sattuma!

«Oota'nd, mõtleme vähekesse,» keelas Volli. «Niisama ei kõlba ära minna.» Sealsamas ilmus ta näkku võidurõõmus naeratus ja ta viipas Aleksile, et poiss kaasa tuleks. Nõnda, teineteise sabas, hiilisid nad ümber nurga ja Volli tegi tasakesi laudaukse lahti. Tõmbas oma kaaslaste sisse, sosistas: «Valva siin, vaata, et majast ei nähtaks,» ja kadus lauda hämarusse. Peatselt hakkasid lõaketid tasakesi kolisema, kostis rahutuks läinud lehmade ininat, ja mõne minuti pärast oli Volli uuesti ukse juures.

«Korras. Nüüd kaome natuke kaugemale,» lõõtsutas ta.

Nad peitsid endid hobustekopli kiviaia taha ja jäid ootama. Alguses ei taibanud Aleks midagi, siis nägi, kuidas laudast hakkas üksteise järel lehma välja venima. Nad vaatasid justkui imestunud poolhämarias suve-öös ringi, liikusid siis kes kuhu. Kõige viimasena väljuval lehmalt oli kell kaelas, ja Volli patsutas rõõmsalt oma kaaslaste seljale:

«Nüüd saab varsti nalja, ole täitsa kindel.»

Aga läks oma veerand tundi veel, enne kui kellakõlin pererahva üles

äratas. Noh, aga siis sai tõesti nalja. Kõigepealt hüppas uksele ilma püksata, paljalt särgiväel peremees, pikas ürbis naine tema kannul.

«Lehmad valla!» röögatas peremees, tema teinepool päästis lahti hädaldava kiljumise. Kaks lojust olid selle aja sees juba juurviljaaeda kapsataimede kallale jõudnud, üks noolis maja ees lillepeenart tühjaks.

«No kes see kurat sihukese tembuga hakkama sai!»

Kõik edenes, nagu Volli oli ette näinud. Laudapealne rahvas oli kisast-kärast ära ehmatanud ja pidas paremaks vaikselt oodata, kunas jälle kõik rahulikuks jääb. Kuid see neile saatuslikuks saigi. Sest kui lehmad laudas tagasi, ei võinud peremees jätta kurjategijaid otsimata, ja esimene käik oli muidugi laudalakka. Küllap ta oma teenijatüdruid kuid juba tundis. Seal läks lahti kõva kära, mis hobustekoplistse hästi ära kostis. Ja siis need ehalised otse lendasid teineteise järel lagedale, muist riideid seljas, muist näpu otsas.

Kui taluõues kõik jälle vaikseks jäi, arvas Volli, et nüüd võiksid nemad omakorda minna. Aga sellest ütles Aleks nii järsult ära, et Volligi hakkas kahtlema.

«Äh, kurat nendega, magada kah vaja. Ja see nali oli rohkem väärt kui üks harilik püssitühjendamine,» ei hakanud ta eriti peale käima.

Jaanilauapäeva õhtul lõpetati töö varakult ja Aleks pandi sauna kütma ning sinna vett kandma. Seal oli ta alles hoolsasti ametis, kui noore Täävi auto õue sõitis. Uksed läksid kahelt poolt lahti, ühelt poolt astus välja Elmar Tääv, teiselt poolt tema õde Lilian kirjus kleidis ja baretis. Ega ometi heinale . . .

«Tere, töötav rahvas!» hõikas Elmar Tääv täiest kõrist ja Aleks nägi kohe ära, et noorherra mitte päris kaine pole. Selle hüüu peale ilmus käbekähu majauksele rentnik isiklikult, jooksis noorherrale vastu, andis kätt ja Aleks kuulis saunalävele ära, kuidas ta naljatamisi ütles:

«Herra Tääv, teie — ja mina mõtlesin, et juba uued peremehed sõidavad autoga ukse ette.»

«Soo-soo, või juba ootad uusi peremehi,» naeris Elmar Tääv heatahtlikult. «Kas sinule kah vanad ei kõlba? Et maha kurnajate ja sõjasepitsejate valitsus, mis? Ah?»

«Ega siis mina . . . Meie siin . . . Meie jaoks on vanad peremehed head küll. Ei saa õieti aru, mis seal Tallinnas juhtus või . . . Äkki nüüd saame noorharralt ligemalt kuulda.»

«Mis seal juhtus . . . Kommunistid ronisid pukki, ongi kõik,» seletas Elmar Tääv uljalt ja valjuhäälselt. «Meie mehed, lollid, lasksid sügisel venelased sisse tulla, ja mis siis enam. Kõik pugesis põõsasse, vana Pätsuga eesotsas. Kurat, ma ju ütlesin, et vaja nii, kui soomlased tegid. Aga meie nagu lambad.»

«Sedamoodi nüüd jah . . .» Rentnik oli silmanähtavalt ära ehmatatud säherdusest jutust. Veel paar-kolm päeva tagasi võis kommuniste sõimata kui palju süda lustis, aga nüüd . . . tead sa neid asju. Mis tema, tema ainult rentnik. Ta kutsus kärmesti: «Vahest astuksime nüüd sisse. Teie, preili Tääv, tulete ju kah? Kas jääte ka tänavu meile kauemaks? Ah tõesti. Siis on tore. Oleksime ette teadnud, oleksime teile aida korda seadnud. Lähme pealegi tuppa.»

Nad kadusid majja, ja Aleks Varik läks uut voori vee järele. Need kuuldused, mis juba teist päeva suust suhu liikusid, inimesi raadiote juurde kokku tõmbasid, olid tedagi mitutmoodi arutama pannud. Valitsus oli uus, aga mis valitsus see õieti oli, sellest ei saanud aru. Päts

oli ju president edasi, ja see tuli nüüd Aleksile kui hästi meelde, kuidamoodi tema isa oli Peeter Paisi ja teiste neil külas käinud meestega Pätsumst rääkinud. Väga halvasti, seda ta mäletas, olgugi et siis alles kümne ligi oli. Päts ei saa ju mingi kommunist olla, ja kui tema president edasi on, mis kommunistide valitsus see siis on. Aga sealsamas need rongkäigud ja kommunistide vangist lahtilaskmine, millest raadio oli rääkinud... Vahepeal oli Aleksil juba mõte tulnud jaanipäeval linnas ära käia, et ka neid asju endale selgemaks saada, aga maa oli jalaminemiseks liiga kauge ja bussi peale raha kulutada jälle ei raatsinud. Rentnikule aga oli kõik algusest peale klaar. «See oli ju teada, ega suur Venemaa meiesugust kirpu enda ja mere vahele jätta.» Tema võttis neid äkiliselt tulnud sündmusi rahulikult kui ikka asja, mis nagooni pidi tulema. Ainult et ta ei hakanud seda igäühele välja näitama. Ja noh, kui varanduste äravõtmisest juba räägiti, siis ei puutunud teda seegi, sest temalt palju võtta poleks olnud, ega talu tema jagu olnud. Volli aga lausa itsitas kahjurõõmsalt vana Täävi ja iseäranis tema noorhärä üle, kellel pidid nüüd kibedad päevad ees olema. Ja või siis Aleksilgi midagi selle vastu on, kui pagarmeister Tääv ja tema poeg enam endistviisi laiutada ei saa. Mõni ime, et noorhärä nüüd kommunistidest sedamoodi räägib, neid kardavad temasugused kõige rohkem.

Kui saaks Peeter Paisi käest küsida, ju tema oskaks seletust anda...

Aleks jõudis uue veevooriga allikalt sauna juurde, ja seal kohtas ta preili Täävi.

«Tere,» ütles tüdruk. Ta oli juba kõvasti päevitanud, ja eks Vollil paganal oli ikka õigus, kui teda ilusaks kiitis. Ilus ta oli, kuhu sa pääsed.

«Tere jah,» kohmas Aleks, püüdes oma ämbritega preilist kenasti mööda saada. Aga ei saanud, loksutas preilile külma allikavett tubli sortsu sääre peale.

«Vabandust, kogemata,» ähkis poiss ja kadus saunaruumi. Kuid tüdruk tuli sinna järele.

«Varsti saab vihtlema tulla?» küsis ta, käed seljal vaheliti.

«Paar tunnikest läheb veel aega.»

«Oota, anna teine pang mulle, toome koos.»

«Eks ma jõua üksi küll.»

«Või ma su jõus kahtlen. Ma niisama.» Tüdruku hääles oli niisugune siiras tahtmine, et poiss ilma pikema punnimiseta ühe ämbri temale loovutas. Ja juba lippas see preili allika suunas. Aleks ei pidanud endale sobivaks kaasa joosta. Ta oli alles poolel teel, kui tüdruk juba täis panga vastassuunas tuli. Sammu üsna kergelt ja naeratas poisile läbi lõõtsutamise.

«Selle eest lähen esimesena sauna!» hõikas võidurõõmsalt.

«Ega mina ole siin järjekorda seadja,» ütles Aleks vastu.

«Möödunud sügisest saadik pole enam õiget sauna saanud. Käi selles vannis.» Tüdruk oli poisiga kohakuti jõudnud ja ämbri maha pannud. Ja Aleks pidi samuti seisatama.

«Olge tänatud, ma viin nüüd ise ära,» tahtis ta tüdrukult ämbrit üle võtta.

«Millest ma väsinud olen! Toas hakkasid jälle venelastest ja punastest jorutama, ei mina viitsinud kuulata. Ja mis ma niisama vahin.»

«Kas teie siis punaseid ja venelasi ei kardate?» küsis Aleks osatamisi.

«Ega ma ei salli küll,» seletas tüdruk. Ta vaatas poissi uurivalt. «Noh,

aga sinule peaks see nüüdne hästi meele järgi olema, eks ju? Sind ju kurnatakse!»

«Kurnatud mind just pole, aga nõõritud on küll,» ütles Aleks.

«Või tõesti?» Preili Lilian seadis ühe käe puusa. «Kuidamoodi siis?»

«Kas või nii, et ma olen varsti aasta teie papakest teeninud kahekümne krooni eest kuus ja teenin veel ei tea kui kaua.»

«Tõesti?» Nüüd küsis tüdruk seda puhtsüdamliku imestusega. «Kahekümne krooni eest? Aga ma tean, et mõni pagar saab minu isa käest kaheksakümmend krooni kuus ja rohkemgi.»

«Noh, mina ei ole pagar.»

«Saate pagariks, hakkate kah kaheksakümmend krooni kuus palka saama.» Preili Lilian tõstis ämbri kergelt, otsekui hõljudes üles ja läks edasi. Ja siitmaalt, kuni toobrite täissaamiseni, kandsid nad vaikides. Täis said toobrid aga kähku, sest ei võinud kumbki kandjatest näha, et teine talle järele hakkab jõudma.

Sellest jutuajamisest jäi aga Aleksil narr enesetunne. Hakkas kohe oma pisukesest palgast rääkima... Tühja sellest palgast... Või mis teab too preilna sellestki, mispäraselt raha nii kallis võib paista. — Kui neist veel keegi tööl ei käinud, ainult karjas, pidi ema oma kolmeneljakümne krooniga nelja hinge toitma. Ja katma. Ja koolitama. Noh, kui ära mekiks, siis preilna sihukest põlglikku nägu ei teeks. Mis temal, tema on vist taskuraha rohkem saanud kui nende ema vabrikust palka. Ja rohkem kohe kindlasti kui tema pagarmeister Täävi käest. Õpipoiss. Hea öelda, et õpipoiss. Ja kaheksakümmend saab üksainus pagar, Abrikosov, vana Peterburi meister, kes annab Täävile endale ta ametis kümme silma ette. Niisugust pagarit teist pole terve linna peal, ja kui talle vähem maksta, võib ta ära mujale minna. Tema võib seda teha, teda võtab iga teine peremees vastu.

Kuid sellest arutavast eneseõigustusest hoolimata jäi narr tunne alles.

Saun sai köetud, kuid saunalisi ei ilmunud. Aleks lonkis õues ringi, tundes huvi, kas preilna tõesti esimesena vihtuma läheb. Aga majakuksest väljus ta vend, nägi Aleksit ja kutsus:

«Tule siia korraaks.» Ja kui poiss ligi astus, rääkis, et ta tahab homme lõuna ajal linna tagasi sõita, Aleks olgu nii tubli poiss ja määrigu ja pesku masin seniks ära.

«Härra Tääv, tehke õige enda käed kah korra mustaks.»

«Tohoh jummelit! Kas sulle kah on juba töörahva võim pähe hakanud või mis?»

«Mis te mulle valetasite, et teie isa tahab autot hakata ostma?» küsis Aleks vastuseks.

«Soo. Rääkis ta siis, et on ümber mõtelnud?» Elmar Tääv muigatas. «Sa peaksid õnnelik olema, et ma sind üldse oma auto ligi lasksin.» Ta pani paberossi põlema ja läks rahulikult aeda.

«Poiss!» Nüüd oli see juba perenaine, kes Aleksit hõikas. «Ega Volli ei ole näinud?»

«Ei. Volli võttis paari tunni eest jalgratta ja lubas minna küla vahele ringi vaatama.»

«Teab kus ta siis hulgub...» Perenaine pühkis käsi põllesse, käskis: «Tule nüüd sööma.»

Köögis selgus, et tema see ainuke sööja oligi. Sedapuhku olid värsked sepik, soolavõi ja piimakann küll lahkelt laual, aga pliidi juures talitav perenaine heitis alatasa pilke söögipoolisele ja sellele, kui paksult võid määratakse ja kui suuri sööme kallist läbiajamata piima rüübatakse.

Aleks ei söönudki kõhtu päris täis, ei söönud jonni pärast. Ja noh, mis ta siin muidu jalus tolkneb, läheb kuskile. Loll sai oldud, et linna ei söitnud.

Äkki tuli otsus, et läheb Leidat vaatama. Noh, ütleb, et kuulis selle-nimelise linnatüdruku naabrite juures teenivat, otsustas igaks juhuks järele kaeda. Nagunii tuleb temaga viimaks kokku puutuda, sellest ei pääse, kui nõnda lähestikku ollakse.

Aleks kasutas sedasama teed, kustkaudu nad paar öhtut varem Vol-liga seiklemas käisid. Naabertalu laudanurga tagant välja tulles nägi teda piimaämbrit kaevu laskev tugev keskealine naine, kes ka kohe pä-ris:

«Mis poiss sina oled ja mis sa siin hulgut?»

Aleksit solvas, et teda siingi poisiks hüüti, aga küsis kohmetult, et kas Leida on kodumail.

«Kust sina Leidat tunnend?» See naine ei saanud olla keegi teine kui toosama Põltsamaalt palgatud teenija.

Aleks seletas, kuidamoodi tema Leidat tunneb. Tuli äkki meelde ja kohmas juurde: «Kui ta ikka see Leida on.»

Naine hakkas suure häälega naerma.

«Noh, mine siis lauta ja vaata, kas on seesama.»

Lahtisest laudauksest sisse ronides ei näinud Aleks alguses kedagi, siis kuulis läbi kärbeste sumina ja lehmade mälumise vihast häält kõige äärmisema looma juurest: «Kas sa, kuradi raisk, oled paigal!» Aleks läks ligemale, nägi Leidat parajasti lehma ilmatu suurt udarat sõõruta-mas. Ta pomises ikka veel pahaselt, sellepärast ei kuulnudki liginejat. Aleksil hakkas äkki hea meel näha siin võoraste keskel inimest, kes meenutas kodu. Ta jälgis tüdrukut tükike aega. Leida lüpsis kiiresti, nagu vihaga, ta kleidi alt väljatulnud laiad põlved surusid lüpsikut kõ-vasti paigale ja piim sorises vahetpidamata. Otsekui äkki taibates, et ta pole ükski, vaatas Leida kõrvale, nägi jalgu, siis kähku üles, seisjale näk-ku, ja ta käed peatusid.

«Aleks!» See ei olnud lihtsalt üllatus. Nii rõõmsat imestust polnud poiss siiani küll kordagi kelleski esile osanud kutsuda.

Juba oli tüdruk püsti, kahmas Aleksi käsivartest kinni.

«Kas sa tõesti tulid mind vaatama?» päris ta õhinal.

«Keda ma siis siia otsima tulin,» pomises poiss.

«Linnast, ja tulid siia?» nõutles tüdruk veel suurema ägedusega.

Kui oleks võinud, oleks Aleks talle kinnitanud: jah, linnast, ja just sinu pärast, ainult sinu pärast. Nii väga ei tahtnud ta näha Leida pet-tumust. Kui see vale poleks liiga lühikeste jalgadega olnud! Ja poiss seletas, kuidas ta siia sattus.

«Kuulsin, et siin sinu nimega tüdruk teenijaks on, mõtlesin vaatama tulla,» lõpetas ta.

«Ah nii.» Naeratus Leida näol püsis, kuid nüüd oli see sinna kui unu-nud. «Aga kes sulle minust rääkis? Volli vist? Ja sa tulid mind kohe otsima, vaatama, kas see ikka olen mina?» Tüdruku hääle tekkis jälle õhin.

«Jah,» võis Aleks talle vastata enam või vähem puhta südamega.

«Mul on veel paar lehma lüpsata...» alustas Leida, aga Aleks katkes-tas teda:

«Ega mul kiiret ei ole, ja ega mul midagi erilist rääkida kah ei ole, ma niisama...»

«Aga natuke hiljem sul ikka aega on?»

«On küll, on küll,» kinnitas poiss.

«Kus sa mind ootad? Mõtleme, kus kohal? Mõisapargis pidi jaanituli olema, võib-olla sinna minna?»

«Mul pole õiget riiet . . .» pomises Aleks, oma kortsus pükse vahtides.

«Ah, mis me sinna lähme,» oli tüdruk kohe poisi kõhklusega päri.

«Aga sa jõe ääres seda ujumiskohta tead, kus hüppelaud on üleval?»

«Tean. Nojah.»

«Kui seal . . . Mul läheb üle tunni vist küll,» ütles Leida kuidagi aralt.

«Mis ikka, nagu aega poleks. Ma siis nii tunni pärast hulgun sinna,» lubas Aleks.

Ta hakkas aegapidi kokkulepitud suunas lonkima. Meeleolu oli pidune, ta peatus tihti, tõmbas sisse varasuvistest lõhnadest küllastatud õhku, pomises tasakesi laulusõnu. Ujumiskoht oli, nagu jaanilaupäeval loomulik, tühi. Polnud ka märke, et keegi oleks siin hiljaaegu käinud. Aleks otsustas aega kasutada ujumaskäimiseks, aga vaevalt sai ta uuesti riidesse, kui Leida juba jooksisiki pärale. Juuksed olid tal sassis, neis paistis lehepuru, küllap oli ta kuskilt otse läbi võsa tulnud.

«Tahad kah äkki vette minna?» küsis Aleks, oma heledaid juukseid kammides.

«Eks sa oodanud, kuni ma kah jõuan. Prõhh . . . Vesi on vist külma.»

«Vesi on õhtul just soe.»

Leida istus kõvaks tallatud murule, sirutas oma lüheldased päevitanud jalad välja. Poiss laskus kohmakalt ta kõrvale, napsas rohututi, pistis hambusse ja kõigutas seda üles-alla.

«Mis kodumailt ka kuulda?» küsis Leida natukese aja möödudes.

«Mis seal kuulda . . . Ei midagist . . . Kõik on laiali.»

«Nüüd uued valitsused ja teab mis kõik. Näis, mis sellest saab.»

«Ega ta hullem ikka ole kui siamaale olnud.»

«Aga kui venelased tulevad?»

«Söövad su ära, jah?» Mõlemad turtsatasid. Aleks tahtis tüdruku ees oma teadmist näidata, seletas: «Sa vaata, kuidas peremehed ja nende igasugused pojakesed ähmi täis on. Vesi on ju nendel ahjus, mis meil!»

«Täitsa jumalatõsi!» Leida hakkas heleda häälega, üleaurugi agaralt naerma.

«Kuidas su pererahvas ka on?» küsis Aleks.

«Ah, mis ta on. Nagu ikka. Kakskümmend viis krooni ja kõhutäis. Käed ei taha lüpsmisele vastu pidada, pole harjunud veel,» kurtis tüdruk juba tõsihäält.

Aleks võttis ta alles lapseohtu, aga juba parkunud pihkudega käed, silmitses neid.

«Linnapreilidel ilusamad, eks?» püüdis Leida osatada, aga kostis see kuidagi haledalt.

«Proovigu linnapreilid need lehmad enne ära lüpssta, mis sina lüpsad, eks siis olgu veel oma käte peale uhked.»

«Tulevad nad, jah! Kaua sa siin veel oled?» tahtis Leida teada.

«Kuni peremehe hobusehein tehtud. Noh, paar-kolm nädalat läheb ikka kindlasti. Oleneb ilmadest.»

«Aga minul pole enne sügist kuskile pääsu. Eks ole, nende ilmadega palju parema meelega pleegitaks linnas järve ääres, õhtul läheks rannakohvikusse, jookks limonaadi. Kõrrega.»

Leida pilutas unistavalt silmi, ja Aleksile meenus, mis ema Leida kohta öelnud. Aga — miks mitte, ega oleks ju temagi pleegitamise ja limonaadijoomise vastu. Päris meeldiv oleks . . .

«Mis seda rääkida...» venitas ta. Ta mõtles, et tüdrukut peaks suudlema, et tüdruk seda kindla peale ootab, aga ta ei osanud kuidagi sellega pihta hakata. Ja ei tahtnud väga. Nüüd oli see kui kohustuse täitmine.

Poiss laskus selili ja ütles:

«Vaata, missugune taevas. Nagu üldse ei olekski. Nii hele.»

Kuid Leida ei vaadanud taevast. Ta pöördus kiiresti kummuli, nii et nende käed lähestikku sattusid, ja ütles tasakesi:

«Aleks...»

«Ah?»

Leida laskis pea vastu muru langeda, vaatas siis järsku üles.

«Volli rääkis juba minu kohta, eks?»

Aleks ei vastanud, aga see oli niisama hea kui vastus. See oli selgemgi vastus kui sõnaline.

«Aga sa tulid mind ikka otsima?»

«Noh, me ju nii hästi tunneme.»

«Mis see Volli sulle minust päriselt rääkis?» nõudis Leida.

Kas öelda... Parem ikka öelda.

«Ega Volli teadnud, kes sa oled. Aga ma ise kuulsin, kui me üleeleil õhtul Volliga tulime ja redelit ei olnud.»

«Ja kas siis teie lasksite lehmad lahti?»

«Volli laskis.»

Leida hakkas naerma.

«See oli tore tükk küll.» Ta vakatas äkiliselt. «Nii et sa teadsid siis ja... Ja nüüd täna tulid mind vaatama kui naabritüdrukut? Jah? Nii? Ja kui üleeleil kedagi ei oleks olnud ja redel oleks paigal olnud, siis sa oleksid lakka tulnud... Mis sa siis ka õige oleksid teinud, kui mind äkki oleksid ära tundnud?»

«Aga sina?» Aleks oli vastamisega kimbatuses, sellepärast päästis ta end vastuküsimusega.

«Aleks, ma tean, kuidas sa minust mõtled ja... Ma juba linnas sain aru, sa hoidsid minust eemale, ma nägin küll. Olin vihane su peale, ausõna. Noh, küll juba su ema mu kohta üht-teist rääkis, ma tean. Ma olen tõesti kergemeelne, ei mõtle suurt, aga sina oled ainuke poiss, kes mulle tõesti meeldib. Ja nüüd on mul häbi!»

Leida laskis pea alla, hakkas tasakesi nutma.

Ja selle puhtsüdamlikkuse ees tundis poiss ennast abituna. Vaikida ei võinud. Ta tõusis küünarnukile, pani teise käe aralt tüdruku õlale ja pomises:

«Ära võta nii südamesse. Noh, kuule, Leida... Lähme parem jaanitulele. Sinna mõisaparki, millest sa rääkisid.»

«Ei taha!» Tüdruk tõusis rapsakalt, hakkas kiirel kõnnakul mööda jalgrada eemalduma.

«Leida! Oota'nd!» Tüdruk seisatas ja talle järele jõudnud poiss küsis: «Kuhu sa äkki tormad?»

«Magama lähen, kuhu mujale.»

«Leida, sa ära mulle pahane ole,» palus poiss.

«Ma ei ole pahane, miks ma peaksin sinu peale pahane olema, ma olen enda peale.»

«Enda peale ka ei maksa olla. Ega siis... Noh, on siis... Jaanilaupäev ikka. Võib-olla käime natuke...»

Aleksi hääles ei kõlanud veendumust. Ja Leida tajus selle ära.

«Perenaine laskis mind ainult üheks tunniks. Pean veel koristama

hakkama,» seletas ta kõrvale vaadates. Silmad olid tal nüüd kuivad ja tühjad.

«Aga me saame ju ikka kokku, eks?» küsis poiss loiult.

«Nojah, talud nii lähestikku . . .»

Kitsas rada ei lasknud ülejäänud ühist teed kõrvuti minna. Leida käis ees, poiss lonkis järel.

Aleks jõudis just parajasti kuulama, mis küla pealt tagasisaabunud Volli suure häälega jutustas Elmar Tääville, ta õele ja oma isale. Isa ja Elmar Tääv istusid trepil, näost natuke kahtlaselt õhevil, Lilian seisis veidi eemal tara najal. Aleksit märgates riivas tüdruk teda hajameelse pilguga, hakkas kohe jälle Volli laia seletamist jälgima. Aleks päriselt meeste ligi ei läinud, ta heitis kaevu lähedale kummelimurule kõhuli ja püüdis aru saada, mis on Vollil nii põnevat jutustada.

Vallamaja juures olla jant lahti, täitsa kohe. Pärast lõunat tulnud sinna maatamehed ja igasugune sihuke rahvas kokku, oma paarkümmend meest, ja tõmmanud vallamaja juurde masti punase lipu, oma meeste võidu märgiks. Laulnud seal kah veel, läinud siis minema. Vallasekretär käskinud punase lipu kohe maha võtta ja oma lipu asemele panna.

«See ju ikka ukse kõrval alati rippunud,» tähendas rentnik.

«Nojah, mis sellest, nüüd sekretär käskinud ta sealt ära võtta ja suurde vardasse tõmmata, et see ikka riigi lipp, et sinine on sinu taevas ja need ilusad laulu sõnad. Aga nii kui vallamehed sellega hakkama said, need santlaagrid tagasi. Eks keegi viinud neile sõna. Ja vallasekretärile kraesse: kes lubas töörahva lippu puutuda, me sulle näitame, ja ikka kohe rusikad püsti.» Ja Volli näitas, kuidas need rusikad püsti olnud. Ta seisis meeste ees, vehkles ja tõstis aina häält.

«Aga sekretär pole meil kah mõni vedel mees. Sõjas käinud mees, noh. Põrutas neile sitaratastele, et see on vallamaja mast ja nemad tunnistavad ainult vabariigi lippu, tõmmaku nemad endi punane lapakas oma õues või kus tahavad üles, aga siin mitte.»

«Kus neil see oma õu,» osatas rentnik ja vaatas Elmar Täävi poole. Too aga kuulas, üleni pingul olles.

«Noh, aga siis need riigipöörajad öelnud, et olgu riigilipp ilusti seal, kus ta oli, ukse kõrval, nende lipp aga selles kõrges mastis, et Toompea tornis olla kah juba punane lipp. Ja võtsidki maha sini-must-valge, panid oma ühevärvilise tagasi.»

«Ja teie mehed lasksid võtta?» küsis Elmar Tääv vihase imestusega. Volli laiutas käsi.

«Ega võimu vastu saa minna,» ütles rentnik.

«Kurat! Juba nii agaraks mindud!» Elmar Tääv hüppas püsti. «Ma läheks tõmbaks selle nartsu sealt ise alla, aga ei taha siitmeestele häbi teha.»

Volli kuulas ja muheles.

«Pidage natuke,» ütles ta, kätt rahustavalt ette sirutades, «ma ei lõpetanud, ega lugu veel otsas pole.»

Aleks märkas, et Lilian end kärsitult sirgemaks ajas. Volli mekkis oma tähtsust nii kaua kui vähegi andis, aga lõpuks pidi ta siiski jätkama.

«Kui mina vallamaja juurde jõudsin, oli varras jälle lage. Üks poiss, minu hea tuttav Kurise Priidu, toonud tolle punaste jao nelja liitri viina eest alla ja peitnud kuskile ära.»

«See on teine asi,» ütles Elmar Tääv rahuldatult.

«Ma lähen käin saunas ära ja põrutan siis Priidut otsima, saab kah äkki lõuatäie,» teatas Volli.

«Kuskile sa ei lähe, istu kodus,» sai isa pahaseks. «Mõtlete ei tea mis veel välja.» Aga ta ei saanud küsimata jätta, kes see viinaostja oli.

«Sanga peremees, kellel Priidu sulaseks, nagu sa ei teaks.»

Lilian eemaldus aiast ja kõik kuulsid, kuidas ta põlastavalt lausus:

«Nelja liitri viina eest! . . . Ikka millegi eest!»

Tööpäev oli ainult paar tundi kesta saanud, kui ketrajatele tuldi teatama, et kella üheteistkümnelt ajal on vabriku õue peal koosolek, ja olgu kõik õigeks ajaks seal. Nii käskinud töölisvanem Timuska edasi öelda.

«Tule jumal appi, eile oli koosolek, täna jälle, mis see siis olgu,» nurises Marie Varik enda ette. Aga kui minemiseks aeg paras, läks temagi teistega kaasa. Üheskoos polnud ju karta midagi, ei lahtilaskmist, ei palgavähendamist. Ja nagu kuulda, pidi tänagi jälle, nagu eile, just nimelt palgatõstmise nõudmisest räägitama.

Kivisillutisega õu katlamaja ja vabriku peahoone vahel kogunes naisi täis, paar tosinat meest kadusid nende hulka üsna ära. Timuska, noor lüheldane mees, vehkles ja õiendas peahoone seina ääres, seletas midagi. Sellest läinud-nädalasest valitsusepöördest alates oli ta kui ümber sündinud. Eks ta söandas varemgi peremeestele ja ülemustele ühte kui teist nende tahtmise vastu öelda, sellepärast töölised tema valisidki töölisvanemaks, aga seda tegi ta ikka kuidagi viisaka moega, erilise agaruse ega ägedusega silma ei paistnud. Ega ta muidu poleks saanudki töölisvanem kaua olla, oleks üksipuha mismoodi välja söödud. Näe, tiku-vabriku härrad jätsid terve vabriku seisma, kui vastakast töölisvanemast muudmoodi lahti ei saanud. Aga nüüd oli temas küll ägedust, küll agarust. Juba läinud reedel, kui see riigipööramine neil rongkäiguga pihta hakkas, oli ta kui üles keeratud — tuiskas mööda vabrikut ringi, kamandas kõiki välja. Juba olid tal aegsasti ka loosungid punase riide peale valmis maalitud. Äkki, päevapealt, oleks kui kogu võim ja vägi vabrikus tema kätte läinud, direktor ei andnud ennast üldse näole. Ju direktoriisand sõdib kärbestega, naersid vabriku ette rongkäiku kogunevad naised. Seda teati, et härra direktor armastab kärbsepiitsaga noid tiivulisi oma kabinetis taga ajada. Ainus, kes häält tõstis, et mis ringihulkumine see töö ajal äkki on, oli insener Öbius. Timuska küsis aga temalt vastu:

«Kas insenerihärra siis meiega kaasa ei tule?»

«Mina olen tööl, saan selle eest palka.»

«Nojah,» öeldi naistesummast, «kui nii head palka maksetakse, peab peremehe sõna kuulama.»

«Kes seda ütles? Kes seda ütles?» läks insener Öbius viha täis.

«Kas on vale või?»

«Vale! Vale!»

«Härra insener,» astus Timuska ta juurde, «teie ütlete, et töö ajal peab tööd tegema. Aga vabriku juhatus teatas nädal tagasi, et alates viieteistkümnendast juulist jääb vabrik kuni sügiseni seisma nagu tavaliselt. Miks te selle peale ei läinud vabriku juhatusse niimoodi karjuma, et tuleb tööd teha ja vabrikut seisma ei tohi jätta?»

«Tellimused on otsas, nagu te ise ei teaks!» käratas Öbius. «Nagu see

esimest korda oleks! Nagu vabriku juhatus või mina seda tahaksime, kiusu pärast niimoodi teeksime! Vabrik saab ju sellest veel suuremat kahju kui teie!»

«Aga vaadake, härra insener,» rääkis Timuska, ja tal ei tarvitsenud häält tõsta, sest kõik kuulasid nende vaidlust suure hoolega, «meie tahamegi, et töö ajal saaks tööd teha ja vabrikut enam seisma ei tuleks panna. Noh, ja kui me täna selle heaks natuke tööaega ära raiskamegi, loodame selle hiljem mitmekordselt tasa teha.»

«Demagoogia!» uratas insener ja läks vabrikuvärvast pooljoostes sisse.

«Mis ta ütles?» uurisid naised üksteiselt, sest see inseneri suust tulnud sõna oli neile võõras.

«Toda isandat oleks vaja vähe õpetada!» hüüdis laomees Heinluht. Tema hääletõstmine tuletas kõigile meelde, et too endine Kera ja nüüdne Heinluht on kange poliitikategija olnud, kuni vapside ajani välja, ja kui oli tarvis mehi leida, kes loosungit kannaksid, siis öeldi kohe tema nime. Ise hoiti igaks juhaks kõrvale, sest kes teab... Ja direktorihärra aknad on just nende kohal... Heinluht oli kohe nõus. Ju ta oleks lausa nõudnud endale seda au. Oi, õige mitu aastat oli ta pidanud ilma poliitikata ära elama, vaikselt oma leiba teenima. Nüüd oli jälle tema tunnike lõõnud! Juba ta meenutas üpris valju häälega, et kuulajaid rohkem oleks, kuidas tema töörahva nimekirjas linnavolikogusse kandideerinud, ja kuidas kodanlased oma blokkidega neid maha tahtnud hääletada. Jah, eks see kõik oli, oli küll. Aga sellest on endine Kera ja nüüd õige-eestiliselt Heinluht miskipärast vait, kuidas ta vapside nimekirjas sinnasamasse linnavolikogusse tahtis pääseda, ja pääseski, aga Päts sai võimu endale, käskis rahvaliigutajad volikogust välja visata ja pani omad mehed asemele. Ei tea, kas ta ise neid asju enam mäletabki...

Tagantpoolt kihistati naerda. Ja Timuska, kui nägi, kelle kätte ühte otsa pidi loosung sai, vaatas korra nõutult. Kuid Heinluht seisis nii enesekindlalt, et ei hakanud Timuskagi midagi ütleva.

Eile, esmaspäeval, kui töölised koosolekule kokku tulid palgaasju arutama, hüppas Heinluht esimesena järi otsa kõnet pidama ja nõudis kärealt: vabriku aktsionärid tõstku kõikidel töölistel palk kahekordseks. Talle plaksutati, aga siis tõusis Timuska, ootas, kuni vaikuse majja sai, ja hüüdis:

«Kas sa, Heinluht, direktori enda käest sihukese nõudmise laenasid, või kellelt?»

Heinluht, äsja endaga rahulolev, kargas vihameeles esile.

«Sina ise võib-olla mängid nendega kokku! Kogu aja oled mänginud!»

Timuska jättis sellele näkkuhüppamisele vastamata, rääkis valjult, et kõik kuuleksid:

«Kui sa töötatöölise kubjas olid, siis Maramaa ostis ju su ära, nagu sa seda enam ei mäletaks. Ära muretse, meil on hea meelespidamine! Siis tegid sohki, et hädaabitööde eest töölistele vähem maksta tuleks. Nüüd tahad, et rohkem makstaks. Täitsa kena mõte. Ainult et kõige õigem tee iga asi narriks teha on pill lõhki ajada. Ja sina seda pilli nüüd lõhki puhudki.»

«Ta on ära ostetud! Teda, teda on aktsionärid ära ostnud!» hõikas Heinluht. Aga koosolek, kes talle äsja plaksutas, oli juba taltunum. Ju see kahekordne on tõesti liiga palju tahetud, arutati, ja kui Timuska ette pani nõuda naistöölisele, kellele vähem makstakse, pool senisest palgast juurde ja meestele kolmandik, siis jääd sellega kohe päri. Nõnda pidi vabrikuvalitsusele edasi antama.

Nüüd oldi siis jälle koosolekul koos. Kell oli juba üksteist mõni minut läbi, aga Timuska vehkis ikka veel kätega ega hakanud pihta. Lõpuks sai ta nii kaugele, et ronis tabureti otsa ja hüüdis sealt:

«Vabriku töölised! Meie armsad leivaisad osutusid väga lahkeks. Juba täna andsid nad minule kui teie poolt valitud töölisvanemale teada, et nad on otsustanud meie eilsele nõudmisele osaliselt vastu tulla ja palku tõsta!»

Heameelesumin summutas hetkeks katlamaja raske hingamise, Timuska tõstis käe.

«Armulised härrad otsustasid naistööliste palku kõrgendada kolme ja meestööliste palku kahe sendi jao tunni pealt. Noh, kas karjume nüüd hurraa või mis?»

«See on narrimine!» kostis lühikese kõhkleva vaikuse järel. Hääl oli mehe oma. Marie aga juba arvutas peas kiiresti: kolm senti tunnis, see kaheksaga, on kaksikümmend neli senti, selle eest saab pätsi leiba — natuke ikka.

«Miks direktorihärra ise ei tulnud meiega rääkima!» hüüti naistesummast. Marie tundis häälest ära Linda Tasase, nende ketrusjaoskonna naise.

«Tal kärbsetapmine pooleli!»

Käis naeruprahvak. Esimest korda kuulis Marie, et nõnda lausa avalikult söandati direktorihärrat pilada.

«Kui palju ta endale juurde pani?»

«Aksionäride pangaarved on vaja välja uurida!»

«Laske mind!» See oli jälle Linda Tasane, kes hakkas Marie lähedalt ettepoole trügima. Noh, päriselt oma nime kohaselt polnud see naine ennast kunagi ülal pidanud, aga niisugust tarmukust poleks kah temast teadnud oodata. Juba ta oli Timuska asemel tabureti otsas, rabas kähku seelikusabast, mille tuulevihur õige kõrgele tõstis, nii et mitmed mehed hirnuseks põhjust leidsid, ja hakkas pihta:

«Meie direktor saab kolmsada viiskümmend krooni kuus, igasugused juurdemaksud peale selle. Mina sain läinud kuus kolmkümmend viis. Oelge, kus siin õigus on?»

«Mis direktor . . . Aga palju aksionärid saavad, seda me veel ei tea- gi!» hõigati vahele.

«Jah! Mõni proua võtab meie higi arvel sisse ei tea kui palju, aga kui paarkümmend krooni vaestele ohverdab, siis «Sakala» kirjutab kui ei tea mis suurest heateost. Miks «Sakala» sellest ei kirjuta, kui palju see proua meie arvel teenib!»

«Tema pole see kõige suurem saaja, hoopis suuremaid on!» seletas Timuska, taibates, kellest jutt.

«Olgu, need ei tee ennast vähemalt heategijateks. Aga kui ma läinud sügisel läksin oma vanemat poissi supikööki kirja panema, siis seesama proua hakkas mind hurjutama, et miks ma neid lapsi muretsen, kui toita ei jõua ja meest ei ole. Ma siis talle õige ütlesin suu sisse, küll ta seda mäletab. Ma veel kunagi ta käest küsin, et kas ikka mäletate, proua Varrikoff või mis te nüüd eestiaegselt olete! Mina teen ettepaneku, et osanikele enam ei maksetaks, ja siis on palgatõstmiseks raha küll!»

Linda Tasane tuli tabureti otsast maha, aga kuni ta naiste vahele ron- nis, käis läbisegi rääkimine ja hüüdmine, millest midagi ei mõistnud välja lugeda — ei kaasakiihtmist, ei äralaitmist. Timuska sai natukese ajaga siiski rahu majja.

«Kaastöölised!» hüüdis ta. «Esialgu, ma ütlen esialgu, mina niisugust

I. Torn

Ärmastus (Lincolloige) 1967.

nõudmist ei poolda. See olgu osanike ja direktsiooni oma asi, kust nad meie palga tõstmiseks raha võtavad, üks ole. Aga palgad on meil väga madalad, sellepärast me nii palju juurde nõuame, ja mina teen ettepaneku vabriku valitsusele teatada, et sellel põhjusel, see tähendab, äärmiselt madalaid palgaolusid arvestades, meie ei pea oma palgalisa nõudmist sugugi liialdatuks ja jääme selle juurde. Kas kõik on nõus?»

Kui keegi ka polnud nõus, siis ei andnud ta sellest märku. Timuska tahtis veel, et valitaks paar inimest talle abiks vabriku valitsusega läbirääkimisi pidama, ja valiti Linda Tasane ja Heinuht. Timuska kavatses koosoleku juba lõpetada, et jälle tööle tagasi mindaks, aga üks katlamaja mees tahtis veel ühest asjast rääkida.

«Mäletate, talvel hakkasid jutud, et vabrikud peavad hakkama vanadele töölistele mingisugust toetust maksma? Meie vabriku omanikud lasksid siis kähku igaks juhuks terve hulga vanu töölisi lahti, et mitte maksta, kui jutt tõeks läheb. Võtku nüüd nad kõik tagasi!»

«Või tehku direktorihärra ennast kah lahti, ta ju üle seitsmekümne!» hõigati tagantpoolt.

Selle peale käis üksmeelne naerupahvak. Tööliste esindajad pidid ka selle nõudmise direktorile teatavaks tegema. Siis ütles Timuska, et aeg on tööle tagasi minna, ja koosolek on lõpetatud.

Kui Marie Varik sellesama päeva õhtupoolikul vabrikust koju läks, nägi ta äkki, et talle tuleb vastu tema oma tütar ei kellegi teise kui Albert Varrikuga.

«Soo,» ütles ema endamisi, ise õieti teadmata, mida ta sellega mõtleb. Ega ole emal hõlpus kohe ühtepidi mõelda, kui näeb esimest korda oma tüdruku, oma alles seitsmeteistkümneaastast last noormehega linna mööda ringi käimas. Ja kui see noormees on veel tuntud, jõukast perekonnast, mis ühteaegu ärgitab lootusi ja kartusi.

Marie Varik läks tütrele ja tema saatjale igatahes vastu niisuguse näoga, nagu ei näeks ta midagi erilist ega erutavat. Albert Varrik tervitas teda juba kaugelt ja väga viisakalt. Helga oli nagu natuke kohmetu ja püüdis seda iseteadvuse taha varjata.

«Tere, tütar,» ütles ema talle. «Kuhu sa lähed?»

«Kursustele, kuhu ma siis ikka pean minema,» vastati peaaegu ninakalt.

Helga oli möödunud kuul hakanud masinakirjakursustel käima, õige küll.

«Meil on ühine tee,» seletas Albert Varrik omalt poolt, «ma saadan preili Helgat.»

«Katsun täna õhtul kodust läbi tulla,» ütles tütar kiiresti, justkui kartes, et ema jälle midagi pärima hakkab. «Aleksander on ikka maal?»

«Jah, ega ta nii pea veel tagasi ei tule.»

«Hea küll. Ma võin hiljaks jääda, head aega, ema.»

Ah nüüd kardab hiljaks jääda, aga miks siis see minek enne kokku-
saamist nii aegapidine oli? Kuid võib-olla saadab härra Varrik tõesti ainult viisakuse pärast? Annaks jumal... Helga alles nii noor. Temaga peab siiski rääkima, talle südamele panema, et ta ei laseks ennast hullutada. Mis noorhärrel seda viga teha, tüdruk võõras majas, käsu-
alune...

Kuidagi nukker oli koju tulla, kui seal kedagi ei olnud ees ootamas ja kedagi polnud ka nii pea tulemas. Tühi tundus äkki kogu elamine, ja

mõttetu. Kas ei peaks eeloleval pühapäeval Arvedit vaatama mine-
ma? Pole ju Mustmetsale ka teab mitu aastat enam saanud. Selgelt, nagu
oleks see alles eile juhtunud, meenus Mariele esimene kokkusaamine
Johannesega, ja kuidas Johannes vikati teravaks luiskas, need maa-
sivad asemepäitsis. Meel läks härdaks, Marie ei saanud pisaraid tagasi
hoida. Jumal küll, et ta nõnda noorelt surema pidi; oleks elanud siia-
maale, oleks lastest rõõmu võinud tunda. Ja nüüd tuli ju see aeg kah-
kätte, mida Juku nii kangesti ootas ja nii kindlasti uskus tulevat. Marie
unustas äkki pisarad. Jumala tõesti — seda ta polnud veel mõelnudki —
küllap uus võim pidigi seesama olema, mida Juku oli tahtnud! Ja oleks
ta elus, äkki nüüd temagi peaks teistele kõnesid, käiks peremeeste
juures nõudmisi esitamas. Mis kõnepidaja küll tema, tühi, oleks...

Marie naeratas, endal silmad alles märjad. Aga kui ta uuesti neile
möödunud reedest saadik äkki alanud rongkäikudele ja koosolekutele
mõtles, siis tundus see kõik talle nüüd hoopis lähedasemana, kui oli
fundunud seniajani. Oli neid valitsusemuutusi olnud ja olla tahtnud en-
negi, kuid mis see kõik muud oli kui poliitikameeste ärplemine ja jä-
meda otsa ühe käest teise kätte ärakiskumine. Äkki nüüd tõepoolest
läheb teistmoodi ja tuleb temasugustelegi kasu? Nojah, eks need vara-
semad ärplemised käinud seal kuskil kõrgel, töönimesteni need ei ula-
tunud, vist kohe nimme ei lastud ulatuda, aga nüüd just nemad, mitte
enam igasugused hallparunid ja majaomanikud, peavad koosolekuid.
Marie küll hästi ei uskunud, et need palgakõrgendused ja kõiksugused
muud nõudmised nõnda hõlpsasti ka täide lähevad. See kõik ei saanud
ometi nõnda lihtne olla. Küll peremehed ka ikka oskavad midagi enda
kasuks teha. Marie silmis olid direktor ja teised, kes valitsesid ja käsku-
sid andsid, kõikvõimsad olnud, ja ei saanud nad ju nõnda äkki, päeva-
pealt abitüks muutuda. Marie kartis neid oma südames endistviisi ega
oleks söandanud nendevastast vaimu kuidagimoodi välja näidata. Di-
rektorihärra oli ju proua Varriku palvel ta vabrikusse võtnud, ja kui
teisi naisi oli töövaestel aegadel lahti lastud, siis teda oli hoitud. Paar
korda oli talle jõuludeks hea töö eest isegi palgale lisa makstud. Ta oli
ka püüdnud ja hoolikas olnud, sest teadis, et kui ta linavabrikust lahti
saab, pole tal kuskile minna, ja mis ta siis oma lastekarjaga peale hak-
kab. Olgu küll, et kevadest sügiseni vabrik harilikult seisis, aga sel ajal
oli tööd ikka leida, see polnud nii hull kui talvel ilma teenistuseta jääda.
Tõesti, palk oli väike, need kolm-nelikümmend krooni, aga see oli
ikka kindel töö, ja kust sa seda suuremat raha oleksid otsima läinud!
Oh jah, Marie oli rahul, ja ei oleks tema omapäi kuidagimoodi söanda-
nud rahulolematust välja näidata. Aga kui hulgati koos nõuti ja need
nõudjad teised olid ja temalt mingit agarust ei tahetud, siis läks temagi
kaasa, käis rongkäigus, kuulas koosolekutel.

Alles nüüd, üksipäini jahedas kõõgis istudes, mõtles Marie, et kas see
ikka tõesti ei olnud suur ülekohus — kas või see, et neile maksti nii
vähe, aga osanikud, direktorid ja meistrid nii palju said. Osanikud kohe
mitte millegi eest, ainult selle pärast, et nad oma raha kunagi olid vab-
rikusse sisse pannud. Marie küll ei oleks oma mõtteski kuidagi proua
Varrikut Linda Tasase moodi süüdistada raatsinud, sest ta oli ikka tõesti
hea inimene olnud. Kuid tõsi seegi, et temasugused olid ka proua Var-
riku jaoks selle raha välja teeninud, millest ta natuke vaestele andis.
Aga kus mõnel see priiskamise ots! Näe, Täävi noorhärragi, ostis endale
kohe auto, aga tema poisile makstakse need mõned kroonid. Arved oli
koolis kõige parem õpilane, aga edasi saavad õppima need, kellel raha

rohkem, tema poiss ei pääse... Nüüd räägitakse, et kõik niisugused asjad tehakse teistmoodi, et töörahvas kah kõigest osa saaks. Eks neid sõnu ole küll ennegi räägitud ja lubadusi jagatud, aga eks näe, eks näe...

Õhtuks, selleks ajaks, kui tütre tulekut võis oodata, küpsetas ema pannkooke. Niisuguseid, nagu igakord küpsetada ei saanud — rohke munaga ja rasvaga. Helgale olid need alati maitanud. Toagi tegi korda, lilled tõi lauale. Ja kui kõik oli tehtud ja ema köögiakna alla tüdriku ootama istus, tundis ta ärevust. Nagu ei olekski oodatav oma lihane laps.

Emal oli endagi eest varjanud seda aegapidi südamesse siginenud tunnet, et Helga on kuidagi viisi võõrduma hakanud. Ta ei kõnelnud suuremat oma elust, ema pärimistele vastas sagedasti tüdinult või pahandatult, nagu oleks ema ei tea mis rumalust küsinud. Ja kodus käimagi oli ta hakanud ikka harvemini ja harvemini. Emal oli püüdnud sellest siiani mööda vaadata. Tüdruk on ju täisnimeseks saamas, tal omad huvid ja põnevused, mis seal muud. Aga ikka tugevamaks muutus emal kartus, et Helgale lihtsalt ei meeldi enam ta kodu, et ta pole sellega rahul. Aga ammu's see oli, kui tüdruk esimest aastat karja saadeti, ja ta sealt ära jooksis, üle kuueteistkümneme kilomeetri jala läbi käis, et aga sellesamasse oma viletsasse kodusse tagasi pääseda. Siis oli siin kõige armsam, kõige ilusam paik...

Marie ohkas. Nii nende lastega on, aina mured. Kui ühed lõpevad, algavad teised — ja ei tea veel, missugused need väiksemad on. Sest jälgida, kuidas su oma tütar sulle võõraks jääb, ei ole mitte kerge. Ta oli kangesti rõõmus, kui sai tüdriku läinud aastal proua Varriku juurde teenijaks anda, sest vähe on peale tema neid prouasid, kes ka teenijat inimeseks peavad. Kakskümmend viis krooni ei ole ju küll teab mis suur palk, tööd on majas hommikust õhtuni, aga söök on selle kõrval prii, ja mis sa nii noorelt ikka tahad. Liitati on proua Varrik Helgale oma riideid andnud, jõuludeks kinkis kingad, ehtsad kõrge kontsaga kingad, on talle palju elus tarvilikku õpetanud, tänavu aga lubas õhtuti hakata masinakirjakursusel käima. Ja kes teab, võib-olla oleks proua ükskord, kui Helgal see amet selge, teda kuskile kontorisse tööle soovitanud... Nüüd küll ta vaevalt enam seda saab teha, aga räägitakse, et varsti on kõigil tööd võtta kui palju vaja. See oleks tore küll. Kuid miks ikka Helga niisuguseks on läinud — kas mitte seesama proua Varriku maja pole tüdriku rohkem kui oma kodu meeldima hakanud? Nagu oleks tema, ema, selles süüdi, et neil pole ei uhkust ega rikkust! Kogu tema vaev ja hool on selleks kulunud, et lastel ja tal endal oleks mingigi peavari, oleks midagi lauale panna ja millegagi keha katta. Aga näe, niipea kui lapsed vähegi oma jalule tõusevad, ei kõlba see enam, tahetakse teistsugust...

Kas ta küll endale niisuguseid asju lihtsalt ette ei mõtle? Võib-olla on tüdriku hoopis mingi mure südamel, mis ta niisuguseks teeb? Ja tema, ema, selle asemel et lohutajaks ja abistajaks tulla, süüdistab tüdriku ei tea milles?

Viimaks ometi nägi ema Helgat tulemas. Ta jälgis aknast oma tüdriku rõõmsa uhkusega. Veel oli ta lapselikult kõhnavõitu, aga juba väljanägemiselt preili mis preili! Uhkust ta riietes polnud, aga korralik ja kena oli küll kõik, mis ta kandis. Ja seda oli ta enamalt jaolt ise õmmelnud ja endale seadnud! Seda õmblemisost, mis Helga juba kodust kaasa sai, oli ta proua Varriku juures tublisti edendada saanud. Jalas olid Helgal proua Varriku käest kingituseks saadud kõrge kontsaga kingad.

Preili, täiesti preili! Ja ta nägi ema silmaga vaadatult küll päris kena välja. Mis ime siis, et isegi Albert Varrik teda saatmas käib... Jah, selle kohta peab siiski järele küsima.

Kui tütar juba uksega kolistas, tabas Mariet jällegi salajane kartus: mis näoga tütar seekord sisse tuleb? Tütar astus kööki, ütles tavalise häälega: «Tere õhtust.» Ei, mingit rõõmu kojupääsemise üle ta küll ei paista tundvat... Ema hakkas nobedasti rääkima: «Ma ootasin sind juba, küpsetasin sulle pannkooke, neid sa ikka tahtsid. Istu nüüd kohe laua äärde, saad veel soojasid.»

«Ma ei taha,» ütles tütar. «Ma enne tulekut söin.»

«Natuke ikka...» Ema jäi pliidi juures seisma, käed rippu.

«Ma ju räägin sulle, et olen söönud.» Seesama tüdinud hää... «No too siis natuke, kui sa nii kangesti seda soovid.»

Emal olid juba sõnad suus: «Kas siis kodune toit enam ei kõlba sulle?», aga neelas selle kibedamaitsealise küsimise alla. Tõi koogitaldriku, seadis söömiseriistad tütre ette ja istus ise laua otsa. Helga alguses näk-sis vastu tahtmist, aga siis hakkas ikka suuremaid suutäisi võtma ja lõpuks sõi õige mitu kooki ära.

«Päris head,» ütles ta.

Oli see kiitus nüüd mõeldud oma äsjase pahuruse heakstegemiseks või tuli tõesti puhtast südamest, seda ei mõistnud ema oletada. Aga ta tuju läks kohe hoopis paremaks.

«Lähme tuppa, mis me siin,» kutsus ta.

Toaski istus Helga laua äärde kui külaline kunagi. Ema otsis Arvedi kampsuni välja, hakkas selle küünarnukke terveks nõeluma. Nad vaik-sid vastastikku tükikese aega, kuni Helga justkui kahetsevalt lausus:

«Nii imelik, kui poisse ei ole.»

«Mina täna kui töölt tulin, mõtlesin just sedasama. Ja ise kah oled äkki nagu ilma tarbeta. Muidu ikka jooksed, et saaks söögid tehtud, kärgid ja paugud teistega, aga nüüd tõesti — tuba nagu tühja täis.»

«Aleks ei peaks ju kauaks ära jääma.»

«Kes teda teab, mis talle seal veel teha antakse. Mõtlesin, et lähen pühapäeval Arvedit vaatama.»

«Ahah,» lausus Helga.

«Kuhu see noorhärä siis sinuga täna läks?» küsis ema pärast pisu-kest pausi.

«Ja on see sulle nii kangesti huvitav.» Silmapilguga muutus Helga jälle tõrjuvaimeliseks.

«Kas küsida ei tohi, ma niisama küsin.»

«Noh-jah, ja kui ma ütlen, et läks tuttavate juurde, — teeb see sind targemaks?»

«Midagist. Aga kui üks noormees mu lihase tütreaga vastu tuleb, siis ma...»

«Kuule, ema, ära aja nüüd jälle nii rumalat juttu!» katkestas Helga teda ärritunult. «Kus nüüd leidis. Meil oli lihtsalt ühine tee, noh, ja muud midagi. Igal pool sa näed ei tea mida.»

«Hea küll, aga kas ma siis tõesti ei tohi selle kohta sinult küsida.» Ema pani õmblustöö kõrvale. «Sa oled ju ikka alles pooleldi laps, ainult ise ei saa sa sellest aru. Paljugi mis... Ema peab ikka teadma. Aga sina oled minu eest kõike varjama hakanud, ei taha midagi oma emale enam rääkida...» Klomp tõusis emal kurku, takistas edasi rääkimast.

«Mis asja ma olen su eest varjanud, mida ma ei ole sulle rääkinud? Mis asja? Mul pole midagi rääkida ega varjata.»

«Just, just. Ei ole midagi oma emale enam rääkida,» kordas Marie ja noogutas traagiliselt.

«Noh! Mis sinuga küll lahti on?»

«Sulle ei ole enam su kodu armas ega midagi, käid siin ainult oma paha tuju näitamas!» pahvatas ema välja.

«Jälle leidis! Noh hea küll, ma siis ei tule, kui see sulle ei meeldi.»

«Mulle ei meeldi, et sa niimoodi siin käid. On sul midagi südamel?»

«Oi jumal küll, ma ju ütlesin sulle, et midagi ei ole!»

«Aga miks sa siis niisugune oled?»

«Missugune?»

«Niisugune. Nagu ei olekski ma su ema. Kas äkki häbened, et sul niisugune ema on ja mitte mõni peenem?»

«Kallis ema, no miks sa nüüd peaksid äkki niimoodi rääkima! Ise mõtled midagi välja ja . . .»

Marie Varik kahetses oma ägetsemist. Ta hakkas tihkuma ja ütles poolsosinal:

«Tütreke, ma ju ometi näen ja kuulen, ega ma ole kurt ja pime. Aga hea küll, mis siis nüüd siin sedaviisi . . .»

«Kas teil vabrikus oli täna jälle koosolek?» päris Helga, veidi vahet pidanud.

Ema vaatas imestades üles.

«Oli jah. Aga kust sina juba . . .»

«Oli seal minu perenaisest juttu?»

«Miks sa seda küsid?» Ema noogutas. «Juttu oli küll.»

«See teie direktor tuli õhtul proua juurde, ma natuke kuulsin, üks naisterahvas olla teda hästi halbade sõnadega nimetanud.»

«Kui halbadelega nüüd, aga ega ta head ei kõnelnud. See üks meie ketraja, kiuslik naine, ei maksa proual sellest nii hoolida. Kuulsid ka, mis proua ütles?»

«Ütles, et see on nüüd see tänu kõige eest.»

«Noh-jah . . . Just ilus see ei olnud,» ohkas ema. «Aga mis sa teed, nüüd voli äkki rääkida, enne ikka kardeti, hoiti suu kinni. Vaata, et sina ei hakka kah äkki . . .»

«Ei mina ole talle midagi öelnud ega kavatsegi öelda.»

«Ta on meile ikka palju head teinud. Ja näe kui imelikult tuleb nüüd välja. See, kes vaesematest üldse ei hoolinud, vaatas ainult, kuidas endale rohkem saaks, selle kohta ei öelda midagi. Aga proua Varrik, kes püüdis vähegi aidata, saab nüüd selle eest kiruda. Ei ole siin ilmas õigust ega tulegi vist.»

«Midagi muud rääkisid nad seal veel, arutasid, proua ja direktor, aga mida, seda mina ei kuulnud, uks pandi kinni ja proua ütles mulle, et ma võin nüüd minna, kuhu mul vaja oli,» seletas Helga.

«Eks nad vist seda palganõudmist arutanud, ja kellele sind sinna kuulama vaja, räägid veel edasi. Nojah, siiani pidi sellega rahul olema. mis maksetakse, nüüd jälle ei teata, mida tahetakse, kohe seljaga ikka. Kust need omanikudki nii suured palgad äkki võtavad. Aga natuke võiksid ikka juurde küll panna. Praegused palgad meil naistel hästi narid.»

«Võib-olla nad sellest tõesti rääkisid, ei tea. Ma mõtlen, ema, et kui augustis oma kursuse läbi saan ja kuskile koha leian, siis lähen sealt ära.»

«Aga kust sa saad?» Elu oli Mariet õpetanud töökohta nii kalliks va-

randuseks pidama, et seesugused tütre plaanid temas tahes-tahtmata ärevust äratasid.

«Võib-olla leiab kuskile. Kaua ma ikka teenija olen.»

«Kaua sa siis olnud oled, aasta alles täis saamas. Ja nii head teenijakohta kui sinul ei leia vist küll terve linna pealt.»

«Olgu. Teenija on ikka teenija. Pole õiget rahu kunagi.»

«Noh, eks sa ise tead, saad ju juba kaheksateist, mis siin ema sõna enam loeb.»

«Jälle sa hakkad peale,» lausus Helga tüdinult. «Ega ma ometi elu-aeg pea teenijaks jääma.»

«Ma ei ole öelnudki, ma üldsegi pole seda öelnud,» pomises ema. Tundis ise, et praegu pole tal tõesti mingit põhjust torisemiseks, sest üks see ole ju hea, kui noor inimene edasi püüab, paremat tahab, aga ei saanud ega saanud ennast pidama.

Tütart tegi teist juttu.

«Ah jah, ma tõin sulle natuke raha ka, sain täna palka.» Ta avas oma käekoti ja tõi sealt kümnekroonilise lagedale. «Rohkem ma praegu ei saa anda.»

«Oh, kuule nüüd, ega mul häda ole,» tõrjus ema. «Kui sul endal vaja on . . .»

«Küll kulub ära, võta,» sundis tütar. «Kui praegu pole vaja, siis sügisel ikka. Äkki saab Arvedi tööstuskooli panna, siis ju õppemaksu vaja maksta ja ei tea mis asja osta.»

«Seda nüüd tõesti, jah . . . Sellest koolist ei tea küll veel midagi, kas ta ikka tuleb. Ja poisil pole nagu kah õiget huvi sinna minna. Tahaks ikka päriskooli. Võib-olla nüüd uue valitsuse ajal äkki neid kooliasju kuidagi muudetakse . . .»

«Hea küll, seda näeb, praegu pane see raha ära.»

Ema võttis lõpuks rahapaberi vastu, tõusis ja peitis kappi pesu vahele.

«Ole sa tänatud. Eks ta ära kulub ikka, mis nüüd seda rääkida.»

«Mul jälle aeg minna,» ütles tütar ja tõusis.

«Ära sa, jah, kauemaks jää, kui lubati,» ei hakanud ema teda takistama. Läks tüdarta trepile saatma ja vaatas talle tükk aega tagant järele. Ohkas siis kõigest südamest, kuigi mingid halvad aimused teda parajasti ei piinanud.

Riia maanteel sõitis maa suunas heledas sonis lühidakasvuline mees.

Ilm oli kuramuse kombel kuum. Mis viga oleks säärasel pühapäeval Uueveskil lesida, õhtul aga läheks naise-lastega Lossimägedesse jalutama. Selle asemel talla ratast, neela maanteel tolmu ja aruta, kuidas sa, vaene leheneeger, niisuguse loo välja nõiud, missugust toimetaja nõuab.

Eile lõuna paiku ootamatult ilmunud toimetaja käskis temal — et just temal! — järgmisse lehte midagi maa-töörahvast kirjutada. Ajakirjanik noogutas ja ootas, kas talle midagi täpsemalt ei öeldagi.

«Said aru, töörahvast,» kordas toimetaja, pani käed tagurpidi puusa. «Ja järgmisse numbrisse. Nüüd on tarvis kirjutada töörahvast ja endise valitsuse tagurlikust poliitikast, tead sa seda?»

Ajakirjanik tegi näo, millest võis välja lugeda kõike ja mitte midagi. Seesugune nägu sobis üleelatava ajahetkega kõige paremini. Oli küll

vähe usutav, et nende toimetaja äkki tõsiselt niisugust juttu oleks ajama hakanud, aga noh, igaks juhuks . . .

«Nii,» jätkas toimetaja. «Võtad jalgratta, sõidad täna õhtul või homme hommikul maale, otsid üles mõne sulase või popsipere, ajad juttu, ja siis kirjutad. Nii, et kõigil oleks kena lugeda. Loodan, et said aru, mismoodi on vaja.»

«Einoh, arusaadav muidugi . . .» Ega ta siis ilmaasjata juba neliteist aastat ühtejärke leHEMEHEAMETIT pidanud. Ta sai kõigest täpselt aru ega hakanud nurisema ka pühapäeva ärarikkumise pärast.

Tükk aega pidi mõtlema, kuhu küll sõita, aga siis meenus, kuidas ta läinud sügisel käis Paistu kandis ühes suurtalus sulase suure orjamisjuubeli puhul intervjuud võtmas. Viiskümmend aastat oli see sulane ühtejärke talus teeninud. Ega selle pärast poleks veel leHEMEEST sinna vaja olnud, aga peremees oli osanud sellest vanamehest truu teenija-inimese eeskujuga teha, ja Päts isiklikult pidas parajaks vanameest õnnitleda ning talle autasu saata. See tõstiski asja tähtsaks ja ajas lehemehed kokku.

Sealsamas Variku talu veerel oli leHEMEHE silma jäänud uuepoolne päris hea väljanägemisega töölistmaja. Tookord tal sinna muidugi mõista asja polnud, aga nüüd kulus see meelepidamine ära. Peremees paistis ka päris mõistliku mehena, ja nõnda võis loota, et selles majas kuuleb ta just niisugust juttu, mis temale vaja.

Aga kui ta sealt ometigi muud kuuleb? Noh, küll ta juttu keerata oskab, ja pealegi pole sihukeste majade elanikud harjunud, et ajakirjanik äkki nende elu vastu huvi on hakanud tundma.

Pole tal see esimene töö, hullemaidki tehtud. Või kurat teab . . . Kas see nüüdne pole hullem? Katsu sa niimoodi kirjutada, et vanad ja nime poolest ikka alles praegused peremehed ja need uued võimulolijad mõlemad rahul oleksid . . . Et kõigil oleks kena lugeda . . . Eks sa katsu! Uutega ei anna vigureid teha, aga vanad on seda enam harjunud, et sa nende tahtmist täidad. Ja kes teab, kuidas see kõik veel jääb.

Aga olgu, küll tuleb toime. Kui seda keerutamisekunsti poleks ära õpitud, ega oleks siis nii kaua aastaid leHEMEHEAMETIT ka pidada saanud. Kui leht Baarsi käes oli, ajas tema oma poliitikat, ja sina, vend, tantsisid nii, nagu tema käskis. Nii, nagu pangapidamine ja erakond ette nägid. See Baarsi tööerakond jäi omadega aina rohkem jänni, ja siis pidi põhjama küll sotse, küll kogumehi, küll kristlikku erakonda. Sel ajal sai vähemalt natuke mürtsu teha, poolt suud võis julgesti pao-tada. Kui Baars pankrotti jäi, läks leht tema vaenlaste, Ühispanga kogumeeste kätte, ja tuli hakata just vastupidist laulu laulma. Pätsu valitsuse tulekuga pidi hakkama ainult nõnda kirjutama, nagu riigivalitsus ette ütles. Aga õigust mööda — see oli veel kõige rahulik aeg. Omavahel sai kirjutatud küll, et millestki õieti kirjutada ei tohi, ainult tulekahjudest ja riigiisade ringisõitudest, aga tegelikult oli ikka kindel võim majas, teadis toimetaja ja teadsid sina, mis sa võisid, mis sa ei võinud, ei olnud seda kisklemist ja üksteise lollustes tuhnimist. Kuhu see lõpuks oleks viinud, kes seda teab. Nojah, vaikiv olek ja puha, aga mis sellest vastastikusest lärmamisest ja üksteisele kannapanemisest rohkem kasu tuli? Pätsu ajal seati ikka palju asju hoopis kõvemini korda. Valitsus tegi mis ise tahtis, polnud tal vaja Riigikogus aru anda ega lärmi karta. Et riigiasjade kõrval ka oma huvisid kõvasti meeles peeti, seda nüüd küll, ja natuke liiga kogumehelik oli terve see poliitika tõesti ka, seda ei saa eitada, aga parem oli see siiski kui varasem lehmakaup-

lemine. Nagu siis vähem omakasu aeti, sa mu meie! Seda on alati aetud, iga uus valitsus on lubanud igasugustele võimu väärnähtustele lõpu teha, tõe ja õiguse maksma panna, aga ei ole veel niisugust valitust olnud ega tulegi. Ei ole need uued selles suhtes paremad ühti. Praegu karjuvad küll saamameeste klikist ja millest kõigest kokku, kuid las hakkavad pärisvalitsemisega peale, küll siis need küüned kohe vägisi keeravad enda poole. Aga väikesed vennad kiidavad ja laidavad nii, nagu kõrge käsk tuleb, muusse ennast ei sega. Praegu igatahes mitte...

— Tagasisõitu alustas lehemees täie rahuloluga. Lugu on käes! Juba seadis ta mõttes esimesi lauseid ritta, et laua taga kärmemini läheks. Peab hästi ilusasti pihta hakkama... Jumal tänatud, et alguses naine üksipäini kodus oli, mees paistis sootuks tigidam ja sõjakam. «See esimene maareform oli üks poolik asi. Suured talud oleks pidanud niisama ära jagatama nii kui mõisad.» Perenaine rääkis heinamaasiilust, aga mees kohe: «Noh, tükk head põldu kuluks kah ära.» Alles kevadel majandusminister rääkis, et väikesed kohad on meie põllupidamise nuhtluseks, aga nüüd tahetakse aina jälle suuri majapidamisi nüsima hakata. Lehemehel tuli meelde, mis ta hiljaegu vanast ajakirjast juhtus lugema: sajandi algusaastail arvas ei keegi teine kui Jaan Tõnisson, et peremehed peaksid oma talukohad vabatahtliku jagamise läbi väiksemaks tegema ja nõnda rohkemale rahvale maal äraelamist võimaldama. Ei ta, vana aatemees, oma «Postimeest» tahtnud vabatahtlikult jagada, talumatsid pidid need helded olema. Noh, see aeg on olemata ja jääb tulemata, kui keegi oma jagu heast peast laiali jagama hakkaks! Ei ole niisuguseid. Kui, siis sunniviisil, ja igavese vaenuga võtja vastu. Või katsutakse äravõtmisest mitutmoodi pääseda. Ega Holstre kõige suuremad peremehed muidu juba kolhoositegemisest rääkinud. Mõtlevad — heidavad omavahel kokku, elavad vanaviisi edasi. Einoh, nii lollid need punased kah ikka pole.

Lehemees oli kilomeetri jao juba maha sõitnud, kui talle äkki mõttestesse tuli, et oleks pidanud siiski ka talust läbi käima, peremehega rääkima. Muidu, kui lehest loeb ja teada saab, et tema valdustes on käidud, aga temaga ei tulnud mitte rääkimagi, võib pahaseks saada ja kurjasti meeles pidada. Varrikoff ikkagi tuntud ja teatud inimene. Lehemees peatus kõhklemisi. Aga mida talle ütelda? Kui kuuleb, et ajakirjanik käis tema popsi juures kõigepealt, ei meeldi see talle nagu nii...

Ning lehemees jätkas linnateed. Hakkas uuesti oma lugu mõttes kokku seadma, ja arutas, et toimetaja peaks rahule jääma. Kui ei jää, tulgu ja kirjutagu ise!

— Aga toimetaja jäi rahule. Jäi hästi kohe rahule.

«Just niisugust materjali ma mõtlesin,» ütles ta, kui oli läbi lugenud. «Selle paneme teisele küljele, ja katsun sulle suurema honorari seada.»

LAHKE TÖÖLISPEREKONNA KÜLALISEKS

Vist igaüks on tähele pannud väikesi üksteisele sarnanevaid majakesi siin-süäl maantee läheduses või suuremate talude ääremaadel. Igaüks teab samuti, et need ärklikorraga majakesed asetsevad taludest planeeritud tööliskohtadel, millede tavaline suurus on umbes paar vakamaad.

Mõne niisuguse majakese ümber on siginenud lühikese aja jooksul juba mõni viljapuugi ja üksikud lilleõied ilustavad halli majakese üks-luisust. Ümber majakeste jooksevad väikesed mudilased, vallatledes, kergelt suviselt riides, kilkavad ja lasevad päikesekiirtel tantsida päevitanud palgeil. Need on töölislapsed, kes sirgudes peagi asuvad mitmesugustele tööaladele.

Jalgratas lõikab maanteed, mis nagu valge lint kulgeb läbi salude talust tallu. Päike kõrvetab kuklal, võttes nirisema higiojad otsmikul. Kuigi on pühapäev, ometi käib kibe töö — ristikheina koristamine. Kuiv loog on maas, ega pole aega puhata. Jõudes metsasalust välja, teeb tee pöörde ja siis avaneb silmale ilus pilt: kahel pool teed laiuv rukki-nurm, taamal orus sätendab jõgi, mille kõrge sild paistab kaugele. Pea jõe lähedal silmangi üht eelpoolnimetatud välimusega töölistmaja, sinna pöördungi sisse. Selgub, et see asetseb Variku talu maal.

Majakese ümber on korralikult puhas, kaugemal laiub lopsakas timutinurm. Majakese perenaine Salme Piip on hetkel õues, kui jõuame sinna. Maja nurga varjust piiluvad kartliku näoga lapsed. Ent taskust nähtavale toodud ponksid toovad nad peagi lähemale. Tänavad viisakalt ja asuvad maiustuse hävitamisele. Perenaine kutsub lahkesti tuppa. Kuigi siin on kõik nii väike, ent selle eest korralikult puhas. Võtame istet laua juures, lastes pilgul rännata toas. Tundub vaikne ja armas. Lahtisest aknast hoovab sisse värsket tuult, tuues kaasa magusat timuti ja ristikheina lõhna. Majake on alles poolik, vaid kaks toakest on valmis ehitatud. Esimesest toast, mis ühtlasi mõeldud ka köögiks, viib trepp teisele korrale. Teisel korral asuvad toad on valmis ehitamata.

Koos pereisaga, kes vahepääl talust koju jõudnud, ja lastega jalutame veidi ümbruses. Maja lähedal timutipõllul sööb pererahva ainus lehm, kuna maja taga aiakeses seapõrsas rõhkides sõbralikult vastu tuleb. Nendele lisaks arvata mõned kanad ja see olekski kõik selle 7-liikmelise perekonna, kus enamikus lapsed väikesed, varandus. Jõudes tuppa tagasi, on lahke perenaine katnud laua, paludes lahkelt külalistel maitsta mõne palakese. Lõunalauas jätkamegi juttu.

— Nagu kuulsin, olite ennem mõisa aastatööliseks. Kuidas nüüd elu endisega võrreldes tundub? alustame küsitelu.

— Endise olukorraga võrreldes on siiski tunne, et võid natukenegi rahul olla. Nende viletsate korterite pääle, kus seniajani pidime elama, ei tahaks küll mõtelda. Talurahvas meil siin ka lahke. Ja eks meie elu siin olenegi ju palju ära talurahvast ja tema kohtlemisest.

— Nagu näen, on teil ka lehmapidamise võimalus. Kuidas lugu on lehma toiduga?

— Lehm käib talu karjas, mille eest tuleb talule teha 5 tööpäeva. Talu karjas saab ta käia ikkagi ainult süis, kui kari on karjamaal. Kui kari lastakse ristikheinapõllule, ei lubata enam meie lehma sinna. Hoo-pis suurem mure on aga lehma talvise toiduga, suvel elab ta ikkagi kui-dagi ära. Peab vaatama, et saab kusagilt heina teha. Kui kusagilt saabki, eks selle eest tahetakse palju päevi. Nii, et see on päris raske küsimus, on ju lehm vaesele inimesele vägagi tarvilik, päälegi, kui on väikesed lapsed.

— Ise käite muidugi iga päev talus tööl?

— Ega mina pole saanud palju käia, jutustab majaema, mees on talus päris suviliseks, saades 6 kuu eest 30.000 senti. Pääle rahapalga lubati veel pool vakamaad kartulit talu maa pääle maha teha. Süüa on senini saanud. Ja eks ta ole nüüd juba kergem, lapsed suuremad. Eks nende

koolitamise ja kasvatamise jaoks ole palju vaeva, sellest saab muidugi selge pildi see, kes neid on kasvatanud. Nüüd nad juba ise kõik ümberkaudu taludes karjasteks, ainult kõige väiksem on kodus. Aga üks lähe temagi varsti karjaseks.

— Nii et olete oma eluga päris rahul?

— Virisemine ega halisemine pole meie komme. Tööd peame tegema hommikust õhtuni, oleme sellega harjunud ja teame, et töö on elu alus. Inimesel on ju tuhat suurt ja väikest soovi, või nad siis kõik täituvad. Näeks meiegi hea meelega, et saaks ka veidi heinamaadki, niipalju, et lehma heinad võiks saada oma heinamaalt. On ju küllaltki ka neid peremehi, kes ei lase lehma oma karjamaale, ega tarvita ka oma tööjõudu. Ja millest sa siis elad?

Need on muidugi üksikud. Enamus peremehi saab aru töölise seisukorrast ja püüab neile võimalust mööda vastu tulla.

Päike on vajunud tublisti õhtusse, kui lahkume sõbraliku ja koduse töölisperere majast. Kui jalgratas jällegi löikab maantee kruusa tagasiteel, on südames eriline kodune tunne veedetud päeva üle lahkes perekonnas, kus tehakse nurinata tööd, mõistes töö väärtust ühiskondlikus elus. Ja lapsed, need väikesed vallatud mudilased, kes võõrast vaatavad elutarga ja täiskasvanud tõsidusega, sirguvad ja astuvad vanemate jälgedesse töötama põllule, olles ühendavaks lüliks — pioneeriks töötava rahva hulgas, kelle tööviljana püsib õitsvana meie kodumaa.

Hannes Piip hangus parajasti järjekordset ristikukoormat laudaluugist üles, kui peremees ligi tuli, natuke aega tööd pealt vaatas ja siis ütles:

«Lugesin «Sakalast», et sul on lehtekirjutaja külas käinud.»

Kõhe jutt jooksis suvilisel südame alt läbi. Ah siis ikka kohe lehte... Tema mõtles, et mees käis niisama huvi tundmas... Pole temasugustest enne lehes muidu juttu tehtud, kui mõne tükiga hakkama on saadud. Tea, mis ta sinna kirja pani, mõnda asja sai võib-olla ülearu öeldud...

Suviline lükkas nokatsi tagasi, et laubalt high pühkida, lausus üksikõikselt:

«Käis neh üks, päris ikka ühte ja teist, ei mina saand aru, mis ta päriselt tahtis.»

«Miks sa ta'ga siis rääkisid, kui aru ei saanud,» ütles Hans Varrikoff.

«Kus sa pääsed, kui inimene tuleb ja küsib. Ega mina... Kui ma kodu sain, oli ta juba seal, üks see mu vanaeit latras. Aga ega me pererahvast küll midagi halba öelnud. Kui midagi on, siis on ta ise juurde pannud.»

«Kui sa mu käest mahaaset tahtma tulid ja ma heast südamest sulle lubasin, siis ütlesid naabrid kohe, et seda ei maksa teha,» arutas Hans Varrikoff. «Alguses mahaase, pärast hakatakse ei tea mis tahtma. Ja säh sulle — juba käivad neelud heinamaa järele, juba lastagu lehm talu ristikusse. Ei tea, mis veel kõike hakatakse tahtma.»

Hannes Piip mõtles: «Jumal tänatud, hüllemad ütlemised jättis see lehemees vist sisse panemata.» Valjusti kostis ta:

«See tuli muidu niisama jutuks. Ei me pole midagi peremehe käest tahta mõelnud. Oleme tänulikud, et niigi saame elada, ikka oma peavari.»

«Ah niigi... Ikka ei ole hea, ikka vähe! Mõtled, et nüüd paras aeg,

nüüd teeme vanale Varrikoffile tuule alla? Vara oled hõiskama hakanud!»

«Mis kuradi jama sa ajad, peremees!» sai Hannes Piip nüüd vihaseks. «Pole minul sinu jagu vaja.»

«Ah nüüd ei ole! Aga mis sa lehes räägid? Ma ütlen sulle, mees — kes Varikult tahab jalatäitki maad väevõimuga võtta, see seda kahetseb.»

Ja peremees, äkki vasakut jalga longates, sammus maja poole.

Teenijatüdruk, kes kogu seda kõnelust lakaluugil oli kuulanud, päris uudishimulikult:

«Mis seal lehes siis õige oli?»

«Kus minagi tean. Pole lugeda saanud...» Hannes Piip sorkis hanguga ristikusasis, tahtis suuremat seljatäit otsa saada, aga pikakõrreline Variku ristik oli nii kokku põimunud, et kuskilt ei andnud järele. See tegi veel rohkem vihaseks. Kes kurat seda lehemeest siia palus! Aga mis talle siis nii väga räägitud sai. Oleks ikka kõik öelnud, mis asjast arvatakse, ei tea, mis näoga peremees veel siis ringi käiks...

Lõpuks sai Hannes Piip tõstmisejärje kätte.

Ligi nädalapäevad oli Lilian paari-kolme tunni kaupa heinal käinud, aga kui Aleks kuulis, et järgmisel hommikul sõidab ta linna tagasi, oli poisil salajas hea meel, sest juba ainuüksi oma juuresviibimisega tüdruk ahistas teda, hoidis kogu aja pinge all. Muidu ei käitunud preili Tääv oma isa alamatega küll sugugi kõrgilt, kõneles Aleksigagi kui omataolisega ega paistnud ennast kõrgemaks olevuseks pidavat. Ja Aleksile oli temast kasugi, sest tahes või tahtmata pidi pererahvas nüüd rikkalikumalt lauda katma, kui ainuüksi Aleks jaoks seda tehtud oleks. Sest Lilian sõi kõigiga koos. Ainult tihtipeale käis rattaga poes, tõi sealt kompvekke ja jagas neid üpris heldesti ka Aleksile, aga ainult temale, Vollit polnud preili jaoks sama hästi kui olemas. Ning Volli, kes isekeskis Liliani igasuguselt ristas, oli tüdruku kuuldes niisama kidakeelne kui Alekski. Ju vist oli temalgi kergem tunne, kui tüdruku äraminekest kuulis. Väljendas ta seda nõnda:

«Juba ihuliigutamisest isu otsas.»

Üleüldse suhtus Volli peremehe tütre tööarmastusse pilkamisi, ja üks arvas Alekski natuke sedamoodi. Preili Lilian paistis heinamaal käivat küll mitte eputamiseks, töö näis talle tööga meeldivat. Aga asi ta meeldida, kui tuled kunas tahad, teed palju tahad. Temale on see ajaviide, neile raske leivateenistus. Ja vahel ajas Aleksit lausa vihale see rehaga kekslemine, liiati veel laulukõõrutuse saatel; ta mõtles: kui juba oled peremehe tütar, siis ole, ära kipu ennast teistsuguseks teesklema. Kui igav on, siis lugegu juturaamatut või sõitku linna, mingi kinno või kohvikusse, töö pole mingi ajaviitmise asi.

Kuid see seitsmeteistkümneaastane natuke kohmetu ja mitte millegagi silmahakkav poiss ei aimanud muidugi, et nõnda mõtleb ta kõigepealt enesekaitseks. Ja et ennast kaitsma sunnib teda preili Liliani ükskõiksus tema isiku suhtes. Sest poiss, küll endale seda tunnistamata, ei saanud sellesamaga hakkama.

Oma viimasel talus viibimise õhtul istus preili Lilian nagu harilikult pärast jõeskäimist ja õhtust söömist aidatrepil ning luges. Aleks oli tähele pannud, et juturaamatut see tüdruk polnud veel kätte võtnud, luges järjepannu reisidest. Oli tal nüüdki midagi seesugust käes. Aleks

oli väsinud, pikk niidupäev andis tunda, aga magama enne teisi kah ei tahtnud minna, lonkis siis niisama ringi. Äkki preili Lilian kutsus teda. Poiss astus aegapidi ligi, igati rõhutades, et teeb seda puhtalt viisakusest õrnema soo esindaja vastu.

«Kas tuled aitad mul hommikul kohvri omnibussipeatusse kanda?» küsis tüdruk.

Aleks liigutas jalgu, nagu juba minekule valmistudes.

«Mis kella ajal see peab olema?» päris ta ja tegi lõuapäradega haiutusliigutuse.

«Omnibuss läheb natuke peale kaheksat, siis poole ajal peaks siit liikuma hakkama.»

«Aga kes mu eest niitma jääb?»

«Noh, kui sa ei taha, ega ma sunni,» ütles preili Lilian, natuke vist häiritud sellest, et peab nii pikki läbirääkimisi pidama. «Küll ma tassin siis ise.»

«Preili pahandab ilmaasjata,» püüdis Aleks oma segadust varjata. «Mis teie papa ütles, kui ta näeks, et ta sulane niitmise asemel käib preilit saatmas.»

«Kas sa mu isa nii kangesti kardad või?»

«Hea küll, pool kaheksa, ma tulen vahepeal heinamaalt ära, mis ikka,» ütles poiss ruttu.

«Ära ainult hiljaks jää,» kinnitas tüdruk juba rahuldatuselt ja süvenes kohe uuesti oma raamatusse.

Õnneks oli Vollil taskukell, selle järgi jõudis Aleks parajaks ajaks. Preili Lilian oli juba riides, kohver pakitud. Minna oli neil paar kilomeetrit ja kogu selle maa tassis Aleks ootamatult rasket kohvrit üksinda, lükates abistamisettepanekud tagasi kinnitusega, et ega ta väsinud ole.

Peatus asus kaupluse kõrval, aga ühtegi inimest polnud näha. Preili Lilian vaatas oma kulduuri ja nentis, et nad jõudsid natuke liiga vara pärale, et kell ei ole veel kaheksagi.

«Oota,» ütles ta poisile, «ma käin poes ära, ostan sulle selle vaeva eest midagi.»

«Pole vaja,» vastas poiss haavunult.

Preili Lilian jäi kõheldes paigale.

«Istume siis natuke niisama,» pani ta ette. «Üksi mul igav oodata. Või on sul heinamaale kiire?» Nüüd ei küsitud seda pilkamisi.

«Ah, mis see natuke aega!» lõi Aleks iseteadvalt käega.

Nad istusid peatusse seatud seljatoeta pingile, vaikisid.

«Kas sul kah omnibussis süda pahaks läheb?» päris preili Lilian viimaks.

Aleks pidi tunnistama, et ei, temal ei lähe.

«Minul pole sõiduautos viga midagi, aga omnibussi ei kannata,» ohkas preili Lilian. «Kohe kardan peale minna.»

«Aga sa ära mõtle selle peale,» andis poiss nõu. «Võib-olla pole siis enam midagi.»

«Ära mõtle... Kerge rääkida... Tahtsin, et vend mulle järele tuleks, aga ei see viitsi.» Preili Lilian sõnas äkki tunnustavalt: «Kulus talle ära, mis sa talle ütlesid.»

«Mis asja?» ei taibanud Aleks kohe.

«Noh, jaanilaupäeval, kui ta mind maale tõi. Kui sa enam tema eest seda autoloksu viksima ei hakanud. Ta kangesti naeris isale, kuidas ta sai ilma rahata ametisse oskas panna. Sai nüüd.»

«Ma oleksin seda edasi võinud teha, ainult miks ta mind petta tah-
tis,» pomises Aleks.

«Mina kah petmist ei salli,» ütles preili Lilian tuliselt. «Ma saan hir-
mus vihaseks, kui pettust näen.»

«Kas siis seda alati näeb,» lausus Aleks.

Tüdruk sirutas oma ilusasti päevitanud jalad ette, silmitses neid
uurivalt.

«Muidu on maal päris vahva olla, aga sääsed söövad kupla,» ütles ta
ja pööras jalgu, et sääremarju tagantpoolt silmitseda. Siis tõmbas ja-
lad pingi alla tagasi ja jätkas nagu sedasama muuseas-juttu: «Aga sina
hakkasid mulle päris meeldima.»

Õnneks vahtis tüdruk sealjuures teele, sinna, kust buss pidi nähtavale
ilmuma, ega võinud näha seda momentaanset värvivahetust, mis poisi
näol toimus. Kui ta lõpuks sinnapoole vaatas, oli poiss ennast juba
väheke koguda jõudnud ja ta väljanägemine polnud enam nii lollakas.

«Noh-jah,» hakkas preili Lilian oma sõnu seletama, «ma ei kannata
niisuguseid poisse, kes sinus muud näha ei oska kui tüdrukut, kekuta-
vad su ümber, näitavad mis oskavad. Tolad! Seda rentniku poega ma
sellesama pärast ei salli, möödunud aastast juba. Aga sina olid teist-
sugune, oskasid aru saada, et nii mulle ei meeldi. Igavaks läheb kogu
aja ainult tüdruk olla, nagu mind miski muu ei huvitakski. Ja nagu
ei võiks poiss ja tüdruk niisama läbi käia ja tuttavad olla. Noh, nagu
meie praegu ajame siin juttu, ilma et igasuguseid neid... Eks ole?»

«Ki-kindel see.»

«Niisuguseid tüdrukuid on tõesti küll, kes ainult poiste jaoks ela-
vadki,» jätkas preili Lilian agarasti, justkui õnnelik, et endale truu
kuulaja leidis. «Aga see on ju igav! Ausõna. Mis nendes poistes nii ära
ei ole. Kogu aja armuda ja ahastada... Oh jumal! Et kõik muu selle
pärast ära unustada... Seda... Eks ole, poiste hulgas on ju niisamuti?»

See küsimus tuli nagu juhtumisi, aga preili Lilian ei osanud veel kuigi
täiuslikult teesklemise kõrget kunsti ja sellepärast jäi põnevusenoot ta
häälede liiga selgelt kõluma, et seda isegi ta praegune kuulaja oleks saan-
ud märkamata jätta. Ja Aleks noogutas teadjalt ning kaalukalt:

«Ikka, muidugi. Poiste hulgas on niisamuti.»

Preili Lilianile oli see kinnitus ilmselt meele järgi. Ta oleks vististi
seda talle südamelähedast teemat veelgi edasi arutanud, aga punakol-
lane tõmbininaline omnibuss ilmus nähtavale ja kihutas täie vaardiga
lähemale. Peatselt oli poiss tee veeres üksipäini, kõrvus kumisemas
sõbralikult hüütud «Aitäh, Aleks!».

Marie Varik oli esialgu mõelnud rongiga Mustmetsale sõita, aga see
läks alles hilja pärast lõunat. Ja mis on need kuusteist kilomeetrit
jalagi maha käia. Äkki saab mõnele vankriotsale...

Kuid pühapäeva hommikul polnud ühtegi vankrit maa poole minemas,
ainult vastu sõitis neid küll piimanõudega, küll munakastidega. Poo-
lel teel kihutas üks vedruvanker Mariele hirmsa hooga järele, aga kõi-
gest oli näha, et sellega sõitja polnud harjunud kedagi endale kõrvale
korjama. Ilm oli pealegi ilus — pilves, aga vaikne ja soe, ja ammu pol-
nud Marie niimoodi põldude, metsatukkade, maanteega üksi olnud. Ja
naine meenutas: just sedasama teed pidi sammus ta Johannese kõrval
kaheksateistkümnne aasta eest vastu nende ühisele elule. Nende vähene

kraam oli koha leidnud Varikult linna sõitva viljakoorma otsas, ise astusid nad teepervel. Ilm oli jahedam, sest oli juba hiline aasta-aeg, aga meel oli kerge ja muretu, nagu ootaks ees aiva õnn. Johannes kõndis ta kõrval oma pika, natuke lohiseva sammuga, käed selja peal, nagu oleks ta jalutama tulnud. Polnud ta näost küll lugeda säärast õhinat, kui see Marie ilmest pidi näha olema, aga rahulik oli see ometi. Kuski siinsamas, poole tee peal, võttis Johannes äkki taskust leivatüki ja ulatas temale, oma noorikule.

«Söö, kõndimine teeb kõhu tühjaks.» Kunas ta selle kannika oli tasku pistnud, ei seda olnud Marie märganud. Mariele endale polnud linnamineku-õhinas mitte pähegi tulnud söögi peale mõelda. Aga nüüd tundis kohe, et kõht on tõesti tühi. Ta võttis kannika vastu, murdis ettevaatlikult pooleks ja ulatas suurema poole oma mehele, küll alles lauatamata mehele. Johannes võttis pakutu niisama lihtsalt vastu. Ja Mariet liigutas see millegipärast kangesti; ta tundis ennast tuleviku palge ees äkki hirmus kindlalt. Aga kui Marie aastaid hiljem jagas viie suu vahel napiks jäävat leiba ja püüdis ikka nii lõigata, et pere toitjale suurem tükk jääks, siis murdis Johannes enamasti ikka oma kannikat vähemaks, ütles järgemööda ühele lastest: «Kuule, võta siit juurde, ringijooksmine teeb kõhu tühjaks.» Tollal Marie pahandas — mis tembutamine see olgu, nagu ta ise ei tahaks lastele rohkem lõigata! Aga kui see kõik nüüd meelde tuli, ilmusid pisarad kohe iseenesest silmanurkadesse ja Marie mõtles tulise kahetsusega, et oli Johannest just neil kõige raskematel aegadel küll kuuldavalt, veel sagedamini aga omaette põhjanud. «Miks sa siis endale üldse perekonda muretsesid, kui teda toita ei oska!» — jah, sai säherdusigi sõnu tollal välja karjutud. Aga oli siis Johannes süüdi, et niisugusena siia ilma sündis — ainult tööks, mitte trügimiseks sobivate kätega, liialt leplikuna igapäevastes eluasjades, natuke saamatuna? Südamest oli ta pehme, hingelt hellavõitu, lapsi ta hoidis väga, teda hoidis, ei ta löönud kordagi, häältkki tõstis ainult mõne puhu... Kuid hea süda ei toonud toitu lauale. Sellest need pahandamisedki. Aga oli siis tema nõnda elu seadnud, et seal just neil paremini läheb, kes teistest ei hooli ja võtavad kust aga saavad. Kurjadel inimestel on alati kergem elada kui headel. Öeldakse, et kurjad elavad kaua, äkki ongi nii?

Pilvede vahelt vilksas päikest, ja Marie Varikul hakkas soe. Kuid ta ei aeglustanud oma astumist.

Kui ta läinud nädalal kuulda sai, et gümnaasiumi tehtavat uusi klasse juurde, ja ka algkoolilõpetajaid hakatakse sinna võtma, ja õppemaks pidi ära kaduma, tuli Mariele kohe noorem poeg meelde. Kui tõesti nõnda on, siis pidi ju ka Arved sinna pääsema. Ega Marie neid jutte hakanud kohemaid uskuma, palju mis igasugust räägitakse. Kuid sõandas Timuskalt, kellest vahepeal vabriku komissar oli saanud, järele küsida — on see nii, ja kas tema poiss võiks sinna kooli saada? «Kelle jaoks siis neid klasse juurde tehakse,» ütles Timuska, helistas järelepärimiseks kuhu vaja ja kinnitas Mariele, et kõik on just nõnda, nagu Marie kuulnud on, toogu aga oma poiss platsi. Marie mõtles esialgu Villem Kütile kirjutada, et ta Arvedi ära linna saadaks kaks nädalat enne kui õige aeg. Aga siis otsustas, et peab ikka ise minema, sest kes teab, kas Mustmetsa peremees poissi kirja peale tulema laseb, ja palgaasjad on kah vaja ära klaarida.

Südames aga kripeldas Mariel kartus Villemi ees. Sest kes teab, kuidamoodi see kõnelus läheb. Äkki Villem ei lase? Ei võinud naisele, kes

eluaeg teiste käsualune olnud, pähegi tulla mõte, et midagi peremehe loata võiks teha. Elutarkus õpetas Marie Varikut ettevaatlik ja ettenägelik olema. Naine mõtles juba, kas mitte Villemile valetada, et poisil on kiiresti töökoht saada; kui kohe ei tule, siis antakse teisele. Aga loobus, sest seesugune pettus tuleks varsti ikka välja. Küllap Villem, lootis Marie, saab aru ja laseb poisi tulema. Kuigi see Villem, keda ta suvel Arvedit vaatamas käies kohtas, polnud nagu enam endine Villem. Üle kuue aasta, sellest ajast kui Marie ühel suvel Mustmetsal heinaliseks käis, polnud ta seal olnud, ja märkas nüüd kõigest, et Villem on teistsuguseks läinud. Kinnisemaks ja süngemaks kuidagi, ja vaata et uhkemaks. Ainult kui Marie talle kiitis, et Mustmetsat ei tunne enam ära, nagu kohe teine talu siia vahepeal tekkinud, siis muutus sõbralikumaks, pomises: «Äh, kurat, on aga tööd tulnud teha ja vaeva näha.» Kuid Arvedi käest sai Marie teada, et süüa saab selles jõukaks tõusnud talus vaata et kehvemini kui tema teenimisajal ligi kaks aastakümnet tagasi ja üks vidin karjapoisilgi kogu aja peal, hommikust õhtuni. Ega Villem varemgi, siis kui alles Rinnu koha enda kätte sai, kole seltsiv ja lahke olnud, aga nüüd oli Mariel kogu aja, mis ta talus viibis, tunne, et Villem justkui kardab, et ta siia midagi tahtma tuli. Marie ei julgenudki Villemile sellest söögiasjast rääkima hakata. Lohutas poissi, et mõnel pool toidetakse veel hoopis halvemini, kannatagu ära. Aga südame tegi täis küll, iseäranis siis veel, kui ta nähtule-kuuldule koduteel tagantjärele mõtles. Oh seda ahnust ikka, mis inimestesse mahub, ja mida rohkem neil on, seda ahnemaks nad muutuvad! Nagu ei oleks Villem ise mõisamoonakas ja sulane olnud! Või on kõik Juliana seatud? Noh, aga Juliana oli juba tema ajal perenaise eest. Liiati — eks see oli paljudest märkidest näha, kes talus jämedat otsa enda käes hoiab, ja kui kuus aastat tagasi Villem talus ennast veel nagu pooleldi sulasena ülal pidas, siis nüüd nähtus kõigest, et ta oli Mustmetsal pärisperemeheks saanud.

Õigupoolest see kevadest saadik, vana Aadu muldaminemisest peale, oligi nüüd nõnda ka kirjade järgi. Aga Marie kuulis Liinalt, et ega Aadust polnud enam ammu, haigeksjäämisest peale, Villemi tegemiste ja tahtmiste segajat. Polnud enam ka Villemi-Juliana vaeva arvel elajat — leppis söögi ja kasimisega, ainult tohtrite ja ajalehtede peale kulutas veel raha. Liina ise oma endist peremeest enamasti korraldamas käinudki. Kandnud Villemiga kahekesi ta, inimesejupi, sauna, seal siis Liina teda vihelnud ja küürinud. Ja sealsamas nutnud nad korra kohe kahekesi, tuletanud oma nooremaid aastaid meelde. Ja Aadu veel kahetsenud, et ta õigel ajal ennast nõndapalju teenijatüdrukust paremaks pidanud, et teda päriselt naiseks ei teinud.

«Oleks sa minule kah tütre sünnitanud, siis oleks ma su kindlasti kohe võtnud,» öelnud veel. Ega tema hoidnudki selle eest, kurtis Liina, kuid ei tulnud neil midagi. Ei olnud jumalast antud.

Pärast Aadu mahamatmist läinud Liina jutu järgi Variku peremehe ja Mustmetsa rahva vahel Aadu taluosa pärast peaaegu tülik. Villem tahtnud naisevenna käest tema pärandusosa ära osta, et koht terve hoida, aga Hans Varrikoff polnud sellega nõusse jäänud, öelnud, et temal just kultuurkoplite jaoks maad vaja. Villemil olnud küll tuline kahju, ta just mõne aasta eest vedanud neilt Aadu nimel olnud põldudelt kivid ära ja teinud kraavid sügavamaks, nüüd äkki anna käest. Aga ega parata olnud, seadus seisis Variku peremehe eest. Noh, arvas Liina,

aitab Villemile sellestki, mis talle jäi. Jõuab sellel väiksemalgi Mustmetsal ennast ära katkestada.

Ega Villem muule kui talule tõesti vist mõelnud. Ja see polnud nähtavasti ahnusest. Ei ta korjanud raha heade riiete, pummeldamise või pankapanemise jaoks. Tema andis kõik, mis talu sisse tõi, talule tagasi. Iga sent peab selle jaoks minema, nii et süüagi ei raatsita ei ise, ei teistele anda. Liina kaebas venna peale, et see ka Rinnu eest Lindalt ning väimehelt täit renti võtab nagu võõrastelt, nagu polekski oma sugulased. Nojah, õetütrelt võttis täit renti, aga kui kevade hakul käis Arvedit karja kauplemas, siis ei raatsinud korralikku palka kuidagi pakkuda. Siis katsus ikka odavamini, ikka odavamini poissi orjama saada. Issand, kui palju tema lapsed on pidanud seal Mustmetsal vaeva nägema, kõik üksteise järel — kõigepealt Helga kaks aastat, siis Aleks kolm suve, nüüd Arved juba teist suve. Nii kui teotegemine, armas jumal küll! Aga et ka selle eest natukegi rohkem midagi oleks antud! Ikka endale püütakse rohkem jätta. Et Villem teistest peremeestest halvemini oleks ta laste vaeva tasunud, seda ei võinud Marie küll öelda, aga paremini ka mitte üks kübe.

Kell võis keskhommikut näidata, kui Marie Mustmetsa väravast sisse astus. Koer haugatas paar korda, nagu kõheldes, kas see tulija ikka on tuttav või ei ole. Välja kedagi ei ilmunud, ja Marie astus majja. Hämaras, kärbesuminast täidetud köögis nägi ta toimetamas noorepoolset naist, kelle ta alles viivukese vaatamise peale Villemi õetütrelks Lindaks tunnistas. Linda oli tublisti tüsedam kui tüdrukust pärast, aga kõht oli tal sellegi poolest õige kahtlaselt õieli ees. Nojah, nõnda pidigi olema, Linda ju abielunaine, tükk aega juba.

Linda pani Marie istuma ja rääkis, et peremeest-perenaist pole parajasti kodumail, olla neid Varikule kutsutud, vana Varrikoff kutsunud.

«Ah Variku peremees peab siis endisest nimest kinni,» ütles Marie.

«Tema peab kõigest vanast kinni,» vastas Linda Marie jaoks uduselt.

«Tulid Arvedit vaatama?» lisas Linda viivu pärast küsimuse.

«Vaatama nüüd või... Eks ta varsti tuleks kodu nagunii... Peremehega tahtsin sõna rääkida.»

«Ah Villemiga,» ütles Linda, pühkis käed rätikusse kuivaks ja istus pliidisuu ette raiepakule. «Mis pakilist sul siis?»

Marie pidi ära rääkima, misjaoks ta poissi enne kaubas tehtud aega koju tahab viia. Linda elavnes sedamaid.

«Issand, siis muidugi! Kindlasti! Hakka kohe kahetsema, et endal aastaid juba nii palju, et enam tagasi kooli ei saa minna.»

«Nüüd sul, jah, enam...» tähendas Marie. «Kunas sa?...» päris, silmadega Linda kõhule osutades.

«Sügisel kunagi,» vastas Linda ükskõikselt.

«Mehe said sa endale päris hea, su ema suvel kiitis,» ütles Marie. Linda hakkas tuld kohendama, alles pilgu pärast lausus, küsimusele otse vastamata: «Ega ma ei tohiks oma elu üle nuriseda, aga unistasin kord hoopis muust. Jah!» lisas ta justkui pahaselt. «Mis ma...»

«Sul nüüd perekond, oma eluase,» ütles Marie leebe etteheitelga.

«Kus see oma! See ju Villemi jagu!» hüüatas Linda.

«Villemiga te sugulased-inimesed.»

Linda tusatses, ei vastanud. Marie päris siis, kunas peremeest-perenaist tagasi võib oodata.

«Kes neid teab. Aga ega nad väga kauaks jää. Muidu oleks mulle käskusid jäetud. Hobusega küll läksid, aga see rohkem uhkuse pärast.»

«On Varikul mõni pidu või?»

«Pole seal praegu miskit pidu,» vastas Linda kurja kahjurõõmuga. «Oma maade pärast väriseb see vanamees, ei muu pärast ta meiegi rahvast sinna kutsunud. Oma veernikku olla juba ähvardanud, see teinud maavõtmisest poole suuga juttu.»

«Taevane isa küll!» õhkas Marie. «Ammu see eelmine maajagamine oli, kas siis seda õiendamist ja vihameelt vähe kogunes! Mul praegu nõnda selgesti silma ees, kuidas Villem seal Rinnul peaaegu otsa pidi saama. Ja nüüd jälle. Kauga neid maid niimoodi muudkui jagatakse!»

Linda vaatas kurjalt.

«Pole midagi!» ütles ta. «Miks peab sel Variku vanamehel terve väike mõis käes olema, üksik vanamees, surm varsti tulemas, aga see tema veernik Piibu Hannes elagu oma lastekarjaga kas või temasuguste armust. Ja mis nad hädaldavad! Ega anta seda maad teab kellele, ei ole siia ühtegi venelast saama toodud, oma soost inimestele antakse. Eestlastele. Ja nemad just need kõige kangemad eestlased arvavad endid olevat, need suured peremehed. Eks siis näidaku seda välja kah, ärgu ainult tühja rääkigu. Sõnad — mis neid viga padrata.»

Marie kuulas seda ägedat juttu vargse imestuse ja lugupidamisega. Ei olnud Linda üldsegi oma emasse läinud, ju temas mõne kange mulgi peremehe või perepoja veri välja hakkas lööma.

Marie ruttas kinnitama:

«Ega mina kah selle kohta, ainult et viha ja vaenu jälle nõnda juurde tuleb.»

«Ju siis sellest ei pääse,» lausus Linda rahulikult.

Marie küsis, kas kari on alles metsas. Linda jaatas, Marie lubas siis poissi minna vaatama.

«Oota ikka, äkki sul kõht tühi, söö enne natuke.»

«Oh, mis ma ikka talu kraami raiskan,» vastas Marie osatamisi, aga ka väikse pelgusega. Sest ega Linda pole ju siin mingi andja-keelaja, äkki tuleb veel pahandust. Kuid Linda käitus enesekindlalt, läks kohe sahvrisse piima-leiba-võid otsima, ja et kõht oli käimisega tõesti tühjaks läinud, sõi Marie võileiva ja jõi kruusitäie head külma piima. Linda ütles küll, et mis ta sinna karjamaale jookseb, kari peab varsti koju tulema, aga Marie tahtis minna.

Mustmetsa karjamaa asus vastu Rinnut, oli madal ja võsane. Sinna sai mööda põldudevahelist karjatanumat, mis varasematel aegadel oli piiratud vaevu püstiseisva latt-taraga. Nüüd oli selle asemel korralik okastraataed; peale oli latt löödud, et loomad ennast katki ei kisuks. Ja vili, mis tara taga kasvas, oli hoopis tihedam ja kõrgem kui endistel aastatel. Ütle ja mõtle sellest Villemist mis tahes, aga töömees on ta tõesti kõva...

Karja asukohta juhatas Mariet kella kume kolksumine. Juba ta nägigi Arvedit — poiss oli endale lagedamale kohale sportimisepaiga seadnud ja parajasti asutas kõrgust hüppama. Ema ootas, kuni Arved oma hüppe ära tegi, lepalati maha ajas, valjusti «kurat» ütles, ja astus siis nähtavale. Poiss esimesel hetkel ehmatas, küllap pidas teda pere-naiseks, ja Marie aimas, et tabas poja keelatud tegevuselt. Ta ütleski pärast teretamist:

«Kas sa sedamoodi lehmi silmist ei lase, kui siin kargad ja keksid?»

«Kuhu nad ikka lähevad,» pomises Arved natuke kohmetult.

Istuti kõrvuti kuusekännule ja ema otsis välja kosti, mis ta linnast

kaasa toonud — mõned suhkrusaiad, pudeli limonaadi, tahvli päkli-šokolaadi. Poiss hakkas isuga sööma ja sõnas sinna vahele:

«Ei teadnud sind üldse oodata.»

Püüdis seda hästi ükskõikselt öelda, aga ei mõistnud oma rõõmu peita. Emale kippusid vägisi liigutusepisarad silma. Hakkab ju Arvedki poisikeseeast välja jõudma, juba kolmeteistaastane, katsu sa teda enam lapseks nimetada, ja pole ta sugugi nende saiakeste ja limonaadi pärast nii rõõmu täis. Olgu küll juba suur poiss, aga koduigatsus on suur. Ainult kuidas sa seda välja näitad!

Emä võttis Arvedil ümbert, küsis:

«Kangesti oled siin juba tüdinud?»

Poiss vaatas kõrvale, pomises:

«Natuke kah...»

«Ilmad on viimased nädalad nii halvad olnud. Oled vist küll külma ja märga kannatanud.»

«Pole väga viga. Vihm, nojah, ajab hinge vahel täis.»

Emä kujutas ette, kuidas ta poeg, laps alles, kuskil puu all varjulisemat paika otsib, taevast ladiseb aga aina alla, ja lõpuks pole kuskil kuiva ega sooja kohta. Issand jumal, niimoodi on kõik ta lapsed aastast aastasse juba väiksest pärast pidanud vaeva nägema ja kannatama! Ja äkki polnud Mariel enam üldse kõhe mõelda jutuajamisele Villemiga. Või veel! Eks muretsenud endale ise lapsed, kantseldanud ja sundinud neid ja saatnud neid vihma kätte ligunema, miks teiste omad peavad seda vaeva nägema!

Marie Varik silitas poja pead, mis poisile muidugi ei meeldinud. Ta kiskus end eemale, küsis, kas Aleks on juba linnas tagasi.

«Aleks on ammu tagasi,» vastas emä. «Mitu nädalat. Tääv pani talle palka juurde, tema äri võeti kah ära, Aleks loodab, et varsti saab hobuse peale. Aga tema tahab autokooli minna, autojuhiks õppima. Autod pidi varsti linnas kõik kokku võetama, niisuke autode veoäri teha, et sinna siis sohvleid vaja. Nii Aleks mulle rääkis. Eks näe. Hea, kui ta ikka hobuse pealegi saaks... Helgal on kah masinakirjutaja kursus läbi, tahab majateenijast varsti ära minna. Kui ainult kohta leiab.»

Arved kuulas ja pugis saia.

«Peremees on sinuga ikka rahul olnud?»

«Eks kui mina ei kõlba, otsigu endale parem,» vastas poiss trotslikult. Imelik, kõik, kellega räägid, oleksid nagu tõrksust täis. Linda oli sihuke imelik, nüüd oma poiss kah...

«On teil tüli olnud või?» päris ta järele.

«Mis tüli... Mingit tüli pole olnud.»

«Vanemate inimestega tülitsema ei ole ilus,» õpetas emä. «Kui midagi on, kui sulle ülekohut on tehtud, räägi mulle, küll ma siis ise...»

«Midagi ei ole mul kaevata. Koju tahaks tagasi,» ütles poiss äkki nii, et emale otse lõikas südamesse.

«Ma selle pärast õieti tulingi, et sind ära viia,» ütles emä, ja tal oli kangesti hea meel, et sai neid sõnu öelda.

Arved jäi talle otsa vaatama, uskmatult ja justkui ehmunult.

«Kus kohta?» kohmas ta küsida.

«Kodu ikka!» Ja emä rääkis õhinal, mis linnas kuulnud. «Kool pidi tänava küll hiljem peale hakkama, aga palju seda aega enam jäänud, vaja palvekiri anda, ega ilma sinuta neid asju saa ajada.»

Arved lennutas limonaadipudeli äkki põõsastesse, hüppas püsti, vaatas justkui otsivalt ringi, võttis siis hoogu ja hüppas kergelt üle lati,

mille ta alles kümme-konna minuti eest maha oli ajanud. Siis jooksis ema ette ja päris:

«Kas kohe täna?»

«Kui peremees laseb, ma pole peremehega veel rääkida saanud.» Eba-levus pugus jälle ema häälede.

«Aga sa ju räägid, eks?» küsis Arved nagu pettunult.

«Jah, jah, ikka. Peremees polnud praegu kodus, kui ta tuleb, siis...»

Peatselt ajasid nad üheskoos karja koju. Ja kui olid kahe peale lehmad lõõga pannud ja neile valmisniidetud ristikuädala ette tõstnud, jõudis ka pererahvas. Sa mu meie, nad oleksid kui lauakirikus käinud! Mõlemad pühapäevaselt riides, hobune läikima harjatud, uhiuued rakmed ümber.

Villem paistis Mustmetsa kunagist teenijat nähes imestununa. Juliana tortsas ehtperenaiseliku tähtsusega karjapoi si ema terele midagi sinna-poolset vastuseks ja kadus majauksest sisse. Villem ajas vankri tagurpidi kuuri alla, hakkas seal hobust lahti rakendama. Marie Varik seisis natuke eemal, rääkis ilmast ja kiitis viljasid. Villem ei vastanud, ta paistis pahurana, ja naine tundis, kuidas ta julgus jälle kahanema kipub. Sellepärast ütles ta rutuliselt:

«Tahtsin sinuga rääkida, peremees.» Ei kõlvanud Villemiks enam nimetada, kuidagi viisi...

«Nõõh!» Villem Kütt tõmbas kimli aiste vahelt välja, tegi, nagu uuriks loomal kaela, kuigi seal oli nahk niisama sile ja terve kui igal pool mujal.

«Mis sa siis minuga rääkida tahad?» küsis erilise sõbralikkuseta. «Ma panen hobuse ära, lähme tuppa, siis räägime.»

«Noh-jah, noh-jah, ega ma siis kohe siin...»

Arved istus trepil, kui nad, Villem ees, Marie järel, majja läksid. Poiss vaatas ema lootusrikkalt ja justkui anuvalt. Villem ütles talle, peatumata:

«Mine murra sigadele peedilehti. Sa ju tead, mis sa pead tegema.»

Ja see, kuidamoodi see käsk öeldud oli — niisamasuguse häälega, nagu hobusele natukese aja eest «nõõ» öeldi —, tõi Marie uuesti sõjasse meeleollu. Ning ta ütles Villemile nõnda, nagu ta veel ei olnud talle söandanud öelda:

«Pühapäeval päevalgi võiks lapsele hõlpu anda, mitte teda kogu aja taga sundida.»

Villem jäi seisma, pööras Marie poole, aga ei leidnud kohe vist sõnu. Siis vastas, ennast talitsedes:

«Maal tehakse tööd, siin ei ole hulkumiseks koht.»

«Oled ka sina, Villem, õige imelikult mõtlema hakanud,» lausus Marie selle peale tasa, nagu iseendale.

«Kui sul minuga midagi rääkida on, siis lähme ja räägime ära, aga mis mina mõtlen või kuidas mina mõtlen, see jäägu minu asjaks.»

«Nagu see minu asi olekski, kui see minu oma last ei puutuks,» ei tahtnud Marie viimast sõna Villemile jätta. Villem heitis üle öla pilkamisi:

«Kurnan, jah? Imen verd?»

Jumal, Villemit ei tunne enam üldse... Ja kui ta nüüd veel kuuleb, mis temalt tahetakse...

Aga selle jutu kuulas Villem ootamatu rahulikkusega ära. Ta tõusis, lükkas kööki viiva ukse lahti ja ütles oma naisele täiesti igapäevase tooniga, et tulgu, teda peab see kah huvitama. Julianale pidi Marie uuesti

ette rääkima, mis teda siia tõi. Juliana hakkas kohe hädaldama — kuidas siis nii, kust kohast nad enam karjapoissi saavad, kes siis loomi hoidma hakkab.

Villem ütles:

«Sind, ma vaatan, Marie, on kah juba hullutatud nende igasuguste juttude ja lubamistega.»

«Ei mind ole keegi hullutanud. Aga poiss tahab kangesti õppima minna, ta ju tark poiss. Ega ma ole oma lihasele lapsele vaenlane, et ma nüüd, kui seda saab, teda edasi kooli ei laseks.»

«Aga meile ei jää ju karjast!» hüüdis Juliana, silmanähtavalt pahane, et teine nii juhm ja mõistmatu on.

«Kaup oli ju augustikuu viimase päevani,» tuletas Villem meelde.

«Kaup oli küll, jah, aga kes seda kevadel teadis, et elu sedaviisi keerab. Ja eks nende kahe nädala jagu, mis kaubas puudu jäävad, — seda jagu jääb palk väiksemaks.»

Villem ei vastanud otsekohe midagi, Julianal paistis keelel kipitavat, aga ta vaatas ootavalt oma meest ega sõandanud omapäi midagi öelda.

Siis kuulis Marie Villemi suust:

«Hea küll. Mina ei saa kedagi kinni pidada. Tahad poissi ära viia, vii ära. Aga kaup jääb nii, nagu oli tehtud. Mina kaupa ei ole rikkunud ega kavatsen rikkuda, aga kui sina rikud, siis oma asi.»

«Mis see tähendama peab — oma asi?» küsis Marie ehmunult. Oli see jutt ülepea mitte nõndamoodi läinud, nagu kavatsatud . . .

«Seda, mis ikka — kui üks pool oma sõna ei pea, ei pea ka teine pidama. Palga jätan mina siis välja maksmata.»

«Üleni?» ei uskunud Marie.

«Üleni.»

«Kas sul häbi ei ole, Villem . . . Sa nagu poleks ise kunagi kehva leiba sünnud.»

«Sõin ma missugust leiba sõin, aga oma sõna olen ma alati pidanud, kui see ka mulle kahjuks tuli.»

«Kulla peremees, ega ma siis nimme, aga kui niisugune asi on . . .» Marie Varik tundis, et sedamoodi ei seleta ta midagi, aga mis ta pidi tegema?

«Tarvis tal sinna kooli joosta,» hakkas rääkima Juliana-Juuli. «Mis ta sellest saab. Raiskab ainult aastaid.»

«Noh-jah, aga miks siis jõukate lapsed puha sinna kooli lähevad, kui sealt midagi kasulikku ei saa?» küsis Marie Varik vastu.

«Ei ole neilgi kõigil sinna vaja olnud tükkida. Pole sinna kellelgi olnud vaja tükkida. Need mingi kooli, kes muu töö jaoks liiga nõdrad,» ütles Villem.

«Poiss mul kangesti ise tahab . . . Tunnistus oli tal algkoolist hea, kõige parem. Ja õpetajad soovitasid . . .» Marie Varik ei olnud ei oma, ei oma laste leivaisadega vaidlema ega õiendama harjunud, tal tuli sõnadest nappus. «Ja mis need paar nädalat enam, nagunii tuleks ta varsti ära linna . . . Noh, aga kui te ta nädala pärast tulema laseksite, seni otsite kedagi asemele?»

«Kust nii äkki võtta on,» tortsus perenaine.

Mariel tuli hädapärane mõte:

«Laske ta siis paariks päevakski linna, et me saaksime käia kus vaja, ja siis saadan ta teile tagasi.»

«Kui niiviisi . . .» ütles perenaine kõheldes ja vaatas oma meest.

«Paariks päevaks — see on teine asi,» ütles Villem Kütt natukese mõtlemise järel.

Kui siis Marie Varik toast läinud oli, tähendas Juliana Kütt mehele:

«Kas ta mõne kuu eest niisuguse jutuga oleks üldse julgenud meile tulla!»

«Mis selle karjapoisi-näru pärast nii palju lamenti teha,» pomises Villem äkki nagu tüdinult.

«Issa-jumal, sa ju ise tegid rohkem kui mina!» oli naine solvunud.

«Nojah, tegin, siis tegin . . . Peab vist nendeks kaheks päevaks lehmad ristiku peale ketti panema.» Villem Kütt läks ja heitis voodisse. Püha-päeviti ta seda nõrkust endale lubas. Ja see tähendas ühtaegu, et nüüd on rääkimistel ots.

Harilikult, nagu Villem Kütt ennast pikali viskas, nii magama jäi. Kuid nüüd hoidis küll silmi kinni, und aga polnud kuskil.

Arupidamist oli liiga palju. Ja Varikul käimine oli seda veelgi juurde sigitanud.

Esimene kord, päris esimene kord juhtus see: Variku peremees kutsus Mustmetsa peremeest ja perenaist endale külla. Siiani polnud teda Hans Varrikoffi jaoks nagu olemaski. Seda küll, et kuskil kokku saades vastas Hans Varrikoff oma õemehe teretusele, ajas vahel sõna juttugi. Aga mitte kui peremehega, vähegi endaväärsega, vaid nõndasamuti, nagu kunagi rääkis oma sulase Villem Kütiga. Ei, seegi oleks liiga öeldud — Villem Kütt oli tubli sulane, tublidest sulastest pidas Variku peremees lugu. Aga kui seesama Villem Kütt, pisukese asunikukoha pidaja, tema õe võttis ja Mustmetsale peremeheks kolis, siis muutus ta Hans Varrikoffi jaoks selleks kõige halvemaks — teiste varanduse noolijaks. Ja sellepärast oli ta küll vahepealseil aastail mõned korrad Varikul käinud Juliana Varrikoffi, abielus Kütt, mehana, aga ei olnud teda seal veel kordagi Mustmetsa peremeheks tituleeritud. Juulile hakkas see kangesti hinge, ta püüdis vennale igati mõista anda, kui tubli mees Villem ikka on, võib-olla just sellesama pärast kõige rohkem oligi uhke, kuidas Villem on Mustmetsast ühe õige talukoha teinud. Aga seegi ei paistnud Hans Varrikoffile mõju avaldavalt, ei sundinud teda oma õemehele teistsuguse pilguga vaatama. Võib-olla südames ta tunnistaski Villemi tublidust, aga välispidi jäi kõik nende vahel vanaviisi.

Silmi ja kõrvu on kõikjal, ja oli neid sedagi märkamas, et läinud aasta lõpul käis Variku peremees linnas notari juures, testamenti tegemas. Jõudis sellestki kuuldus Mustmetsale, et pärijaks pidi kadunud Aleksandri ainus poeg saama, sellesama Aleksandri, kes just enne endale otsategemist autoga Varikul käis ja sealt kiiruga ning vihaselt minema sõitis. Jah, oli küll vennaste jutt omavahel käinud, aga küllap on ikka tõetera selle ütlemises, et ega seinad ole kõrvadeta. Kohemaid teati, et advokaadist vend tulnud vanema venna käest laenu tegema, aga jäänud ilma. Ja kui nüüd pärija nimi küla peal kuulda saadi, arvati ja oletati, et küllap Hans Varrikoff tahab sedamoodi oma südametunnistust olnuga lepitada. Villem Kütt aga võttis selle testamendi kohe enda arvele, ja temal oli õigus. Küllap tundis tema oma naisevenda paremini. Julianaga nad selle üle ei rääkinud, mõlemapoolsel vaikival kokkuleppel. Mida Juliana sealjuures mõtles, seda ei osanud Villem oma naise hoiakust taibata. Aga kui siis see tulevane pärija koos emaga jõulude ajal Varikule ilmus ja ka Mustmetsal ära käis, ütles Juliana ta lahkimise järel:

«See siis nüüd mõni Variku peremees.»

Tema ütlemises oli solvumist ja imestust. Villem mõtles siis mõrult, et õemees oma hallparuni-uhkuses jätab talu parem maavõõrale linna-härrale, kui et laseb oma kunagise sulase enda asemele tulla. Villem oli puudutatud nimelt sellest ülekohtusest vahetegemisest: Variku kui varandus, mille valitsejaks tema oleks võinud saada, jäi sinna varju. Ta oli oma Mustmetsasse liiga kiindunud, oma taluga liiga kokku elanud, et Varikut hirmsasti ihaldada. Mustmetsa oli just tema jõu järgi, ja selle jälgimine, kuidas talu tema tahtele allub, pakkus kõige suuremat rahuldust. Oli olnud visa, järelejätmatu heitlus talu ja mehe vahel, aga Villem Kütt poleks tahtnudki hõlpsaid võite. Nõnda sai ta ennast tõeliselt maksma panna, nõnda, maaga maadeldes, tuli kõige suurem rahulolu. Kas Variku valitsemine suudakski seda asendada — sest Varikut koos Mustmetsaga peaks nimelt valitsema, ta peaks siis eeskätt ise tegijast käsuandjaks muutuma, ja see ei tundunud Villem Kütile meele järgi.

Võis küll aimata, et Juliana mõtleb Varikule teisiti. Oli teda ju sealt kord sama hästi kui välja aetud, ja tagasimineku täieõigusliku pere-naisena tähendanuks temale sootuks rohkemat kui rikkakssaamist...

Teade Variku peremehe tülist vennapojaga jõudis Mustmetsale üli-nobedasti. Juliana parastas ja pahameel linnasugulaste peale oli sama hästi kui kadunud. Aga Villem arvas, et see ei muuda midagi. Ja kui Aadu suri ja tema päranduse jagamine õe-venna vahel päevakorda tuli, siis sai ta oma arvamusele kohe tõendust. Variku peremees ei olnud nõus õigegei kõrget hinda Mustmetsa põldude eest vastu võtma. Tema tahtis maad. Ja see tuli talle anda, midagi polnud parata.

Kui aga uued võimumedhed uue maajagamise välja kuulutasid, paras-tas juba Villem — Variku peremehele oli läinud just see osa Mustmetsa väljadest, mis neil varem kolmkümmend hektarit ületas. Nüüd oleks see nagunii ära võetud.

Ja äkki eile õhtul saadeti Varikult sõna... Juuli sattus päris pabi-nasse. Otsis mehe poeülikonna välja, silus selle triikrauaga siledaks, ja tema oli seegi, kes nõudis, et nad need poolteist kilomeetrit, mis kahte talu lahutas, hobusega sõidaksid, mitte jala ei läheks. Ja nii nad saabusid Varikule kui pulmalised. Seal aga polnud päriselt pühapäeva moo-digi mitte, peremees tuli vastu vestiväel, nagu ta soojal ajal harilikult ikka käis. Villem taipas, et nende ülesvurhvituse peab kaunistest rumal välja paistma. Pagana eit, kust talle see oid tuli...

Variku peremees ei paistnud külaliste välimust nagu märkavatki, kutsus nad tagakambrisse, jättis sinna natukeseks sohvale istuma, ja kui tagasi tuli, oli temalgi pintsak vesti peale tõmmatud. Varsti tõi tüd-ruk üht-teist lauale ja viinapudelgi ilmus lagedale. See oli juba midagi harilikust rohkemat, sest Hans Varrikoffi viinavaenulikkus oli üldiselt teada ja seda kraami nägi Variku laual õige harva, tõesti millegi puhul.

Hans Varrikoff valas ettevaatlikult kõikidesse klaasidesse, silmitses õemeest ja õde justkui kaaluvalt, siis ütles tasakesi, kui salasõna:

«Talumehe terviseks, võtame.»

Ta kummutas oma klaasi sedamaid tühjaks ja mõlemad külalised tegid rutakalt ning püüdlilikult sedasama. Ja jäid ootama, mida maha-isand edasi teeb ja räägib. Nemad olid ju külalised...

Hans Varrikoff ei teinud ega öelnud otsemaid midagi. Ta istus, tugevad käelabad laialilükatud põlvedele toetatud, ja hingas vaikse äginaga.

Tuhmilt kõlas ka ta hääl, kui ta lõpuks rääkima hakkas.

«Kas sa mäletad, Villem, kuidas me sinuga ja kadunud Aaduga selle- sama katuse all ühel jõulupühal mõisate laialijagamisest sõnu vaheta- sime? Sellest on nüüd vist kahekümne aasta ligi.»

«Ei tule kohe ette,» pomises Villem.

«Ära oled unustanud? Mina olin kah unustanud. Aga kui nüüd jälle jagamiselärm lahti läks, siis tuli äkki meelde.»

«Natuke nagu koidab miskit, aga mis seal õieti oli...» Villem ei öel- nud õigust — seda tüli ta mäletas, väga hästi isegi. Sest eks ju seal andis Hans Varrikoff lubaduse teda aidata, ja tänu Variku peremehe toetusele ta Rinnu sai, muidu oleks vist jäänudki tookord maast ilma.

«Ma siis rääkisin päris suurtele meestele: täna võtate teie mõisad üle, aga homme hakatakse niisamuti talude ülevõtmist nõudma — kas neid vähe, kelle arust suuremad kohad kõik ülekohtuga saadud! Matsi jaoks parun või peremees, mis suurt vahet tema meelest. Ühed kurnajad puha. Kommunistid ässitavad takka, ja tema muudkui üle võtmas ja ära lagas- tamas. Soo, ja nüüd me sealmaal olemegi. Aga kas me mitte ise seda mürktaime seemet ei külvanud, need, ma tahan öelda, kes mõisaid jooksid jagama, võõra vara kallale tormasid.»

Hans Varrikoff kõneles nüüd nõnda, nagu polekski Villem nende hulgas olnud, kes tollast jagamist ootasid ja heaks kiitsid. Kõneles kui peremees peremehega!... Villem otsis palavikuliselt, mida naisevenna sõnade peale kosta, aga ta püüdis ilmaasjata — ega Hans Varrikoff tahtnudki kuulda, mis teine arvab, ta tahtis ise rääkida.

«See on üks huvitav lugu,» jätkas ta aina hoogsamalt, «et kõik uued võimumehed ikka kohe maajagamisega alustavad. Linnavarandusi, neid ei jaga keegi...»

«See Varese valitsus ju võttis linnas vabrikud ja majad ja poed soo- tuks ära,» sõandas Juliana tähendada.

Vend muhatas.

«Võttis... Noh-jah võttis. Võttis endale. Ega siis need pole mõned pisikesed sulid, need on suured röövliid, teevad puhta töö. Aga olete te kuulnud, et ükski vabrik oleks tööliste vahel ära jagatud? Või maja üürnikkude vahel? Ehhee, kus sa sellega! Kulub omale ära. Aga maad, näe, hakatakse jagama. See on kohe kombeks.»

Hans Varrikoff paistis kangesti solvununa — justkui selle peale, et temagi talu täiesti ära ei võetud, vaid ainult vähendada tahetakse. Vil- lem Kütt ei püüdnudki enam omalt poolt midagi ütelda. Ta ainult aru- tas, et ega neid ainuüksi sihukeste targutamiste kuulamiseks siia ometi kutsutud, ju selleks mingi asjalikum põhjus pidi kah olema.

Esialgu ei paistnud seda asjalikumat põhjust kusagilt.

Hans Varrikoff jätkas tasandatud häälel:

«Tahavad nagu vabariigi alguses meiegi omad sedamoodi, jagamis- tega, endale poolehoidu võita. Ja kui siis kord maksmas, võim kõvasti peos, siis võetakse meid korruga — need uued saajad ja vanatalunikud, kõik; tehakse need nende kolhoosid ja sovhoosid, saadetakse linnast komissarid, ja ongi rahu majas. Ega need uued valitsejad kah nii lollid ei ole, kui mõnele paistab, neil on plaanid kaugele peetud! Ühe korruga ju ei tohi, läheb liiga suureks lärmiks, ja sellepärast visatakse sihukesi jänesehaake sisse. Seda peab meestele pähe panema, et nad endid hullu- tada ei laseks...»

Hans Varrikoff ütles viimast veelgi tasemini, aga seda tungivamalt. Ja nüüd taipas Villem, et polnud seegi Variku Varrikoffi jutt sugugi nõndasama tema peale kulutatud. Viimased sõnad, nii muuseas kui nad

ka kõlasid, tähendasid ülesannet ja käsku, ja tähendasid ühteaegu, et teda, Villem Kütti, Mustmetsa koduväid, peetakse usalduse vääriliseks, tunnistatakse sugulaseks, peetakse tõeliseks peremeheks!

Kuid Villem Kütil hakkas kõhe. Tema tahtis oma Mustmetsal tööd teha, muud midagi, aga nüüd hakatakse teda kiskuma ei tea kuhu.

Sedakorda Hans Varrikoff ootas, aga ei saanud vastust. Juliana seiras ärevalt oma meest, aga kui taipas, et Villem kavatsebki vaikida, võttis ise sõna.

«Eks neid inimesi ole jah igasuguseid,» hakkas ta varmalt seletama. «Mõned olid nii vaiksed ja sõnakuulelikud, aga nüüd kah kanged maa-tahtjad ja vahtimas, mihukest paremat põllutükki endale kahmata. Meil just otsemaid üle normi maad ei ole . . .»

«Üle pole kellelgi!» nähvas Hans Varrikoff kurjalt. «Kõik on meie. Ja jääb meie omaks. Ega niisugune röövlivõim ei saa kaua püsida. Kusagilt peab meile abi tulema! Suured riigid peavad päris arust ära olema, kui omavahel tülitsema jäävad ja sellest ei hooli, kuidas kommunistid vahepeal neile ikka ligemale trügivad. Mitmed meie riigi tegelased olla välismaale saanud ja ei istu seal, käed rüpes. Ja Hitler pole kah niisugune mees, kes Baltimaid, mis neil Saksa aladeks arvatud, venelastele jätab.»

«Aga siis tulevad ju sakslased,» pomises Villem.

«Las tulevad. Nad olid siin enne seda vägevat vabariiki, nad ei tükkinud teiste oma kallale. Kõik oli kristlik. Peksupingid ja mõisaorjus — kunas need olid!»

Küttide paar kuulas seda arutlust, mis neile võõras ja sellepärast natuke hirmutav oli. Nii suure poliitika peale nemad ei mõelnud. Ja mingit poliitikat tegema hakata ei tahtnud.

Kuid küllap ka Hans Varrikoff taipas, et vaja on asjale lähemale tulla, ega ta seda Mustmetsale peremeheks pugenud Rinnu poolpopsi siia poliitikat arutama kutsunud. Ta laskus rinnuli lauale, tasandas uuesti häält:

«Aga seni, kuni meid väljast keegi ei aita, peame ise enda eest hoolitsema. Sinult võidakse ju Rinnu ära võtta, sa ise seda kohta ei pea,» ütles Variku peremees Mustmetsa peremehele. «Oled sa selle üle mõelnud?»

«Üks mõte küll on . . .»

«Noh?» nõudis Variku peremees.

«Arutasin, et ma pean vist selleks ajaks ära Rinnule tagasi minema, kuni see jagamine käib . . .»

«Sooh?» tegi Juliana imestunult häält.

«Nojah. Ma sulle veel ei ole rääkinud, endale alles tuli see mõte . . .»

Hans Varrikoff näis aru pidavat.

«Ega see laita ole,» nõustus ta. «Ja või sa siis kogu aja pead seal olema. Mina arvan, see on õige mõte. Aga kas su õde ei kavatse maad võtta?»

«Liina? E-ei . . .»

«Ta võiks ikka võtta . . . Varikult . . . Sa võiksid temaga rääkida, mis? Näe, Mihkel võtab, andis palvekirja juba sisse, Liina võiks ju kah.»

«Noh, nii, et võtaks enda nimele,» hakkas Juliana oma mehele kärsitult seletama.

«Nagu ma ise ei mõistaks,» ärritus Villem, lisas siis: «Ma katsun temaga rääkida. Ma mõtlesin veel nii, et kui mina Rinnule lähen, siis August ja Linda tulevad Mustmetsale elama.»

Hans Varrikoff tõmbus korraga pilve.

«See mu traktorist olla meestele päris niisugust rääkinud, mis...»

«Mis asja?» kokkus Juliana.

«Sedamoodi, et varsti pole traktorid enam hallparunite jaoks ainuüksi, ja mis kõike.»

«Ta ju nii vaikne, sõna osta suust,» imestas Juliana.

«Vahel niisugused vaiksed ongi need kõige hullemad,» arvas ta vend. «Aga noh, rääkida võid sa temaga sellegi poolest. Sa kohe pead temaga rääkima, nende tema juttude kohta iseäranis.»

«Hea küll, Variku peremees,» pomises Villem Kütt.

Aga juba koduteel, kui ta mahti sai Variku tagatoas peetud kõneluse üle järele mõelda, muutus Mustmetsa peremees tusaseks. Oli ju teda kutsutud õigupoolest ainult käskude kuulamiseks. Hans Varrikoffil läks teda äkki vaja, sellest see armulikkus. Kui Juliana ta kõrval tänitama hakkas, et ärgu Villem viivitagu, mingi kohe kas või täna Rinnule, sai mees ennast vaid suurivaevu talitseda. «Kurat!» oleks ta tahtnud käratada. «Kurat! Olen ma taluperemees või mõni kupeldaja?! Kui su vennal vaja, mingi ja rääkigu ise, kellega tal tarvis! Mis suuvooder mina talle olen.»

Jah, aga kas elus on vähe seesugust olnud, mida oleks tahtnud välja pahvatada, kuid on endas hoitud ja kas või vägisi ära unustatud. Villem Kütt püüdis lohutust leida mõttes: «Arvaku Hans Varrikoff mind kelleks tahes, aga juba peab ta mind kutsuma ja head nägu tegema.» Vilgatas kahjuröömgi: «Katkutakse su kuulus Variku niisama suureks kui Mustmetsa jääb, vaatame siis, kes see kangem peremees õieti on! Mis viga ennast tähtsaks teha, kui mõis taga, sulased ja tüdrukud käsutada!» Eks proovinud Mustmetsast seda teha, mis tema on teinud. Pole ta sealjuures isegi aastasulast pidanud, ainult suviti.

«Kui sa nüüd Rinnule tagasi lähed, ei tea, mis külarahvas arvab?» küsis Juliana äkki aralt.

«Arvaku mis tahab. Ah, praegu kõik nii segamini, hoopis tähtsamat rääkida kui sellest.»

«Aga me peame ju ikka niisuguse näo tegema, nii kui oleksime me lahku läinud...»

«Seda, nojah.»

«Ja kui kaua siis sedaviisi...»

Jälle oli Villemil enda talitsemisega tegemist.

«Nii kaua kui vaja, või minagi tean.»

«Aga kui August ja Linda äkki sealt ära ei taha tulla?»

«So-oh! See on ju ikka minu maja, minu koht.»

«Saad sa enam nüüdisajal aru, mis on sinu, mis ei ole,» pomises Juliana Kütt ja ta abikaasa pidi talle endamisi õiguse andma.

Vaevalt jõudsid nad koju, kui Variku Marie omakorda jaole asus — uus võim teeb kooli vabamaks, lasku tema Arved enne aega ära. Oleks Marie selle jutuga sobivamal ajal sattunud tulema, oleks Villem ehk hoopis leplikum olnud. Omaette küll kirunud, aga seda Marie eest varjul hoidnud. Sest oli ju Marie ammune tuttav inimene, noorepõlvesõbra naine. Aga Varikul käimine oli Villemi seesmiselt nii üles kütnud, et ta ütles, mis ta sellest asjast tõeliselt arvas. Nemad ise käisid kolm talve koolis, nüüd äkki kuuest kah juba vähe! Villem mäletas, kui suures ahastuses Linda, õetütar, oli, et ei saanud gümnaasiumi lõpuni käia, üks ta linnasõbranna oli enese kooli pärast isegi üles poonud. Aga kui kõik hakkaksid kahekümneaastase ni või ülegi koolis käima, kes siis tööd

jääb tegema?! Ega siis muidu endine valitsus koole vähemaks võtnud. Uus teeb juurde, aga kauaks temagi; eks iga valitsuse ajal tule tööd ühtemoodi teha, iseenesest ei tule midagi ei põllu peale ega poeletile.

Nüüd oli Villem Kütil siiski natuke piinlik, et ta Mariele nõnda välja pahvatas, ja osalt selle summutamiseks otsustas juba täna õhtul Rinnule minna. Kuigi ka see mingi lõbukäik polnud. Villem teadis, et Augustit enne poolt ööd oodata ei ole, kui ta üldse tuleb — ta käis masinaga rukkipeksu-ringi. Aga parem oligi enne Liinaga üksipäini rääkida.

Rinnul leidis Villem Kütt eest Marie Variku, kes natuke ehmunult peremehele seletas, et tuli, näe, kuni kari veel väljas, Liinat vaatama. Sellest ehmatamisest taipas Villem, et jutt oli parajasti temast käinud. Teadagi, Marie muidugi kaebas Liinale, kui südametuks ta vend on muutunud... Jõuad sa eiteade suud sulgeda.

«Augustit pole kodus?» päris Villem, kuigi nägi niigi, et teda pole. Ja seda Liina kinnitaski.

«Hea küll, ma siis lähen,» asutas Marie ennast lahkuma. Villem ootas, kuni Liina külalist ära käis saatmas, ja alustas pikemat sissejuhatust tegemata Variku peremehe soovist.

«Kae, kui lahkeks äkki minnakse,» ütles selle peale Liina. «Aga kuu-lukse, kui suvel leht Piibu perest kirjutas ja seal heinamaatükist piuk-satati, siis vana Varrikoff olnud viha täis, paukunud mis kole.»

«Igaühel oma armas,» ütles Villem. Ei meeldinud talle see öe ilku-mine. «Kes see tahab äkki heast peast oma maad ära anda.»

«Minule siis äkki tahab.»

«Ma mõtlesin, sa saad aru, kuidas see mõeldud on. Sina annad palve-kirja, sulle antakse Varikult maad, sul ju selleks õigus nagu põlisel ilma maata inimesel. Ega sina teda ise pidama hakka, Variku peremees peab edasi, sulle ta selle eest tasub kuidagiviisi.»

«Armas taevast,» kohkus Liina, «sihuke pettus tuleb ju välja!»

«Midagi ei tule välja. Variku peremees ju oskab. Teeb nõnda, et keegi ei saa kinni hakata.»

Villem polnud nii väga veendunud, et see kõik nõndasama hõlpus on, aga tal tuli ju ka endal olukorrast välja pääseda ja pidi ennast julge-maks veenma.

Liina venitas kahtlemisi:

«Ei tea... Ma pean enne Linda ja Augustiga rääkima. Mis sellest välja võib tulla.»

Villem pidi möönma:

«Räägi muidugi... Eks sa ise tead... (Kurat, eks tulnud vanamees ise ja kaubelnud, kui vesi ahjus, nagu see tema mure oleks!) Ainult et nad äkki räägivad edasi...»

«Ei, kuhu nad rääkima lähevad! Mina üksi ei oska midagi praegu otsustada...»

«Varrikoff mind palus, ja eks ta ju kunagi aitas meid — eks see koht ole ju tema abiga saadud, nagu sa ise ei mäletaks.»

«Nojah, aga ega tema siis riigivõimuga mingit pettust teinud, kauples ainult koha sinule.»

«Kas seda veel vähe... Aga nüüd on selle kohaga kah...»

«Mis asja siis?» muutus Liina ärevaks.

«Mina ju siin ei ela, seda kohta ei pea, võidakse ära võtta. Ja ma tahtsingi teiega nüüd niiviisi kokku leppida, et kolin mõneks ajaks

Rinnule tagasi. Üksinda muidugi, Juliana jääb ikka Mustmetsale. Et kumbki ikka oma koha peal oleks.»

«Aga siin ju ruumi nii vähe...»

«Linda läheb oma mehega seniks Mustmetsale elama.»

Liina näis kõhklevat, siiski ütles:

«Teil ju Augusti ja Lindaga leping, kas nad tahavad sinna...»

«Küll ma Augustiga räägin, ma tahtsin enne sinuga kokku leppida.»

«Ei minuga pole milleski kokku leppida.»

«Tohoh. Või ikka tõsi see, mis Varikul kuulsin — et August on päris punast juttu hakanud ajama. Isegi sina nagu ei oska enam inimese moodi rääkida.»

«Kas siis ainult sedasi on inimese moodi rääkimine, kui ma aina sinu tahtmist teen?» küsis öde.

Villem kohmetus veidike, siis küsis:

«Mis ajal Augustit on kodu oodata?»

«Eks küsinud Linda käest, ta ju Mustmetsal. Ja just nüüd, kui Linda last hakkab saama, pead sa...»

«Jää vait, muidu löön sind kah veel siit välja!» käratas Villem.

«Aitäh, vend, aitäh,» pomises Liina, aga Villem seda enam ei kuulnud, ta oli ju ukse lahti rebinud ja minekul. Pika, vihase sammuga astus ta Mustmetsa poole tagasi. Kui juba rahunes, mõtles: jälle... Oli tal vaja karjuma hakata. Aga oli ju ometi oma majas, tahtis, et temale ta oma majja ruumi tehtaks...

Mustmetsa ligidal tuli koju tõttav õetütar talle vastu. Tõepoolest, kõht on tal juba nagu mägi ees... Nojah, aga kas siis Mustmetsal ei saa väntsakat ilmale tuua! Nagu ta neid metsa kuuse alla ajaks!

«Kas perenaine ütles, et loomad tuleb homme ketti panna?» peatas ta Linda.

«Ütles küll. Sa oleksid pidanud Arvedi päriselt ära laskma, onu.»

«Jälle... Ja on see sinu asi? Kas lähed sina tema asemel karja hoidma?»

«Mina ei lähe, aga mõne vanainimese ikka leiaks. Poiss ju nii kangesti tahab õppima minna.»

«Kas August pidi täna õhtul kodu tulema?» küsis Villem Kütt.

«Ei tea, kas jõuab.»

«Hea küll, täna või mõni teine päev. Mul on temaga jutt. Öieti su ema juba teab, millest. Ma temale rääkisin.» Head õhtut soovimata läks Villem edasi.

Kodus pidi muidugi naisele oma käigust aru andma. Villem tegi seda nii umbmääraselt kui sai. Juliana taipas sellegi poolest, et erilist edu ta käimisel polnud. Hakkas näägutama:

«Ma ütlesin, et tule sa inimestele vastu, tee sa neile head! Lase sant sauna!»

«Pea sina vähemalt oma suu kinni,» pahvatas Villem.

«Ah mina pidagu suu! Või mina ei tohi enam oma majas häält kah teha! Kes sa õige oled, kelle talus sa õige käsutad? Mine pane Rinnul oma sõna maksma, oma popsikohas! Siin on minul sõnaõigus! Ole õnnelik, et ma su siia võtsin!»

«Tohoh,» ütles Villem Kütt selle peale ähvardavalt.

Juliana Kütt sai otsemaid aru, et kippus liiga rääkima. Aga suguseltsi uhkus oli ju temaski varjul, kuigi sootuks sügavamal kui ta vennal ega tulnud nii hõlpsasti lagedale. Nüüd aga oli ta ennast välja näidanud.

«Kui tahad, võid sinna Rinnule minna ja jäädagi!»

«Nojah, risust talu tehtud, nüüd pole mind enam vaja,» muigas Villem tigidalt.

Selle peale jäi Juliana vait. Villemil kipitas paljugi juurde öelda, oi kuidas kipitas, aga temagi pidas targemaks ennast talitseda. Juliana läks kööki ja kutsus natukese aja möödudes mehe juba tavalise häälega sööma. Nad istusid kahekesi lauas: karjapoiss oli linna läinud, Linda pühapäevase päeva puhul varem koju jooksnud, sulane kooserdas teab kus. Nad võtsid leiba tõsiselt ja vaikselt, nii kuidas kohane peremehele ja perenaisele.

Aga hommikul tuli Linda ja teatas kohe ägedameelselt, et nemad ei lähe Rinnult nii äkki mitte kuskile. Nemad on oma päevad korralikult ära teinud, ja pidagu nüüd onu ka kaubast kinni.

«Kas ema sulle ütles, et te tulete seniks Mustmetsale?» küsis Villem, püüdes sedapuhku rahulikuks jääda. See eilne ägetsemine polnud muud kui pahandust toonud...

«Pole meil siia Mustmetsale asja. Kae, nagu me sulle mõned orjad oleksime, et tõstad meid kuhu endal pähe tuleb!» Linda oli väga vihane, ja mäherdune ta veel siis võis olla, kui ema käest selle uudise ära kuulis...

«Kulla õetütar, katsume rahulikult,» püüdis Villem heaga. «Kust võisin mina teada, et niimoodi läheb...»

«Peab siis kõik alati sinu tahtmise järgi minema,» ei lasknud Linda tal rääkidagi. «Voehh! Kui sinul on vaja, siis on sul kaup ja kokkulepe nii kangesti hästi meeles, aga kui ei ole vaja, siis kohe meelest kadunud.»

«Mis kaubast ja kokkuleppest sa räägid?» läks Villem tusaseks.

«Aga Arvedi emaga — mis sa talle ütlesid? Kas ma ei tea või? Aga meil on sinuga rendileping tehtud, neljakümne teise aasta kevadeni. Nüüd ütlen mina sulle niisamuti — kaup on kaup, ja lool lõpp. Kuskile me ei lähe enne kui rendiaeg läbi. Eks mine ja kaeba — kellele sa enam kaebad!»

«Siis kao mu silma alt ja ära enam siia oma nägu näita,» lausus onu talle täiesti rahulikult.

«Aga vaat ei lähe! Mul on teenimiskaup sügiseni — maksa sinnamaani palk välja, siis lähen, muidu ei lähe. Ega nüüd pole enam teiesuguste voli.»

Taga targemaks... Noh, hea küll, need poolteist kuud... Villem Kütt läks sõnagi lausumata toast minema.

Enne õhtut aga jooksis Liina Mustmetsale. Ja hakkas kohe Villemi ees vabandama: tema küll keelitanud noori, et nad nõnda tänamatud poleks, ikka katsuksid heaga, aga ei midagi. August polnudki nii risti vastu kui just Linda. Aga tema mõelnud nüüd järele ja võtaks ikka Varikult maad küll enda nimele, lastele ta sellest mitte ei rääkinudki.

Liina paistis õige ehmununa kõigest, mis äkki juhtunud oli. Ei olnud niisuguseid pahandusi tal varem tulnud läbi teha. Jah, aga mis sai tema sinna parata.

«Eks mine Varikule ja räägi seal,» pomises Villem sõbralikkust üles näitamata.

Ikka tõesti: lase sant lavale, olgu või omad sugulased.

Paari päeva eest saabunud kirjas oli Albert lubanud tulla lõunase rongiga.

See tähendas päriks tulekut. Juba juulis, oma viimasel kodulinna viibimisel, oli Albert emale öelnud, et see riigikorra äkiline muutumine sunnib ka teda oma elukavasid muutma. Oli pidanud jääma Kohtla-Järvele tööle, kuhu talle vabriku laboratooriumi koht oli lubatud. Kuid nüüd, ütles, on otsustanud kodulinna tagasi pöörduda.

«Ajad on segased, kas sul ei tule ka kergem ja parem, kui me koos oleme,» põhjendas ta emale oma otsust.

«Minu pärast siis . . . Mis minuga ikka juhtub,» pomises ema, häda-vaevu liigutuspisaraid tagasi hoides.

Albert seletas kõigepealt jääb ema ilma sissetulekuteta, sest natsionaliseerimise alla käib nii linavabrik kui ka nende väljaüritud maja (ise elasid nad juba paar aastat väikeses, aga hubases omaette majas, mille nad Uueveski kaldale olid ehitanud).

«Ma võin ju kuhugi tööle minna,» vaidles ema, aga ebakindlalt.

«Sa pole eluaeg tööl käinud, mida sa oskad,» laitis Albert seda nõu. «Ära muretse, nüüd on minu kord teenima hakata. Aitab mul sinu kaela peal elamisest.»

«Aga sa tahtsid ennast uurimistööle pühendada, rääkisid ju mulle, mida kõike võib põlevkivist tegema hakata,» vaidles ema siiski veel.

Albert noogutas.

«Sellest plaanist ma loobuda ei kavatse. Aga jäägu edaspidiseks. Kui olukorrad selguvad. Vaatame, võib-olla sõidame siis kahekesi sinna pruuni kulla maale.»

«Mina ei lähe Viljandist mitte kuskile!» teatas Melita Varrik kategooriliselt. «Siin olen ma sündinud, siin on mu isa-ema, sinu isa hauad . . . Kuhu ma siit lähen!»

«Hea küll,» ei hakanud Albert peale käima. «Seda näeb, mis tulevik toob. Ja ole mureta, mõningat uurimistööd saan ma siingi läbi viia. Tuleb küll mõnede seadmete ja raamatute peale raha kulutada, aga küllap saame sellestki üle.»

«Noh olgu, aga kuhu sa siin tööle lähed? Keemikuid mina ei tea meil kuskile vaja minevat.»

Albert vastas, et käib kõigepealt gümnaasiumi direktori härra Koorti jutul.

«Õpetajaks siis?» küsis ema natuke kui pettunult.

«Kuulsin, et nende keemiaõpetaja pidi haiguspensionile minema. Võib-olla saan asemele,» vastas poeg rahulikult.

Melita Varrik mõtles, ja lubas pojaga direktori juurde kaasa tulla. Härra Koort oli kadunud pereisa eluajal kaunis tihti neil käinud, ja kuigi viimastel aastatel olid nende kokkusaamised harvaks jäänud, võis Melita Varrik härra Koorti siiski praegugi nii tuttavaks inimeseks pidada, et tema palvele minna.

Kuid sellest pakkumisest ütles Albert järsult lahti. Kui vakants temale antakse, siis antakse, kui ei, siis ei, perekonnatutvusi ei maksa niisugusteks asjadeks kasutada. Ja ema ei hakanud peale ajama. Eba-praktilinegi ausameelsus oli kiiduväärt omadus.

Albert käiski kohe järgmisel päeval gümnaasiumi direktori jutul ära ning andis emale kõneluse sisu lühidalt niiviisi edasi: härra Koort oli öelnud, et isiklikult tema annaks kahtlemata koha Albertile kui noor-mehele, kelle võimetesse ja heasse tahtmisse ta usub. Aga tema üksi pole otsustaja, ei või ette teada uue linnanõuniku arvamust. Kuid härra Koort lubas igati toetada nimelt tema kandidatuuri.

Ja nüüd siis oli Albertile kohalekinnitamise otsus teatavaks tehtud, ja ta oli saabumas.

Helga abiga lõpetas Melita Varrik aegsasti kõik kodused ettevalmistused poja vastuvõtuks. Helga pidi ka jaama tulema — äkki on Albertil palju pakke, siis abi vaja. Kuid see polnud peamine põhjus.

Proua Varrikule polnud tähele panemata jäänud Alberti iga koduskäimisega ikka halvemini varjatav huvi Helga vastu. Esialgu see häiris ema. — Nende teenija oli alles õige noor, Albertist peaaegu kümme aastat noorem, ja nende eas oli see suur vahe. Proua Varrik ei oleks ka kuidagi tahtnud, et tema majas, tema hoole alla usaldatud tütarlapsel midagi halba juhtuks. Albert on küll tütarlastega väga peenetundeline, liigagi võib-olla, aga ühe katuse all viibiva noormehe ja noorukese neiu vahel võib paratamatult midagi juhtuda. Kuid suvel sai proua Varrikule selgeks, et tema poja huvi Helga vastu on sootuks sügavam, kui esialgu arvata oleks võinud. Jälle oli proua Varrik kimbatuses — kuidas sellele vaadata? Helga oli korralik, üsnagi kena ja püüdlik tütarlaps, aga... Melita Varrik polnud oma arust kunagi seisusekõrkuse all kannatanud, ta ei pidanud ennast ja endasuguseid kõrgemateks olevusteks. Kuid ta arvas ometi, et nende kahe noore inimese päritolu, aastate, eriti aga kasvatus ja hariduse vahe on selleks liialt suur, et Albert võiks Helga suhtes midagi tõsisemat mõttes pidada. Albert oli järele mõtlej ja kainete arusaamadega. Kuid kes oskab kindel olla... Ema teadis, et ta poeg temast veelgi vähem seisuslikkust hindab, igasugust rahajõmmilikkust otse vihkab, ja kas ei taha ta äkki justkui alateadlikult endalegi tõestada, et Helga amet ei oma tema silmis vähimatki tähtsust? Melita Varrik arvas oma südames, et see oleks siis küll (kahtlemata õigete!) põhimõtete liiga otsejooneline elluviimine, mis võib valusasti kätte maksta.

Ent juba mitut puhku sundis proua Varrik endalt küsima: kas ei ole ta ometi eelarvamuslik? Ta peab seitsmeteistaastast Helgat oma kahekümne seitsme aastase poja jaoks liiga nooreks. Aga ise ta ju abiellus endast veelgi vanema mehega. Kas on vähe naisi, kes on oma meestest kakskümmend, kolmkümmend aastat nooremad. Tõsi, Helga on alles lapseõhtu, aga aasta või paar edasi, ja ta on täisküps neiu.

Kindel võis ka olla, et Helgast tuleks hea perenaine. Ja oli ju ta oma lühikese teenistusajaga tõestanud, et suudab ruttu üle saada oma kasvatus puudujäakidest. Ta oli loomupäraselt taktitundeline, rahulik ja mõistev...

Niisugused mõtisklused tõid proua Varriku lõpuks otsusele, et kõige parem on, kui ta hoidub vähemalt esialgu kuidagi vahele segamast sellesse alles argsesse ja ebamäärasesse vahekorda. Ta võib ju pealegi oma emaliku valvsusega liigset ette kujutada...

Helga jaama kaasakutsumine oligi osalt mõeldud oma kahtlustuste kontrolliks. Tüdruku halvasti varjatud rõõm ning ärevus sundisid Melita Varrikut omad järeldused tegema. Ning kui Albert perroomil kõigepealt ema märkas, ta lihtsalt naeratas, aga kui siis Helgat nägi, tuli sellesse ta asjakohasevõitu naeratusse tõeline rõõmusära.

See rõõmuvälgatus osutus aga ka ainsaks reetvaks sümptoomiks. Edaspidi käitusid mõlemad noored kohase viisakusega, mis võib-olla ainult liiga püüdlik ja täpipealne võis paista. Melita Varrik sai aru, et see polnud niivõrd salatsemine tema kuivõrd teineteise ees. Ja väga võimalik, et kumbki neist ei aimanudki, et nende huvi on vastastikune. Proua Varrikus kutsus see korraga peaaegu heldimuse esile. Ja seal-

samas mõtles ta: «Issand jumal küll, nad on ju nii armsad oma hingehädas, ja mina kardan ei tea mida, nagu kupeldaja. Ega ma ometi taha, et mu poeg valiks endale naist niisama nagu ta isa!»

Kaupmehe tütar Melita Mühlberg mõistis ju ülihästi, miks noor edukas advokaat teda kosima tuli. Mõistis ja leppis, sest sedamoodi läksid mehele kõik temasugused, ja lõpuks laabuski tema ja Aleksandri kooselu korralikult; nad mõistsid teineteist, sobisid omavahel. Kuid see oli ikkagi olnud asjalik abielu, kus tunnetel polnud suuremat osa. Isegi abieluvoodi oli kui koht, kus asjaosalised täitsid omavahelise lepingu üht tingimust. Mõnda aastat see kõik rõhus noort, hingelist naist, kuid aegapidi kandus kogu ta tähelepanu perekonnamuredele. Ja alles nüüd, Alberti ja Helga armasnaivset teesklemist vargsi jälgides, tuli Melita Varrikule ahistavalt meelde ta oma pruudi- ja noorikupõlv, see, millest ta elus ilma oli jäetud, ja ta tundis head meelt, et Albert oma isast sedavõrd erisuguselt talitab.

Kodus istusid nad lauda samuti kolmekesi. Ning enesestmõistetavalt kaldus ema ja poja kõnelus õige peatselt neile järskudele teistmoodi seadmistele, mis igal pool ja igas asjas vahetpidamata käimas olid. Melita Varrik seletas nukravõitu muigega, kui poeg linnauudiste kohta küsis:

«Meie oleme nüüd pursuide kirjas. Kui nende uute kõnemeeste juttu kuulata, siis oleme küll niisugused kurjategijad, et ei tea kohe, kuidas veel maa meid kannab. Ma ei saa ainult ühest aru — kui me rahvast nõnda röövisime ja nõõrisime, kuidas siis see rahvas küll nälga ja külma ära ei surnud. Kui inimesi vaatad, on ikka kõigil päris korralikud riided seljas ja nälja nägu ei paista samuti mitte keegi.»

«On kõnemehed kunagi õigust rääkinud,» vastas Albert Varrik viivitamisi. See ei kõlanud kuigi kaasapahandavalt, ja Melita Varrik silmitses poega küsimisi. Ega ta ometi . . .

«Poliitika on ikka niimoodi käinud, et sõima ja musta oma vastaseid nagu saad,» seletas Albert öeldule juurde. «Kas meil kommuniste vähe kõrilõikajateks ja röövliteks nimetati.»

«Aga nad lasksid ju kindral Undi maha. Ja Tartus . . .»

«Meie valitsus laskis Kingissepa maha, ja jumal teab, kui paljusid veel.»

Tekkis lühike vaikus. Ema polnud kuidagi oodanud, et Albert praegu toimuvast üldse võib teistmoodi aru saada kui tema ise ja kogu seltskond.

«Ma ei tahagi öelda, et meie valitsusvõimud omal ajal liigset julmust ei tarvitanud, aga meil oli ometi maailma kõige demokraatlikum põhiseadus . . .» lausus ta veidi ebakindlalt.

Albert hakkas tasakesi, heatahtlikult naerma, nagu oleks kuulnud midagi lapselikult naljakat. Ema vakatas solvunult, ja poeg ütles juba tõsiselt:

«Inimesed peavad õigeks seda, mis on neile meele ja kasu järgi. Seda, et meil on maailma kõige parem põhiseadus, korrutati vahetpidamata, ja sina hakkasidki uskuma, kuigi see on tõest üpris kohe kaugel. Isikuvõimuga riigis ei saagi õiget demokraatiat olla. Aga see põhiseadus oli sinu meele järgi, ja sina uskusid. Kui nüüd kodanlasi kurnajateks ja töötava rahva riisujateks nimetatakse, siis seda sa pead vaeleks, sest see pole sinule vastuvõetav.»

«Kas tahad sa siis öelda, et . . .» peaaegu hüüatas ema, kuid poeg ei lasknud sõnajärge enda käest ära.

«Ei, ma ei taha öelda, et see ei ole vale. See on ühekülgne ja jäme tendentsväide. Ma tahan ainult meenutada, et inimesed kipuvad ikka õigeks pidama seda, mis neile kasulik on, ja valeks seda, mis nende vastu pöördub.»

«Ma ei saa ikka sinust aru, Albert,» sõnas ema peaaegu ahastamisi. «Ega sa ometi...»

«Et kas ma pole äkki kommunistiks hakanud?» küsis poeg. «Ole mureta, vähemalt siiani küll mitte. Kuid näha nende tegevuses ainult halba — seda ma ometi ka õigeks ei pea.» Poeg tõusis, hakkas toas ringi käima. «Noh, näiteks... Mis saab erapooletult võttes selle vastu olla, et haridus tehakse kõigile kättesaadavamaks. Või et paljudele ilma maata inimestele antakse maad. Noh, et töösaamine muutub kergemaks. Paljude inimeste elu peaks niisugustest muudatustest lahendamaks minema. Et meil kitsamaks läheb, see on õigus, aga me ei tohi kõike ainult enda huvidest vaadata.»

«Kas sina siis usud, et inimeste elu nüüd tõesti lahendamaks läheb?» küsis ema hämmeldunult.

Albert noogutas.

«Mõndamoodi kindlasti. Ma ju põhjendasin. Aga samal ajal tulevad teistsugused hädad ja pahandused vanade asemele. Vähegi suuremad varandused võetakse inimeste, noh, meiesuguste käest ära, tulusid hakatakse võib-olla tööpoolest ühtlasemalt jagama, aga ega neist kõigile jõukakssaamiseks nagunii ei jätku. Rikkad tehakse vaeseks, vaesed aga kuigipalju rikkamaks nagunii ei saa. Sa rääkisid kord suvel, et linavabriku töölised nõudsid kahekordset palka. Ega nad seda ka siis saanud, kui vabrik nii-öelda tööliste kätte üle võeti?»

«Ei saanud muidugi!» hüüatas ema peaaegu võidurõõmsalt.

«Seda olekski võimatu teha, ja väikese palgatõstmisega inimesed nagunii rahule ei jää. Peale selle peremehed ja sulased võivad ju nüüd kaduda, aga ülemad ja alluvad jäävad ikka, ühe inimese võim teise üle jääb alles. Seda ei kaota mingil moel ja see on ometi ebaõigluse peamine põhjustaja.»

«Jah, need uued võimumehed paistavad hästi agarad kärkijad ja kamandajad olema,» ütles ema toetavalt.

«Inimesele meeldib teise kallal oma võimu näidata,» konstateeris Albert. «Ja see jääb inimühiskonna igaveseks nuhtluseks.»

«Paljud on hirmul,» tahtis ema igapäevastele linnasündmustele lähemale jõuda. «Räägitakse, et kõik jõukamad inimesed ja need, kes kõrgetel kohtadel teenisid, võetakse kinni, ja ei tea, mis nendega tehakse. Siis meie...»

«Ema hää! kippus nutuseks, aga Albert tuli ta juurde, silitas ta pärast isa surma mõne nädalaga hallinenud juukseid ja ütles julgustavalt:

«Noh, niisugused jutud on kindlasti liialdus. Sa ei ole ju kellelegi midagi halba teinud, vastupidi...»

«Kes seda enam mäletada tahab, mis sa head oled katsunud teha,» vastas ema juba rahulikumalt. «Su kadunud isa ütles mulle korra: käi jah ja muretse, aga kui need nüüdsed viletsad võimu juurde saavad, kas arvad, et nad sulle siis aitäh ütlevad. Ja nii see ongi läinud. Üks linavabrik naine sõimanud koosolekul mind igasuguste sõnadega.»

«Inimestest on paljud tänamatud, sellega peab harjuma,» lohutas Albert.

«Jah, vist on sul õigus,» ohkas Melita Varrik leplikult.

«Minu ema küll teist halba ei ole rääkinud,» tegi Helga selle kõneluse

kestes esimest korda suu lahti. Ja mis olekski temal niisugustesse arutlustesse midagi lisada olnud. Ta vaid jälgis tumma imetlusega Alberti tarka seletamist.

«Armas laps, see ei olnud sinu ema, kes mind maa põhja vandus,» vastas proua Varrik leebelt. «See oli üks teine naine, mulle räägiti, kes, aga ma ei hakka nime nimetama. Ma paar korda aitasin tal hoolekandesakonnast toetust saada, ühe talve sai ta vanem laps supiköögist tasuta lõunat.»

«Ema,» ütles Albert uuesti laua taha istudes, «me oleme siiski väga ebaviisakad. Räägime asju, mis preili Helgale on igavad kuulata...»

«Ei, mitte sugugi!» hüüatas tütarlaps protesteerivalt.

«Siiski, lõpetame selleks korraks need jutud, me jõuame neid veel küllalt alustada,» sõnas Albert otsustavalt. «Kõigepealt vaatame, kuidas asi minema hakkab, mis sellest tiritammitamisest välja tuleb. Elu on näidanud, et ette õnnestub harva kellelgi tark olla.»

Kui Albert mõne aja pärast emaga kahekesi jäi, küsis ta, kas onu Hansust on midagi kuulda olnud.

«Ei ta meile enam tule,» kostis ema veidi kui kahetsemisi.

«Ärgu tulgu,» ütles Albert järsult.

Ema lausus veidi aja pärast, ettevaatlikult:

«Tal ei saa praegu sugugi kerge olla; talust võetakse suur osa ära...»

Kuid Albert ainult muhatas.

«Jääb talle küllalt niipalju kui temale vaja. Meilt võeti kõik ära, ainult see maja siin jäi veel. Kas kolmkümmend hektarit head maad teda ära ei toida? Noh, ja pole tal enam vaja pärija pärast muretseda.»

«Mina ei taha teda õigustama hakata,» ütles selle peale ema. «Ta on tõesti eluaeg ainult endale mõtelnud. Aga kahju on temast, vanast mehest, natuke ka. Sa mõtle ise — kõik oma aastad on ta seda talu seadnud ja suurendanud, ja äkki võetakse, tehakse tükkideks, antakse ei tea kellele. See ju ikka tema töö ja vaev, ja sellest on igal inimesel kahju.»

«Kui nii mõelda, siis küll,» sõnas Albert Varrik pärast järelemõtlemist. «Aga — ära pane pahaks — temaga ei lepita mind enam miski.»

Ema ei öelnud vastuseks midagi. Natuke aega istusid nad vaikides, siis Albert ütles, et läheb vaatab, mismoodi linn välja näeb.

«Ei tea, kas järves veel ujumas käiakse?» tahtis ta teada.

«Hull laps, ära vette küll enam mine!» kokkus ema. «Nii kaua olid külmad ilmad, vesi ei saa üldsegi enam soe olla!»

Albert lubas, et ta siis ei lähe.

Ema ja Arved jõudsid koju pimedas, natuke enne keskööd, aga ukسل oli taba ees.

«Kus kohas see Aleksander nii kaua hulgub,» pahandas ema, otsides käsikaudu trepiotsa alla peidetud võtit. Nagu ta kööki sai, algas uus porisemine: «Kuhu see Aleksander, kurivaim, need tikud on siibri pealt pannud?» Enam ei teadnud siinamaale, et ta vanem poeg juba paar kuud suitsetas, maal heinal käies oli ära õppinud. Ema liikus pahandades käsikaudu köögis ringi, otsides tikke. Arved aga seisis ukse lähedal, haistes koduhõngu, millest ta nii kaua oli ilma olnud. Millest see hõng küll tuli, aga teist niisugust ei olnud kuskil, ja võib-olla just sellepärast ta nii hea, nii tagaigatsetav tunduski.

«Kus sa oled? Mis sa seisad, aita otsida!» Kuid ei tulnud kahekesigi

otsimisest suuremat kasu, ei võinud tulla, sest tikutoos oli Aleks taskus. «No mis sa tahad teha, just võtsin hommikul viimase toosi, mine nüüd selle pärast naabreid üles ajama.»

Pidigi pimedas mõlemale käsikaudu leiba lõikama, võid määrima, külma teed valama. Palvekirja kirjutamise pidi hommikuks jätma, kui Aleks nii pea ei tule ja ei mäleta, kuhu ta tikud pistis.

«Kus ta nii kaua võib olla,» hakkas ema hääles juba muretsev noot kõlama. «Ütles, et pärast lõunat on Lossimägedes rahvakoosolek, lubas sinna minna. Aga ega siis koosolekud südaööni kesta, isegi nüüdisajal mitte. Äkki läks paadiga järve peale ja uppus ära.»

«Ah, sul ka jutt... Mõtled ei tea mis välja. Aleks oskab ju ujuda.»

«Paljugi mis... Kramp võis tulla või... Kas neid ujudaoskajaid vähe on järvepõhja läinud.»

«Küll ta tuleb.»

Ausalt öeldes oli Arvedil endalgi kahju, et vanemat venda eest ei leidnud. Kevadest saadik polnud nad teineteist näinud, ja kuigi nad üsna omaette elu elasid, juba aastate vahe pärast, oli neil ometi kummalgi tarvidus teineteist näha, kas või mõnedki sõnad vahetada.

Aga ta heitis ema käsu peale voodisse, ilma et oleks jõudnud Aleksit ära oodata. Ta küll otsustas, et enne magama ei jää, kui vend tuleb. Ent oma, kodune õlgkotiga voodi ja kass, kes otsekohe poisi kõrvale ronis ja nurru lahti laskis, toimisid nii salakavalalt õdusalt, et ta juba mõne minuti järel magas. Ega ärganud, kui poole tunni möödudes oodatav lõpuks sisse kobis. Juba köögis võeti teda vastu sosinal esitatud nõudega aru anda oma ringihulkumistest. Aga emale vastati ilma hirmu ja kahetsuse varjutagi, et kuskil ta ei hulkunud, oli Lainetite pool.

«Mis sa seal nii kaua tegid?» tuli ema hääle uus ehmatatus.

«Endel jõudis koju tagasi, mängisime kaarte, rääkis, mis ta baaside ehitamisel nägi. Miks sa tuld üles ei võta?»

«Millega ma võtan? Kuhu tikud said?»

«Ah jah.» Kahtlaselt kähku olid tikud Aleksil peos ja juba kraapis ühele tule otsa. Kui lamp oli läidetud, päris Aleks, kas Arved sai ära.

«Ema rääkis, kuidas nad Villemiga peaaegu tülli läinud, aga lõpuks kokkuleppele jõudnud. Aleks kuulas, ta kulm tõmbas kortsu, just täpipealt nõnda nagu ta isal kunagi.»

«Mis sa ta kuradi kurnajaga enam kauplesid, jätnud talle see palk, võtku ja õgigu. Elame ilma ära.»

«Poiss suve läbi vaeva näinud, ja siis veel ilma palgata kah, üks ole! Kus sa sellega,» hurjutas ema.

«Kui Villem niisuguseks on läinud.»

«Jah,» vangutas ema pead, «palju, palju on Villem sellest peale muutunud, kui Mustmetsale koduväiks sai. Seda ta öde kah mulle kaebas.»

«Eraomandus teeb kõik niisugusteks,» ütles Aleks. Ema jäi talle otsa vaatama ja küsis:

«Kust sa niisuguseid sõnu oled äkki õppinud?»

«Vale või? Näe, ise just kinnitasid sedasama,» püüdis Aleks rahulikku üleolekut demonstreerida.

«Sa räägid nii kui meie Timuska,» ei jäänud ema rahule.

«Kes?»

«Timuska. Kes meil komissariks pandi.»

«Tema see tänane kõnemees oli.»

«Neid kõnesid ta nüüd, jah, peab, meile ja teistele.»

«Ta rääkis päris õigesti,» ütles poeg.

«Saad sina seal aru õigusest või valskusest!» ärritus ema. «Kas mina oma elus neid jutte ja kõnesid vähe olen kuulnud, igapäev oma õiguseiva. Mis meie, väikesed inimesed, sellest poliitikategemisest mõistame! Ei meil ole ennast sinna vaja segada, ei ole sinul kah, pea sa seda meeles.»

Mariele tuli äkki meelde, et peaaegu needsamad sõnad oli ta lausunud ammu, õige ammu ühele inimesele Mustmetsa lakas. Ei olnud sellest suuremat kasu... Hoidku issand, kas hakkab kõik jälle algusest peale?!

Aleksander vaikis kaua. Ema juba oletas, et see järeleandmist tähendab, aga ta eksis. Sest poeg vastas:

«See tänane kõne oli esimene, mis ma kuulsin, ei ma sellest... Aga ma olen kogu meie elu üle aru pidanud ja selle järgi otsustama hakanud.»

«Mis sina, poisike, ka oskad elu üle aru pidada!» hüüatas ema, pahanatud ja ehmunud ühtaegu. Kuidas ta küll seda enne ei osanud märgata! Ema pidas meelest ainult üht, mida aastad talle õpetanud olid: lihtinimesele ei too poliitikaga õiendamine muud kui pahandusi ja sekeldusi. Nagu Johannesele. Ja palju siis tema, tasane meesterahvas, sellega tegemist tegigi, ei olnud ta kuskil kunagi eesotsas, aga näe, seegi ei meeldinud ülematele... Ning ema jätkas ägedalt:

«Kellele su arupidamist vaja on! Kes sinu käest midagi küsib! Võimuhed teevad ikka mis nemad tahavad, see ongi kogu see riik ja valitus! Olgu see võim vana või uus — meiesuguste asjaks jääb ikka ühtemoodi oma tööd teha, käskusid täita. Ükspuha, kas annab neid härra direktor või seltsimees komissar.»

«Sa oled liiga harjunud paljalt käskudetäitja olema, sellepärast niimoodi räägid,» ütles Aleks omakorda häälekalt.

«Ilma käsuandmiseta pole ühtegi aega, ja ju siis ka neid käsutäitjaid ikka peab olema,» vastas ema solvumata.

«Aga minule ei ole sugugi üks, kas ma selle jaoks teen ja käskusid täidan, et Tääv võiks laamendada, või selleks, et inimestel oleks leib laual. Et ma nüüd rohkem palka saan, see polegi mulle nii tähtis. Minule meeldib kõige rohkem see, et nüüd ei möödeta kõike enam selle järgi, kui palju kellelgi raha on. Näe, Arved õppis kõige paremini, kiideti ja anti auhind, aga edasi õppima ei pidanud tema saama, vaid lollimad, aga rikkamad. Nüüd läheb teistmoodi.»

«Oota, ega ta pole veel sisse saanud,» vaigistas ema. Tal polnud head usku, et see äkki kõik nii lihtne saab olla. Aga ema kahtlus pidi ka Aleksit õhinat vaigistama, õhinat, mis võis talle kurja tuua. Sest kes võis teada, mismoodi kõik veel keerab, oli ju tema ea jooksul mitu puhku mässatud, võitu pühitsetud, aga pärast... Oma südames oli temagi senise elukorralduse pea peale pööramisi pigem hea meele kui kahtlemisega jälginud ja uskunud, et need tõesti temasugustele paremat tähendavad, aga hoidis seda enda teada. Ja paistis, et tema moodi talitas suurem jagu. Tasase Vaike, see aiva õiendas ja kirus vanu tegelesi, ja naised kuulasid teda enamasti ikka heakskiitvalt, ainult omaette, ikka omaette. Sest või sa oskad aimata...

«Oota, ega ta pole veel sisse saanud, jah,» kordas ema. «Ja sina, poisik, ära tiku sinna, kus sinu koht ei ole. Kuuled, mis Timuska või keegi sulle ette räägib, ja muudkui kohe kah kaasa jooksmas. Vaata parem õde, võta eeskujuna — näe, lõpetas masinapreilide kursused ära, varsti saab kuskile ametisse, ja tehku see maailm mis tahab.»

«Sa lihtsalt kardad, ema, et äkki midagi juhtub,» ütles poeg, justkui pettunult. «Kas siis sellepärast peame nii kui mutid urus vait olema?»

«Meie teeme oma töö, see on siin ilmas ikka kõige tähtsam ja tarvilisem olnud,» kostis ema. «Ja karta tuleb kah, see ei ole mingi häbiasi.»

«See on just häbiasi, jah!» hüüdis Aleks, esimest korda nende kõneluse jooksul ärritudes. «Mõtleme, aga kardame välja öelda — et äkki kellelegi ei meeldi.»

«Ema võttis pea käte vahele nagu äkilist valu tundes ja sõnas siis tasa:

«Kallis poiss, sul on võib-olla õiguski. Aga vaata, ma olen juba halliks hakanud minema. See on muretsemisest. Teie pärast. Teie isa pärast. Teie isa oli ju vahel niisamasugune järelemõtlematu kui sina praegu. Sa oled veel vähemasti noor, pea tuuline alles, aga tema jäi niisuguseks elu lõpuni. Ja minule tuli sellest ainult muret. Nüüd, nüüd natuke aega tundsin, et kõik suured mured on seljataga, võib hinge tõmmata. Ja korraga tahad sina ei tea kuhu tormata, minule jälle südamevalu hakata tekitama.»

Aleks seisis, pilk maas. Jälle pidi ema kaua vastust ootama.

«Anna andeks,» pomises poiss. «Ma katsun . . . Aga ma ei saa ju ennast teistmoodi mõtlema sundida, kui ma mõtlen.»

«Mõtle mis mõtled, aga ära tüki seda kohe ilmale näitama,» andis ema nõu.

«Ma püüan, ema,» pomises Aleks, ema heaks meeleks.

«Hea küll, aitab neist rääkimistest, lähme magama, homme vara tõusta,» ütles ema rutuliselt, nagu kartes, et nende kõneluse jätkudes seegi nõrguke võit hajub. Pidi siiski lõpetuseks kurjalt lisama: «Aga et sa edaspidi õigel ajal kodu saad!»

Aleksil ei olnud uinumisega kiiret.

Ta oli tõesti Lainetite pool olnud, kuulunud, mis Endel baaside ehituselt rääkis (ta rääkis, et teenida võinud seal kõvasti, ja just nõnda, et viid neli kärutäit mulda ära, aga ütled kuus . . .), sai teada, et Leida tuleb linna alles oktoobris, kuulis, et Endel kavatses miilitsaks hakata, ning küsis selle peale imestunult: «Sina?» — «Noh-jah, mina ikke. Küll ma siis neile endistele võmmidele alles näitan!» kinnitas Endel. «Kuradi kahju, et miilitsatele kumminuiasid ei anta, tõmbaks mõnele kordnikunokale üle kukla, nii et ei oskaks oiatagi.» Aleks oli omaette kindel, et Endlit miilitsaks nagunii ei võeta. Nad mängisid kuut-kümmend kuut, aga kahekesi oli see igav ja Aleks tuli ära.

Kuid see kõik oli olnud enne, mitte pärast Kaevumäel peetud rahva-koosolekut. Inimesi oli seal murdu koos; Aleks seisis kaunis Villu keldri lähedal ja kuulas kõnemeest kange õhinaga, kui talle korraga tere öeldi. Aleks vaatas ja nägi oma endise peremehe tütart Lilian Täävi.

«Teie kah siin?» ei mõistnud poiss oma hämmastust varjata.

«Tulin, näe, ja minema pole aetud,» vastas tüdruk osatamisi. Ta oli riides lihtsamalt kui tavaliselt ega paistnud selle pooltest kokkutulnute hulgast kuidagi silma. Ometi tundus Aleksile, et kõik ümberringi panevad neid tähele. Poiss ootas ja kartis, et Lilian pärast seda armulikku teretamist edasi läheb, aga tüdruk ei liikunud paigast, vahtis ainult uudishimulikult ringi nagu laps loomaaias.

«Mulle meeldib inimestesummas olla,» seletas ta natukese aja möödudes. Ja veel viivu pärast tuli küsimus: «Millest ta seal karjub?»

See käis Timuska, kõnemehe kohta.

«Te kuulake, siis saate teada,» vastas Aleks.

«Ei viitsi,» ütles Lilian Tääv vähimagi solvumiseta. Otsis oma käekotist ja päris Aleksilt, kas ta kompvekke tahab.

«Ei, tänan väga,» kostis poiss täisväarikalt.

«Mul on šokolaadikompekid,» tegi tüdruk reklaami, aga kui vastuseks nägi pearaputust, pomises pettunult: «Küll on rumal.» Ja hakkas ise isuga päratut kompvekki pugima. Sellest hetkest aga seisis ta kuni kõne lõppemiseni vagusalt ja kuulaski vist. Kui siis kogu rahvasumm liikvele läks, hakkasid ka Lilian ja Aleks nagu iseendast kõrvu astuma.

Nad jõudsid koos rahvavooluga Kirsimäele ja siis ütles Lilian, et mis nad ikka trügivad, et parem ära keerata. Ilma poisi nõussejäämisest märku ootamata pöördus ta vihmast ärauuristatud jalgrada pidi alla. Seal, orus, tihedate jalakate all, oli peaaegu pime. Tüdruk hüppas, rabas pea kohalt oksa küljest karuse lehe, viskas selle üle öla kohe minema.

«Kahju, et suvi läbi hakkab saama,» kaebas ta.

«Eks tuleb uus jälle.»

«Kunas see ükskord tuleb,» õhkas tüdruk.

Ja marssis ise orupõhja-pidi linnale vastassuunas, Valuoja sihis.

«Käime natuke, eks?» ütles ta poisile, kes kitsal rajal temast veidike tagapool kõndis. «Ei taha koju nii vara minna.» Ja kui poiss kinnitavalt muhatas, nõudis: «Sa räägi kah midagi.»

«Mis asja?» ütles Aleks, ja taipas ise, kui lollisti.

«Noh midagi ikka tead rääkida,» kiusas Lilian poissi. «Räägi kas või, kus sa elad.»

«Siinsamas lähedal, mõisa peal.»

«Ah mõisa peal!» venitas Lilian veidike üllatunult ja Aleksile tundus, et pettunultki. «Seal pidid kõik kraaded olema.» Ja kui poiss paugupealt seisma jäi, hakkas lepitavalt naerma, võttis tal käest ja tõmbas edasi. «Rumal! Ega ma sinu kohta. Arvad, kui ma sind kraadeks peaksin, et ma siis sinuga ringi hulguksin! Ma kraadesid ei salli, aga sind ma ju tunnen. Noh, tule!»

«Kuhu meil enam minna, pimedaks läheb juba,» kohmas Aleks ikka veel tõrjuvalt.

«Kardad pimedat või?» nõokas preili Lilian.

«Teie peaks seda rohkem kartma kui mina!» pahvatas Aleks äkiliselt.

«Mina . . .» Käsi lasti lahti. «Miks see «teie» ja miks peaksin mina rohkem kartma? Heh! Või veel!»

«Äkki keegi näeb, kuidas preili Tääv ühe mõisa pealt poisiga pimedas Lossimägedes ringi hulgub,» torkas Aleks.

«Nähku. Ja rääkigu. Nagu ma seda pelgaksin. Ega inimene ole ometi lüpsilehm, kellel papa-mamma kohta peab tõutunnistus olema.»

«Te oskate siis väga eelarvamusteta olla,» ütles Aleks.

«Mina?!» hüüatas tüdruk. «Oh, mis sa nüüd räägid! Tead, mul oli sõbranna, väga tore tüdruk. Aga ükskord rääkis ta igavest ilgust, ja mulle aitas, enam ei võinud ma teda nähagi.»

Aleks hakkas naerma.

«Siis ei saa mina teist küll aru.»

«Ma ei saa isegi endast aru,» vastas preili Lilian kurtvalt. Märkamata olid nad jälle minema hakanud. «Mõtlemist — seda ei ole minul üldse. Mis pähe tuleb, seda ütlen või teen. Isa ikka ohkab, et mis minust niimoodi saab. Tema tahab, et minust kindlasti midagi saaks. Aga mina olen jälle niisugune loll, vahel unistan, et elaksin ma pisikeses üksikus majas kuskil järve kaldal. Aga ei, ma ei kannata kaua üksi olla, kohe õudne hakkab. Kord, kui maal olin, läksin metsa kolama. Ühtegi hinge,

ainsatki häält ei kuule. Ja äkki tuli niisugune tunne, et olengi terves maailmas ükski järel, ainsatki teist inimest enam ei ole. Küll see oli kole tunne! On sinuga niimoodi olnud?»

Aleks pidi tunnistama, et temaga pole niimoodi olnud.

«See oli tõesti kole,» kordas preili Lilian ja vabistas õlgu.

Nad laskusid järveäärsele jalgteele. Siin oli veel kaunis valge ja soe järveudu niisutas jalgu.

Poiss sai aru, et jutujärje eest peab temagi hoolitsema, ja et tal muud pähe ei tulnud, siis päris, kuidas preili vend nüüd elab.

«Kas sa tead, Elmaril juhtus isaga ilmatu draama!» hakkas Lilian õhinal seletama. «Sa ju tead, kuidas see noorhärä elas, puha isa rahakoti arvel. Aga nädala eest ütles isa, et varandus on läinud, olgu tööle hakatud. Elmar vastu — nüüdisajal enam polevatki niisugust ametit, mis temasugusele kõlbaks. Taat sai vihaseks, keelas Elmarile isegi süüa anda. Nüüd Kati toidab teist salaja, sel ajal kui isa kodust ära.»

Vaevalt küll pagarmeistri endine tallipoiss pidi sellest oma hiljutise isanda perekonnasõjast nii täpselt teadust saama. Aleks arutas tüdrukut kuulates, et see on ikka tõepoolest üpris mõtlematu plika.

«Su isa lubas mind kah ühekorra minema ajada, see oli enne maale heinale sõitmist,» ütles Aleks omalt poolt. Kuid Lilian vaatas teda nüüd kogunisti kurjalt.

«Sa tahad öelda, et mu taat on halb inimene?» küsis ta ägedalt. «See ei ole õige! Elmariga just nii pidi! Elmar on igavene lorupäits. Aga ma ei lase oma vennalgi taadi kohta halba öelda, teistel veel vähem.»

«Ma pole öelnud, et teie isa halb inimene on,» kaitses Aleks ennast rahulikult. «Ta pole halvem ega parem kui teised temasugused.»

«Kes need — temasugused?»

«Noh... Rikkad, peremehed.»

«Ah nii!» ütles preili Lilian ja seisatas väljakutsuvalt. «Või sina arvad siis kah niiviisi, et kui inimene on rikas, siis ei saa ta olla muud kui halb. Tähendab, mina olen kah halb?»

«Ma pole seda öelnud,» sattus Aleks kimbatusse.

«Aga mina olen samuti rikas. Olin, õigemini.»

«Teie, preili Lilian, olete lihtsalt sündinud ja kasvanud rikkas perekonnas. See on teine. Engels oli samuti rikaste vanemate laps, aga tal oli õiglane meel, ja ta sai aru, et tema vanemad elavad ülekohtuselt, ja hakkas oma klassi vastu võitlema.»

Kõike seda oli Aleks hiljaaegu lugenud, aga ta ladus selle tüdrukule ette nii ladusalt kui täiesti oma tarkuse. Ja tüdruk, nii iseteadvana kui ta äsja paistiski, jäi nagu kõhklema. Ning poiss sai sellest julgust.

«Mina, preili, tunnen ja tean teie isa ainult kui peremeest. Temast on jah hoopis hullemaid. Teie isa on veel päris mõistlik mees, lärmas küll vahel, aga unustas kah ruttu. Ainult seda mina ei usu, et ükski peremees, kes töölisi pidas, sai õiglane olla.»

«Miks?» Lilian Tääv püüdis oma iseteadvust tagasi saada.

«Aga sellepärast, et ei saa õiglane olla, kui sa endale rohkem võtad, kui ära teeninud oled, ja teised selle-jagu vähemaga jätad. Aga kõik peremehed just nii teevad. Muidu nad poleks rikkaks saanud minna.»

«Minu isa on osanud ennast üles töötada, ja need, kes vaeseks on jäänud, on kadedad ja muud midagi,» ütles preili Tääv väljakutsuvalt.

«Mina ei tahagi rikkaks saada, mina tahan, et ilmas õigust tehtaks,» ütles poiss vastu.

«Arvad, et nüüd selle uue võimuga hakatakse aina õigust tegema?» küsis preili Tääv pilkamisi.

Aleks tahtis järsult vastata, aga talitses ennast niivõrd, et ta sõnad päris tasakaalukaina kostsid:

«Ühes olen ma täitsa kindel — kõigepealt tuli see kõige suurem ebaõiglus ära kaotada. Nüüd hakatakse inimest teistmoodi hindama kui rikkuse järgi.»

«Ega see tõesti õige ei olnud,» lausus Lilian Tääv natukese aja pärast kõhklemisi. «Ainult minu isa ütleb, et nagnunii hakkavad kõik endistviisi enda poole vedama, aga peremeest, kes valvas ja järele vaatas, enam ei ole, kõik jääb lohakile ja midagi ei tule neil kommunistidel välja. Tema on selles kindel.»

«Tema muidugi,» ütles Aleks põglikult. «Aga küll ta näeb!»

Rohkem nad sellest ei rääkinud. Trepimäge-pidi hakkasid nad üles linna ronima, aga kui olid vahest poolele mäele jõudnud, teatas Lilian korraga, et tema on väsinud ja tahab natuke istuda. Teest veidi eemal, sirelite varjus seisis üksik valgeks vööbatud pink ja sellele nad istusidki, et preili Tääv võiks hinge tagasi tõmmata. Preili Tääv küll ei lõõtsutanud mitte vähematki, ja see kange spordiplika nõnda kärme äraväsimine oli üleüldse hämmeldusväärne. Kuid Aleks istus kuulekalt tüdruku ligidal ja ootas, kunas see oma jõuetusest jagu saab. Esialgu istus Lilian liikumatult, justkui midagi kuulatades, siis hakkas jälle oma sääri uurima nagu tollal suvel, omnibussi oodates. Ometi ei saanud ju nii hilsel aastaajal sääsed ta kaunitele käimadele liiga teha.

Äkki lõi Lilian pea selga ja küsis poisilt kiiresti ja järsult:

«Ütle, kas sa mõnda tüdrukut suudelnud oled?»

Küsimine tuli nii ootamatult ja otsekoheselt, et Aleks muud ei mõistnud kui tõtt tunnistada.

«Sa siis oskad?» nõutles tüdruk, ja vastust ootamata ütles ikka samas järsus toonis: «Kui tahad, võid mind suudelda, praegu, kohe.»

Aleks vahtis preili Liliani juhmakalt ega liigahtanudki. Siis preili Lilian seletas:

«Ära sellest teab mis mõtle... Plikad ikka räägivad, kui põnev see suudlemine olevat, aga kui mind on mõni tikkunud, siis on see mind ainult vihale ajanud. Aga sina ei tiku, sina ei aja vihale, ja ma tahaksin proovida, muud midagi...»

Mida edasi tüdruk oma jutuga jõudis, seda vaevalisemaks see muutus. Poisile ta enam ei vaadanud, vaid kuhugi nende kahe vahele. Aleks nihkus nüüd kuulekalt ja argelt päriselt Liliani kõrvale, seadis puiseks muutunud käed enam-vähem sinna, kuhu oli ette nähtud, pani oma suu Liliani väikeste ja kuivade huulte vastu. Nõnda, nagu tardunult, püsisid nad tükikese aega. Lõpuks laskis Aleks Liliani ümbert lahti ja tõmbus uuesti eemale, sinna, kus ta varem oli istunud. Lilian toetus kätega vastu pinki, sulges ja avas mitu korda ühtejärke silmi, siis raputas pead ja lausus mingi nukra pettumusega:

«Midagi erilist.»

«Sellepärast, et mina pole teie jaoks midagi erilist,» ütles poiss äkilise solvumisega. Kuid Lilian haaras tal käest ja hakkas agarasti ja peaaegu et hirmunult veenma:

«Ei, ära enda peale seda mõtle. Mina ise olen süüdi, ise ainult. Ma olen niisugune, nagu mitte päris õigesti sündinud... Vend on mulle seda öelnud, vist tõesti... Ma ei oska poistele teistmoodi vaadata kui

plikadelegi, midagi ei saa ma sinna teha. Ära, palun, ole mulle pahane. Sa oled hea poiss, sa meeldid mulle, ära ole mulle pahane.»

Aleks tõusis, jätkas teed ülesmäge, ja nüüd järgnes Liliani talle vaikelt ja kuulekalt.

Üleval, Raekoja juures, nad seisatasid.

«Ma saadan sind koduni,» pakkus Aleks.

«Pole vaja, ma oskan ise minna.» Jälle kõlas Liliani hääles iseteadev lõbusus. «Tead, aga kokku võiksime ikkagi saada, eks ole?»

Ja juba ta läks, jooksupalu. Poiss aga hulkus veel kaua mööda tühje tänavaid, enne kui oma koduukseni jõudis.

Arved lõi silmad lahti, nägi sarikate asemel läbi hämariku enda kohal midagi valendavat, ja taipas siis, et ta pole lakas, vaid kodus, omaenda voodis, vend on ta kõrvale pugunud, nohiseb magusasti.

Toas oli juba päris valge, ainult siin kapi taga püsis veel hämarus, küllap oli karjapoiis tõusuaeg ammu käes. Aga täna võib veel põõnata! Arved pöördus mõnuledes näoga vastu seinale ja sulges silmad. Kuid unerammestus hakkas algava päeva põnevuse surve all tasapisi erksusega asenduma. Varsti, mõne tunni pärast tuleb tal ju gümnaasiumi kõrgest ja salapärasest uksest sisse minna, kantselei üles otsida ja oma palvekirja koos algkooli lõputunnistusega sisse anda. Ja äkki läheb ta mõne nädala pärast sellest samast uksest juba täieõiguslikult sisse...

Poiss katsus kõigest hingest endale kinnitada, et see just nõnda lähebki, et karta ja pabistada pole tal millegi pärast. Aga nüüd, kui see otsustav päev kätte oli jõudnud, paisus ärevus temas kiiresti kui keedule läinud piim pliidil. Poiss kuulis, kuidas ema tõusis, paljajalu köögis ämbri peal käis, siis ennast riidesse pani ja uuesti kööki läks. Lahtijäänud uksest imbus varsti tuppa hubast ja kuidagi rahustavat kohvilõhna. Siis tuli ema kapi taha, Arved sulges silmad. Ärgu ema nähku, et ta juba üleval on ja pabistab. Tükike aega seisis ema voodi ees, lihtsalt seisis, ja Arved kuulis vaid ta sügavat ohet. Siis puudutati teda ettevaatlikult ja õrnalt. Poiss lõi silmad lahti, püüdis äsjaarganu juhmi nägu ette manada, kuigi siin kapitaguses hämaruses nangunii suurt näha ei võinud.

«Pojake, tõuse nüüd üles, me peame ju veel palvekirja valmis tegema,» sosistas ema, et Aleksit mitte üles äratada. Arved ronis ettevaatlikult üle venna, teeskles haigutamist.

«Paberit meil niisugust ikka on?» küsis ta.

«Peaks olema. Ole hea poiss, too kõigepealt allikast pangetäis vett, muidu pole teil millegagi silmi pesta.»

Arved tõmbas püksid kähku jalga, kahmas ämbri ja jooksis paar-kümmend meetrit majast asuva allika poole. Hommik oli vaikne ja selge, niisugune, nagu ammu polnud näinud. Allika lähedale kevadel tehtud kaugushüppekast oli rohtu kasvanud, polnud ju suveks poistest peaaegu kedagi linna jäänud. Arved võttis hoogu, jalg tabas täpselt pakku, ainult maandumine oli kõvavõitu. Üle nelja meetri ikka, takseeris poiss tagantjärele rahulolevalt. Ja sellest kordaminekust kadus äkki kõhe ebakindlus algava päeva ülesannete ees. Peaaegu jooksupalu ruttas poiss täie ämbri tagasi. Ema oli vahepeal palvekirjade-paberi üles otsinud, muudki kirjutustarbed ootasid laual. Parajasti siis, kui Arved sulle kätte võttis, ilmus Aleks kapi tagant nähtavale. Arved pani sulle uuesti kõrvale, jäi vanemale vennale rõõmsa ootusega otsa vaatama.

«Noh, tõuse korraks, ma vaatan, oled sa ka pikemaks veninud,» ütles

Aleks naeratamisi. Arved tõusis, püüdis niisugust poosi võtta, mis mehele kohane. Aleks vangutas pead ja kurtis: «Suuremat pole märgata.»

«Ah, ära teda kuula, tahab sind narrida,» oli ema kärsitu. «Kui palju siis nende kolme kuuga ikka kasvada saabki. Hakkame peale, aega on vähe, jääme veel tööle niimoodi hiljaks, tikuvabriku toru juba puhus.» Ja ema, pannes käed laual risti, hakkas ette ütleva: «Väga austatud härra direktor...»

«Mis «härra». Härrasid enam ei ole,» segas Aleks kohe vahele. «Nüüd tuleb kirjutada kas «kodanik» või «seltsimees».»

«Väga austatud seltsimees direktor,» kordas ema ja kuulatas neid sõnu. «Mis seltsimees ta meiesugustega on, saab veel pahaseks. Kirjuta, nagu ma ütlesin: «Väga austatud härra direktor.»»

Kuid Aleks astus laua juurde ja ütles otsustaval häälel:

«Kui sina vabrikus direktori juurde läksid, kuidas sa talle ütlesid: «Härra direktor», eks?»

«Noh-jah.»

«Aga tema sulle? Kas tema sind kordagi nimetas «proua Varikuks»? Hea, kui ta sind üldse nimepidi tundis. Aitab, ei hüüa meie neid ka enam härradeks!»

Arved vaatas emalt vennale ja vennalt emale.

«Kuidas ma siis pean kirjutama?» küsis ta pahaselt.

Emal oli vahepeal vähekeese kõhklema hakanud: sest kust sa tead, äkki ei ole enam sobilikki kirjutada «härraga», äkki pannakse seda pahaks? Ja see kahtlus, nii nõrguke kui see oligi, otsustas vaidluse Aleksi kasuks, sest tema ei kahelnud mitte põrmugi. Ja nõnda jäi palve-kiri «väga austatud kodanik Direktori» nimele.

Aga kui siis Arved, seesama paber vöbisevate sõrmede vahel, kooli kantselei uksest sisse puges ja sealse kantseleipreili küsimise peale pomises, et tõi härra direktori nimele palvekirja, ja kui preili siis selle enda kätte võttis, silmad sealt üle laskis, ütles ta imestust teeseldes: «Ah, aga siin on kirjutatud «kodanik Direktorile».» Ja enne kui poiss ennast koguda jõudis, oli paber ilusasti kokkumurtult tema käes tagasi, saateks sõnad: «Jagu on juba täis, uusi palvekirju enam vastu ei võeta.» Ja kui Arved juhmiks lööduna ikka edasi seisis, tundes valuliselt, kuidas ta ootused hirmsa raginaga kokku varisevad, korrati juba järsemalt: «Kas sa kuulsid, poiss, mis ma sulle ütlesin?»

Arved oli niipalju toibunud, et öelda:

«Aga pidi ju vastu võetama... nüüd... lisaks...»

«Jõuad sa kõiki vastu võtta,» põlastas kantseleipreili. «Teid, k o d a n i k k e.»

«H ä r r a s i d, tähendab, võtate?» ei saanud Arved ennast pidama.

«Kas sa juba ükskord kaod, sa harimatu jõmpsikas!» hüüatas kantseleipreili, ent Arved sai just sellest julguse tagasi.

«Kui ma haritud oleksin, mis ma siis siia enam otsiksin.» Aga nüüd ei jäänud küll muud üle kui ukse taha kaduda.

Just koolimaja ees sai ta kokku klassivend Hugo Munaga. Hugo oli vorstitegija poeg, lihtsameelne ja üpris tuima peaga. Poisid teretasid rõõmsalt ja Hugo tundis huvi, mis Arved siin käib. Kui Arved asja ära seletas, ütles Hugo uhkelt:

«Aga mind võeti vastu. Lähen nüüd tunnistust ära viima.»

«Oota, oota. Sa pidid ju sügisel Tallinnasse Reaalkooli minema?» imestas Arved.

«Pidin, nojah. Aga ise tead... Isalt võeti vabrik üle, kus sa enam lähed.»

«Sedamoodi siis,» ütles Arved ebamääraselt. Ta jättis klassivennaga kauniste ebasõbralikult hüvasti, mida aga Hugo oma lihtsameelsuses ei osanud tähele panna.

«Hea küll,» pomises Arved omaette tigidalt. «Ärgu võtku. Paluma ei hakka. Öppima hakkame ikka.»

Poiss lonkis linna tänavail, uudistas vargsi Punaarmee ohvitseri, keda ta esimest korda ihusilmaga nägi, ja mõtles, et peaks vist minema vabrikusse emale ütleva, kuidas see kooliastumine tal lõppes, ja siis maale marssima. Ega sinna veel täna pidanud tagasi jõudma, aga poisil oli äkki kadunud igasugune himu homseni linnas vahtida.

Niikaua kui ema linavabrikus töötas, oli seal uksevalvuriks ikka üks ja seesama heledate vurrudega vanamees, kes hädalisel korral töölisi välja kutsus. Ema tuli peatselt, ja kui Arved oli talle ära rääkinud, kuidas palvekirja viimine lõppes, jäi ema nõutuks.

«Oleks ikka «härra direktorile» pidanud kirjutama,» kahetses ta. «Ja oleksid pidanud ennast ilusamini ülal pidama.»

Seda kõige viimast mõttevahetust polnud Arved emale valgustanudki...

«Ei oleks see midagi aidanud. Need on teistsugused, kes vastu võetakse.» Poiss rääkis kokkusaamisest klassivennaga.

«Kuule,» elavnes ema äkki. «Oota siin, ma käin räägin ühe inimesega.»

Ema tuli mõttele, et kui Timuska talle nii kindlalt teadis kinnitada, et poiss edasi õppima võetakse, siis äkki oskab tema nüüd nõu anda või isegi appi tulla. Oli küll tööaeg, aga asi oli niisugune, et Marie Varik söandas üles, tiibhoone teisele korrale joosta, kus direktori ruumid asusid ja kus nüüd Timuska see kõige tähtsam mees oli.

Aga sealt ta Timuskat ei leidnud. Öeldi olevat katlamajja läinud. Marie ei tahtnud alustatud enam pooleli jätta, jooksis komissari sinna otsima. Ja seal ta oligi, koos insener Öbiusega arutasid nad midagi. Naine jäi natuke eemal seisma, kõhkles. Vabrikusaksu ei võinud kunagi muul ajal kui vastuvõtutunnil oma hädadega segada, ja tal oli pealegi niisugune häda, mis vabrikusse kõige vähematki ei puutunud. Mis oli vabrikul sellega asja, kas ühe ketraja poeg saab keskkooli sisse või jääb ukse taha!

Timuska seletas valjusti töötingimustest ja ventileerimisest, insener vastas vaikselt, rahulikult ja küllap nõnda, et see komissari ärritas. Timuska hakkas seletama veel valjemini ja veel ägedamini. Et ta seisis ukse poole seljaga, ei märganud ta Mariet. Öbius nägi, kuid ei teinud ketrajast välja. Aga Marie õnneks sõitis õue veoauto, Timuska pöördus seda vaatama, ja märkas ootajat.

«Sina, Varik, mind tahad või?»

«Oleks vaja mõni sõna rääkida jah,» kinnitas naine varmalt.

«Oota natuke.»

«Aga miks te masina juurest ära tulite?» küsis insener Marielt, ja naine kohkus kangesti. Nii kauaks töö sinnapaika jätta, see ei olnud üldse lubatud, Marie teadis ju seda. Ja nüüd ei mõistnud ta härra inseneri ees ennast kuidagi õigustada. Timuska tuli talle appi.

«Ju tal mingi häda on, kes siis ilmaasjata ringi jookseb. Noh, Marie, lase tulla, mis sul südamel on.»

«Ma tahtsin . . . nii omavahel . . . » ei julgenud Marie inseneri kuuldes rääkida.

«Hea küll. Seltsimees Öbius, me räägime veel teine kord.» Kahekesi Timuskaga üle vabrikuõue minnes rääkis naine poja käest kuuldu edasi. Ja rääkis ka selle otsa, et näe, vorstivabrikandi pojukese jaoks leiti küll kohta, ikka nagu siiani.

«Ah te kuradid! Ah te saatanad! Ah te igavesed saboteerijad!» Timuska oli seisma jäänud, et neid hinnanguid segamatult välja öelda. «Noh, me veel vaatame.»

«Ega tüli sellepärast küll ei maksaks tõsta,» kohkus Marie Varik.

«Aga kuj ilma ei saa?» Timuska pani käed puusa ja kallutas ennast ettepoole. «Kui heasti rääkimine ei aita? Kui oma vana kodanlikku joont edasi aetakse. Kus poiss on?» nõudis ta.

Marie seletas, kus poiss on, ise ehmul.

«Ärgu mingi ära, kohe lähme ja õiendame seda asja,» ütles komissar ja jooksis vabrikuuksest sisse. Mariel ei jäänud muud üle kui Arvedile komissari viimast käsku edasi ütleva minna, ise mõeldes, et mis küll sellest kõigest lõpuks tuleb. Sest kes siis niimoodi, ikka oli palumiseга pidanud . . .

«Kuhu me temaga lähme?» tahtis Arved selgemalt teada.

«Ei minagi tea, kuhu ta tahab sind viia,» vastas ema närviliselt. «Ma pean tööle tagasi minema, pahandust võib muidu tulla . . . »

Arved pelgas küll üksi ootama jääda, aga seda ei võinud välja näidata, pidi ükskõikselts ütleva, et mingi ta pealegi.

Komissar oli niisugune imelik ja võõras ja natuke hirmutavgi sõna, ja poiss ootas ärevusega, mihuke kole elukas selle ameti kandja õieti on. Aga uksest tuli pooljoostes väheldane, pooleldi palja pealaega ja kulunud ülikonnas noor mees, küsis: «Sina oled Variku Marie poeg, jah? Lähme siis.» Teel ta päris veel lähemalt, kuidas see palvekirja viimine oli lõppenud, ja Arved rääkis kõik usaldavalt ära.

«Tubli poiss!» kiitis Timuska. «Nii just peab. Julgesti ära põrutama. Noh, küll me need asjad korda seame, ole mureta.»

Timuska astus nii hoogsa sammuga, et Arved pidi ta kõrval peaaegu sõrki laskma, ja selle paari tänavavahe läbimiseks, mis vabrikust gümnaasiumihooneni maad oli, kulus neil minutit viis, mitte rohkem. Samasuguse hooga tormas Timuska kantseleisse ja nõudis direktorit. Kantseleipreili paistis üpris ehmununa, eriti kui ta Timuska ära tundis ja tema selja taga sedasama poissi märkas, kes alles paari tunni eest siin käis.

«Härra direktor on küll siin . . . »

«Meie tahame kodanik direktorit.»

«Kodanik direktor on küll siin, aga . . . »

«Lähme, Varik,» tõmbas Timuska juba kabinetiukse lahti.

Gümnaasiumi elupõline direktor, pikk, kondine ja väga väarikas, tõusis aegamisi oma laua tagant ja ta nägu väljendas küsimust ning arusaamatust.

«Me segame teid, kuid mul on kiire, ma pean tööle jälle kähku tagasi jooksmas,» alustas Timuska, ilma et oleks istunud või oodanud, kunas talle tooli poole viibatakse. «Nii. Mina olen linavabriku komissar Timuska, ja see poiss on Arved Varik, ühe meie töölise poeg. Nii. Ja ma tuln selgust saama, miks teda teie kooli vastu ei taheta võtta.»

«Vabandust, ma ei mõista,» ütles direktor, oma väarikust täielikult alal hoides.

«Mina ka. Sellepärast ma siin olen. Ja olge head, vastake.»

«No kuulge,» tõstis direktor häält. «Te võite olla komissar või kes tahes, aga niisuguses toonis ma endaga kõnelda ei luba!»

«Aga mina ei luba, et meie töörahva riigi ühes koolis aetakse edasi vana kliike onupojapoliitikat!»

«Kordan: ma ei saa aru, millest te kõnelete. Minu poolt juhitud koolis, julgen tähendada, ei ole tegeldud mingi poliitikaga, vaid noorele põlvkonnale hariduse andmisega.»

«Lora,» pööratas Timuska. «Olete raha eest müünud haridust, ja kel-
lel oli raha, see tuli ja ostis. Aga nüüd on sellel lõpp. Teile anti klassi-
komplekt juurde, et...»

«Selle klassikomplekti jagu on uusi õpilasi juba vastu võetud, lugu-
peetud kodanik, ja midagi ma ei saa teha,» katkestas direktor.

Timuska astus sammu lauale ligemale.

«Kas see komplekt anti teile selleks, et te sinna vorstivabrikantide
võsusid kokku korjaksite?» küsis ta tasakesi ja kurjakuulutavalt.

Hetkeline segadusvine häiris direktori väarikust, aga ainult hetkeline.

«Me võtsime soovijaid vastu avalduste saabumise järjekorras, ja me
ei pea oma ülesandeks uurida, kes on nende vanemad,» ütles ta kaalu-
kalt.

«Tõesti?» Timuska puhkes heasüdamlikult naerma. «Ja te pole seda
kunagi uurinud? Pole, tahate öelda, üldse kunagi huvi tundnud selle
tühise küsimuse vastu, kui rikas või vaene keegi teie kooli astujate
vanematest on?»

«Mina isiklikult mitte,» vastas direktor viivitamisi.

«Ah teie isiklikult. Aga kui õpilane jättis õppemaksu õigel ajal
tasumata, kes siis tema väljaviskamisest teatas — kas tõesti mitte direk-
tor? Või pidasite endale seda alandavaks?»

Direktor kohendas laual pabereid, mis küll niigi olid ideaalses korras.

«Kui te arvate, et see mulle meeldivaks kohustuseks oli, siis te eksite,»
vastas ta. «Teiseks ei juhtunud seda tihti, isegi üldse mitte tihti. Ja ma
võin teile kinnitada, et ma täielikult toetan uue valitsuse samme hari-
duse kättesaadavamaks tegemisel.»

«Väga kena teist, aga ärge siis neile sammudele kaikaid kodaraisse
pilduge,» vastas Timuska rahulikult. «Me oleme juba väga pikalt
rääkinud, kuskile jõudmata,» tuletas ta meelde.

«Ah jah.» Direktor tõmbus mõtteisse. Siis küsis Arvedilt:

«On sul algkooli lõputunnistus kaasas?»

Ta sai selle, laskis silmad üle käia, ja ta nägu muutus helgeks.

«Muidugi, nii hea õpilase võtame me igal juhul vastu. See, mis temaga
juhtus, oli lihtsalt arusaamatus. Ma selgitan selle.»

«Ma tänan teid vastutulelikkuse eest,» ütles Timuska tähenduslikult.

«Pole tänu väärt, see on ju meie kohus, meie ülesanne. Palvekiri on
sul olemas, poiss? Jäta siis siia, minu kätte,» ütles direktor Arvedile.

Kui nad koridori väljusid, lausus Timuska poisile tasakesi:

«Vaata, et sa mind nüüd alt ei vea! Aga kui see koot sind nõökima
hakkab, siis tule räägi mulle.»

«Ei tule,» tortsatas Arved, ja Timuska puhkes päris koolijütsilikult
naerma.

«Täitsa õige! Ega sa ole mõni vennike.» Komissar Timuska pööratas
välisukse pärani ja ütles juba kiirustades: «Noh, seltsimees Arved
Varik! Jätan su nüüd saatuse hooleks, mul vaja kähku vabrikusse tagasi
jõuda.»

Kuid otsejoones komissar Timuska vabrikusse ei jõudnud — talle tuli vastu Albert Varrik.

— Kunagi, aasta kümne eest, noorepoisipõlves, said nad — majapere-mehe poeg ja kojamehe poeg — nii hästi läbi, et see peaaegu sõpruse moodi paistis. Ja Albert tundus sedavõrd arusaaja ning õiglase poisina, et Voldemar Timuska otsustas pärast paari sondeerivat kõnelust pere-mehepoja nende pahempoolsete noorte sotsialistide koosolekule kutsuda. Oma seltsimeestele kinnitas ta, et ennegi on niisugustest härraslastest oma isade vastaseid tulnud, ja igal juhul on Varrikoff liiga aus poiss, et neid üles andma joosta. Albert peale selle ainsa korra rohkem nende koosolekutele ei tulnud. Aga õige peatselt tegi politsei nende kooskäämistele lõpu peale. Ja paar nädalat varem ütles Alberti isa Timuskatele ootamatult ning järsult kojamehe koha ja korteri üles. See kõik oli liigagi kahtlustäratavalt kokkulangev, ometi ei suutnud Timuska uskuma hakata, et Albert Varrikoff tõepoolest võis ülesandja olla. Kuid nende läbikäimine piirdus sellestsaadik mõne tähtsusetu küsimise-vastamisega kogemata kokkusaamistel. Ja neidki juhtus viimastel aegadel aina harvemini.

Viimasest kokkusaamisest oli juba üle aasta möödas, käis ju Albert Varrik vaid harva kodulinnas. Ja praegu teda eemalt märgates tundis Voldemar Timuska meelehärmi — liiga palju on nüüd nende vahel, et endistviisi vanade tuttavate kombel viisakusjuttu ajada, aga võõrana mööda minna kah nagu ei passiks...

Albert Varrik märkas Timuskat kümnekonna sammu kauguselt ja tema esimene reageering oli täpselt samasugune. «Noh, ja mis sellest,» ütles Albert Varrik endale kohe ning läks poisipõlvekaaslasele vastu nõnda nagu siamaale — tagasihoidliku jällenägemisnaeratusega. Timuskagi kaotas kohe oma pingutatud oleku, temagi kiskus näole midagi naeratusetaolist, kuid silmades jäi miski valvele. Ning teretamisele ja käitlemisele järgnes paus. Timuska oli esimene, kes küsis:

«Sind kah jälle kodulinnas näha.»

«Ma nüüd jäängi.»

«Või nii. Ülikool siis lõpuks läbi?»

«Sai, jah. Nagunii läks see studeerimine pikale. Hakkan nüüd kesk-koolis poistele keemiat õpetama.»

«Või nii. Ma just sealt tulen.»

«Mina just lähen. Ah sa tulid sealt. Oli direktor kohal?»

«Oli küll,» vastas Timuska ja muigatas millegi peale. «Kunagi, ma mäletan, sa rääkisid, et lähed teadusetööle või midagi niisugust?»

«Kava niisugune oli. Aga elu keerab teisiti. Ma pean nüüd ema ülalpidamise enda peale võtma. Kuidas su isa elab?»

«Täna küsimast, siamaale terve.»

«Ja sa ise?»

«Pole kah põhjust nuriseda,» kostis Timuska hästi igapäevaselt.

«Nojah... Astu vahel meie poole sisse, ajame juttu.»

«Täna kutsumast. (Ah, kurat, mis nii palju vigurdada!) Vaevalt küll su ema mu nägemisest suuremat rõõmustaks.»

Nad silmitsesid teineteist ainiti.

«Mu ema pole kunagi väiklane olnud,» ütles Albert Varrik siis.

«Seda ma pole mõelnudki. Aga tema endine osanik, mina komissar — mis sõbralikkust meie vahel ikka saab olla. Kui otsekohevalt rääkida.»

Albert Varrik nagu kaalus viivu neid sõnu ja alles siis vastas:

«Vabanda, et ma natuke põhimõttelisemat küsimust puudutan. Võib?»

«Lase tulla!»

«Kuidas seda nüüd öelda... Seltskondlik seisund mõjutab inimese mõttemaailma kahtlemata, kuid siiski mitte niisuguse fataalsusega, nagu sina näid arvavat. Jah, muidugi, mu ema ei saanud oma varandusest heal meelel lahti, sellest ta ju elas. Aga ma olen kindel, et kui ta näeb, et uus elukorraldus on tõepoolest rahvale parem, viletsust ja ebaõiglust jääb vähemaks, saab ta sellest üle ja võib-olla häbenebki oma praegust paha-meelt. Mis muidugi ei tähenda, et kui sa meile praegu tuleksid, ta siis sulle küüntega näkku kinni kargab.»

«Vabanda, sinu emast pean ma isiklikult lugu, aga tean, et kodanlus kui klass on meie võimule vaenulik,» ütles Timuska selle peale.

«Järelikult olen ka mina sulle vaenlane?» küsis Albert Varrik.

«Kui inimene mitte. Oma vaadetelt aga küll.»

«Kuid kust sa minu vaateid üldse tead.»

«Noh...» Timuska kehtas õlgu. «Neid ei ole raske ära aimata.»

«Niisiis — igasugune vastastikune mõistmine on juba ette võimatuks asjaks tunnistatud,» lausus Albert Varrik.

Voldemar Timuska heitis talle lühida, terava pilgu, kuid siis lausus sootuks pehmelt, milles vaid virvendamisi võis tajuda pilget:

«Supiköökidega, jah, ma ei arva elu parandada võivat. Kui midagi parandada, siis põhjalikult, vundamendist peale.»

«Niimoodi võib ülearu lõhkuda,» tähendas Albert Varrik.

«Olgu! Parem ülearu kui üldse mitte, kui selles teie ilmakorras surmatunnini viirelda!» Ja Voldemar Timuska läks hüvastijätuks sõnu kulutama järsu, vihase sammuga oma teed.

Direktor kohtas vastset õpetajat lahkelt ja isegi liigutatult.

«Tegin omalt poolt kõik, et just teie selle koha saaksite. Te saate aru, mu armas, praegu valitsevas situatsioonis ei olnud see kuigi lihtne ja isegi mitte päris ohutu. Teie nimi on ju meie väikeses linnas liiga hästi tuntud ja uutele võimumeestele muidugi vastukarva. Ja äsja, vaevalt veerand tunni eest käis üks neist mind siin juba ähvardamas.»

«Oli see Timuska? Linavabrikust?» küsis Albert Varrik.

«Jah, see ta oli. Seesama, kes eile Lossimägedes kõnet pidas. Kust teie sellest tema külastusest teate, härra Varrik?» imestas direktor.

«Ma sain temaga tänaval kokku ja ta ise ütles, et tuli siit. Ma veel küsisin tema käest, kas te olete koolimajas.»

«Mu armas, kust te seda meest ometi tunnete?!»

«Majas, kus ma kunagi elasin ja mis minu emale kuulus, oli tema isa kojameheks ja me saime temaga päris hästi läbi.»

«Kojameheks... Jumal küll, mis meist saab, kui niisugused inimesed meid valitsema jäävad?»

«Mis asju tal siin ajada oli?» päris Albert Varrik, jättes direktori õhkamisele vastamata.

«Kujutage ette. Ta tõi siia ühe poisi. See olevat ühe nende töölise poeg. Ja kamandas: andku ma aru, miks me teda, seda poissi, oma uude klassi vastu ei võtnud. Ma räägin talle inimese kombel, et klass on juba komplekteeritud, kohti enam ei ole, aga tema hakkab karjuma ja ähvardama, et keda te sinna olete sokutanud, ja tööliste lapsi ei taha võtta, teid tuleb minema kihutada, ja nõnda ikka edasi. Õnneks oli mul paar kohta igaks juhuks varuks hoitud. Teate, sellesse lisaklassi trügib igasuguseid, ja kust võin ma teada, missugused pätid nende hulka satu-

vad. Ma olen meie kooli hea nime pärast väga mures, ja niisugune element võib ju hakata mõju avaldama ka korralike vanemate lastele. Sellepärast ma püüdsin, niipalju kui minu võimuses, võtta vastu poisse just korralikumatest perekondadest . . . »

«Ma saan teie murest täielikult aru, härra direktor.»

«Kodanik direktor, või seltsimees! Pidage seda meeles!» Direktor viibus hoiatavalt sõrme ja mõlemad hakkasid heatujuliselt naerma.

Proua Varrik avas ise ukse.

«Ah, see olete teie, Marie,» ütles ta lahkelt. «Astuge sisse. Ma pole teid enam ammu näinud.»

Oli see vihjeks mõeldud, või tuli kogemata nõnda välja? Noh, need ajad, kui ta pidi proua palvel käima, on möödud . . .

«Ma otse töölt, vabandage, ma edasi ei tule. Kas Helgat saaks mõneks minutiks kutsuda?»

«Helgat ei ole praegu kahjuks kodus,» naeratas majaproua. «Aga te võiksite teda oodata, ta ei tohiks enam kaua ära olla.»

«Oh ei, ma pean koju ruttama, söök teha ja . . . Kas te ütleksite talle edasi, et ta kodust läbi käiks?»

«Aga palun! Muidugi! . . . Jah, muide, Marie, Helga on teile juba kindlasti rääkinud, mis kavad tal on?»

«Ei . . . Ah? Mis kavad?»

«Astuge sisse, istuge natukenegi, ma tahaksin teiega selle üle veidi rääkida.»

Segadusse sattunud Marie Varik laskis ennast nüüd ilma vastupanuta tuppa viia ja istuma panna. Tütrel mingid kavad, ja tema ei tea midagi! Sellepärast ta siit üldse läbi otsustas astuda, et polnud Helgat enam üle kuu aja näinud, nagu elaks ta kuskil maailma otsas. Ja säh sulle — kohe uudised, mida teised teavad, aga oma lihane ema pole kuulnudki.

Nüüd pidi ta võõra käest oma tütre kavadest teada saama: Helga on endale töökoha otsinud, ühte uude ametiühingusse kuskile, sinna on masinapreilit tarvis.

«Mul on sellest muidugi kahju,» ütles proua Varrik, «sest Helga on väga korralik ja hoolas olnud, ma olen temaga väga rahul. Selle aja jooksul, mis ta meil teenis, pole mul kordagi põhjust olnud kahetseda, et ma ta majja võtsin. Nojah, aga nangunii oleks ta äraminek paratamatu, mul pole enam võimalustki teenijat pidada . . . »

See oli öeldud lepliku mõistmisega, Marie peas kihvatas aga mõte: «Hakkad nüüd ise ennast liigutama, pole midagi!»

Proua Varrik mõtiskles hetke selle perspektiivi üle, siis lausus:

«Uskuge, Marie, Helga on mulle nagu omainimeseks muutunud. Ja ma rääkisin temaga, nüüd palun ka teid — et ta võiks edasi meile elama jääda. Ruumi meil on, ta jääks oma tuppa. Helga oli nõus, aga ta lubas enne teiega rääkida . . . »

«Ta pole minuga midagi rääkinud, ma pole teda näinudki,» ei talitsenud Marie ennast enam kuigi hästi.

«Ta ei jõudnud siis veel, meil oli alles eile sellest juttu. Palun, ärge olge ta peale pahane, ta on ju juba täiskasvanud tütarlaps, saab varsti kaheksateistkümnepäevaseks, tal on omad huvid, omad käimised.»

«Hulkumiseks on küll aega, aga et ema ka korraks vaatama tuldaks . . . »

«Nüüd on sügis käes, küll ta nüüd hakkab sagedamini käima. Aga

sellest, millest ma hakkasin rääkima . . . Pojad on teil samuti juba suured, teil jääks seal üheskoos kitsaks . . . »

«Siiamaale ei olnud kitsas, siiamaale kõlbas küll seal elada!» ei saanud Marie ikka oma pahameelest jagu. Ta tundis, kuidas see aina ägedamini ta sisemuses pakitses, ja kui ta endale lausa voli oleks andnud . . .

Proua Varrik kõneles ikka leebelt ja sisendavalt:

«Ma saan teist täiesti aru, Marie. Ma olen samuti ema, olen sellesama läbi elanud: kui sa ise pead oma last veel lapseks, aga tema tahab olla iseseisev, täiskasvanu ja hakkab sinust nagu mööda vaatama, ei arvesta sind enam. Ja Helgal on praegu just see aeg. Sellega pole kerge leppida, aga . . . peab,» lõpetas proua Varrik pehme naeratuse saatel.

Marie ei vastanud, ainult ohkas. Proua Varrik ruttas teda veenma:

«Võib-olla tekitab teis kahtlusi see, et mu poeg elab nüüd samuti kodus? Olgu täiesti mureta! Seda võin ma teile puhta südamega kinnitada.»

«Kui ta juba nii iseseisev on, eks ta siis teab ise, kus ta elab ja mis ta teeb,» ütles Marie oma tusameelt eriti varjamata ja tõusis. «Vabandage, proua, aga nüüd mul on tõesti aeg. Poiss tuleb koju, tahab süüa.»

«Ma kuulsin, et teie noorem poeg sai keskkooli sisse. See on väga tore,» ütles proua Varrik, samuti tõustes.

«Tänu meie komissarile Timuskale, muidu poleks saanud,» ütles Marie Varik pisukese väljakutsega.

«Ta on terane poiss, kindlasti hakkab ta hästi õppima,» ütles proua Varrik.

Sel ajal, kui Marie Varik kõneles proua Varrikuga, jõudis värskelt leivavedajaks ülendatud Aleksander Varik koduukseni ja küsis seal treppil istuvalt õelt:

«Miks sa sisse ei läinud? Ei mäleta enam, kus me võtit hoiame?»

«Mis ma seal üksi istun. Siin vähemalt värsked õhu käes. Kuhu ema nii kauaks jääb?»

«Ju ta poodi läks, kuhu tal mujale minna.» August oli juba lõppemas, aga kaua vihmastena püsinud ilmad olid muutunud nagu ennast inimeste silmis heaks teha püüdes kuivaks ja soojaks, ja toas oli tõepoolest hoopis kõledam kui õues. Aleks võttis ennast köögis võõni paljaks, hakkas kausi kohal pesema ja ütles sinnasamasse söögilaua äärde istunud õele:

«Oled sa ennast ikka üles löönud. Nii kui polekski teenijatüdruk.»

«Kas teenijatüdruk ei või ennast ilusti riidesse panna?»

«Kes keelab. Aga kaua sa enam mõtled neid pursuisid seal ümmardada? Peaks juba aitama. Tehku ise oma söögid ja pesku oma pesud.»

«Mis on see sinu asi, mis mina teen!» sai Helga korruga vihaseks. «Ja häbi peaks sul olema. Proua Varrik on meid nii palju aidanud.»

«Äh,» põlastas Aleks ja võttis lõõrikonksu otsast käterätiku. «Ise kahmis teiste arvelt raha kokku, ja kui sealt mõne sendi ära andis, siis ole veel tänulik kah. Kas sa sellest siis veel siiamaale aru ei saa?»

«Ja sina oled, jah, hirmus arukaks äkki läinud. Küll ma veel emale sellest räägin, kas paneb sulle mõistuse pähe või mitte.»

«Räägi aga, räägi. Sa ise oled loll, lased ennast ekspluateerida, ja veel õnnelik kah sinna otsa.»

«Missuguseid sõnu sa õppinud oled! Issand jumal, sinust saab kah niiviisi venelaste sabarakk!»

«Kelle sabarakk sina oled, mõtle parem selle üle.» Aleks hakkas särki selga ajama, sellepärast sai jätkata alles natukese aja pärast. «Kapitalis-

tide sabarakk. Ise sa mõelda mitte mõhkugi ei mõista, kuulad, mis need seal sulle ette laulavad, laulad järele. Sihukesti neile just tarvis ongi.»

«Kes sind niimoodi on mõtlema õpetanud?» imestas Helga.

«Aga vaat mitte keegi, ise hakkasin mõtlema. Mitte nagu sina, papagoi.»

«Issand jumal küll!»

«Ei issand aita siin midagi.» Aleks hakkas kapist midagi söödavat otsima. Leidis külmi kartuleid ja kilu, tõi need lauale, nimme õe nina ette.

«Ega sina niisugust prostat kraami söö, sind juba peenemaga harjutatud. Kebi natuke eemale.»

Helga heitis vennale põgliku pilgu, tõusis ja läks tuppa. Aleks sõi hästi valjusti matsutades, kujutades õelalt ette, kuidas see õele närvide peale käib. Oli ta ju sellest ajast, kui sinna prouakese juurde teenijaks läks, alatihti hakanud talle peeni kombeid õpetama. Aga õde on sealt hoopis muudki õppinud.

«Ema jõudis koju, kui poiss parajasti söömaaega lõpetas. Sai kohe praagada, et ei oodanud, kuni ta koju jõuab ja sooja süüa teeb. Siis ilmus Helga toauksele ja ema ütles tähendusrikkalt:

«Ah oledki siin.»

«Mis selles nii imelikku on?»

«Ta tuli minu peale kaebama,» ütles Aleks, kilupäid ja kartulikoori peoga kokku pühkides ja solgipange ära viies.

«Ema pilk jooksis pojalt tütrele — esimese näos märkas ta pilklikkust, teisel põlastust.

«Mis teil siin juba õiendada oli?» küsis ema karmilt.

«Ei midagi. Küll ta sulle ilusti kõik ära kaebab.»

«Kuhu sa jooksed?» nõudis ema Aleksilt, kes juba ukselingist kinni kahmas.

«Lähem käin natuke.»

«Ju ta mingile koosolekule jookseb,» torakas Helga.

«Ja mis see sinu mure. Sina orja oma prouat, mina käin koosolekuid-pidi.» Juba oligi ta läinud. Ema ja tütar jäid kahekesi, ja tükikese aega vältas vaikus. Nad lihtsalt silmitsesid teineteist, ilma et paigaltki liikunud oleksid.

«Õige uhkesti ennast riidesse pannud,» ütles lõpuks ema, ja see kõlas temagi suus pigem hukkamõistvalt kui imetlevalt.

«Mis teil minu riietega nii asja on, ega ma neid varastanud ole!» ei saanud Helga ennast rahule sundida.

«Jah, noh, kes seda on õelnud. Aga mina käisin sind just praegu otsimas.»

«Kus kohal?»

«Kus kohal... Seal ikka, kus sa elad. Ja... kuhu sa elama tahad jäädagi.»

«Juba kuulsid,» ütles Helga kergendatult. «Noh, mis sa sellest-siis arvad?»

«Mis on minul enam arvata... Tööd vahetatakse, ilma et ema midagi teaks, kodus käiakse korra mitme kuu takka... Ju sa ise tead, mis sa teed ja kus sa elad.»

«Proua Varrik ise tahtis, et ma sinna jääksin,» püüdis Helga ennast nagu õigustada, kuigi õigustada polnud siin tema arust mitte midagi. Ema peaks ju väga hästi aru saama, et tal on palju parem elada seal, omaette, kui siin, pead-jalad koos. Ega nad ju enam väikesed lapsed ole!

«Ah proua Varrik... Ah proua Varrik... Proua Varrik tahab...»

Proua Varrikule räägitakse, temalt küsitakse, kui midagi ette võetakse, aga oma lihane ema . . .»

«Ema puhkes nutma. Nuttis, seistes endistviisi keset kööki, ja pühkis oma soonilise käeseljaga palgeid. Helga tahtis ema juurde joosta, kuid jäi ometi ukseavasse isekalt seisma, ootas, kuni nutt vaiksemaks jäi.

«Kulla ema,» ütles ta nii rahulikult kui sai. «Ma ju temale pidin ütleva, ma ju siamaale tema teenistuses, ja see jutt alles üleeile oli.»

«Ah alles üleeile. Miks sa siis siia enam üldse jooksid, kui kõik sul . . . teil seal juba otsustatud.»

«Noh kuule, ema, mis ma siis nii väga tegin? Oleksin ma ilma sinu käest nõu küsimata otsustanud mehele minna või midagi sellist . . . Ma lihtsalt leidsin töökoha. Seda sa ju teadsid nagunii, et ma tahan masinakirjutajaks minna. Rääkisime ju sellest. Miks sa nüüd äkki heast peast lamenti teed!»

«Kas sa proua Varrikuga kah vahel niimoodi räägid?» küsis ema, ja tütar ei mõistnud muud kui ohata:

«Issand jumal küll!»

«Nüüd on issand jumal! Inimeselaps ei tule mitu kuud oma ema vaatama, nagu oleks ei tea kus. Kui sa karjas käisid, küll siis oli kojukipumine suur, kas või vägisi, aga nüüd käigu ema teda taga otsimas.»

«Mul ei ole alati aega, saa ometi aru,» püüdis Helga uuesti heaga.

«Ei taha, sellepärast ei käi. Ja ma ütlen sulle — kui meil siin ka ruumi küllalt oleks, ei tuleks sa siia tagasi. Oled teistsuguse eluga ära harjutatud, põlastad.»

«Sinuga ei saa üldse enam rääkida, ema,» ei andnud Helga seegi kord otsest vastust.

«Ja mina, rumal, olin rõõmus, et sain sind proua Varriku juurde teenima anda . . . Parem oleks sa mõne tulehargi juurde sattunud, oleks vähemasti kodu armsaks jäänud . . .» Viimased sõnad tulid juba nutu-segaselt kuuldavale.

«Selle asemel et minu kallal heast peast öiendada, oleksid sa võinud Aleksi järele vaadata. Tema on sul silma all, aga oled sa kuulnud, mis ta juba räägib?» läks Helga lõpuks omakorda rünnakule.

«Mis asja ta räägib?» unustas ema silmavesistamise.

«Laseb nagu miitingumees, eks sa küsi ta käest. Ega see niisama ei ole, sellest võib ükskord tulla pahandusi temale ja meile kõigile.»

«Kas seda kah su kallis proua sulle ette rääkis, see su hea proua?» sai ema vihaseks. «Mis on temal minu lastega asja? Mis tema segab ennast minu laste elusse?! Ja sulle ma ütlen — ei taha meiega koos elada, ära ela, aga sealt tuled sa kah ära! Kas kuuled ja saad aru?!»

«Sa oled päris segaseks läinud, ema,» ütles Helga. «Proua Varrik ei tea Aleksi kohta midagi, ja mina alles enne sinu tulekut Aleksi enda käest kuulsin, mis tal pähe on läinud. Mis sa karjud ilmaasjata.»

«Ei ole see sugugi ilmaasjata, küll ma tean. Sa mõtled, et ainult neil on õigus, neil prouadel ja kõigil seal, et mis nemad mõtlevad ja tahavad, see olgu. Ei ole ühti nii. Ja sina, tüdruk, ära mitte Aleksi peale kaebama tule, vaid mõtle enne, kas just temal õigus ei ole.»

«Sinuga ei saa täna tõesti rääkida . . . Ma tulen parem teine kord,» ütles Helga lootusetult. «Kas Arved varsti koju jõuab?»

«Ah sul tuli isegi Arved meelde,» näägutas ema. «Aitüma sellegi eest, tütreke.»

«Ma tulen pühapäeval, siis peaks Arved kah juba kodus olema,» püüdis Helga ema sõnad märkamata jätta. «Talle on ju nüüd vaja riideid

ja kõike osta, ega keskkoolis nii ei saa käia kui algkoolis. Ma katsun ka natuke aidata.»

Pilk, mis teda tabas, sundis Helgat justkui kokku tõmbuma: see oli põlastav ja ahastav ühtaegu.

«Ah juba aitamagi on sind ilusasti õpetatud, aitad, ja süda rahu...»

Kuid nutma ema enam ei puhkenud. Justkui igapäevaselt toimingult tulles hakkas ta jakki seljast kiskuma.

«Sa ei taha minust aru saada, muud midagi!» hüüdis Helga, ja kui ema midagi ei vastanud, tormas uksest välja.

Emaga nagu ei märganudki tütre lahkumist. Ta riputas jaki varna, hakkas poest toodud toidukraami korvist välja otsima.

Aga siis ta istus ja laskis käed jõuetult rippu.

On see siis ilmas nõnda seatud, et rahu ja tuulevaikust ei pea inimesel rohkemaks kui üürikeseks olema?

Oli ta ju nii palju aastaid unistanud sellest, kuidas ta oma lapsed on suureks kasvatanud, neist inimesed teinud. Nüüd on kaks ta vanemat last juba omil jalgel, ta peaks rahul ja õnnelik olema. Oh jumal — kuid juba kisub neid ei tea kuhu, juba ei hooli nad enam tema nõuannetest ega hoolitsusest. Ja kas pole see veelgi hirmsam, kui oli mure leiva ja riide ja sooja toa pärast?...

Kas ei ole ta, üksik ja nõrk, osanud oma lapsi kasvatada sellisteks, nagu ta oli soovinud ja mõelnud? Võib-olla... Aga Marie Varik tundis ähmaselt, et maailmas võimutsevad temast vägevamad jõud, kelle vastu tema oma kuitahe tagasihoidlike soovidega ei saa.

Soo, lõpuks üleval... Pu-uh... Aga lapsest pärast oli sellest samast mäeküljest üles joosta tühi asi. Ega midagi, keskealine direktoriisand — istume natuke, puhkame, tõmbame hinge. Kunagi seisis siin pink... Jah, paljugi, mis kunagi oli. Aga kui ringi vaadata ja lapseaegset meelde tuletada, ega siis siit küll suuremaid muutusi leiagi. Meie kunagine maja seisab vana koha peal täpselt endissugusena, ainult katuse tsinkplekk on hakanud siin-seal roostekarva tõmbuma. Kõige suurem muutus ongi õigupoolest see, et männid majatagusel mäekühmul on täismetsaks kasvanud. Kui vana ma olingi, kui need siia alles istutati? Seitse või kaheksa vist, kohe varsti pärast meie ssiakolimist. Aga emal on veel piltki alles, kus terve meie maja rahvas on peal, ja see mäekühm meie selja taga on alles täitsa lage. Haridusseltsi tüdrukud ühel kevadel nad siia istutasid. Männimaimude vahele hakkasid varsti maasikad kasvama, hästi magusad, sest valmisid vastu päikest.

Näe, kitski on vanaviisi lauda ligidal kõies. Üksainus küll, igav paistab teisel olevat. Ja kartulimaa on samuti väiksemaks kahanenud, aga olemas vanaviisi.

Kui õige läheks oma kunagise kodu ukse taha ja paluks sisselaskmist, paluks, et võiks korra pilgu heita...

Arved Varik tõusis ja astus natuke kõhklemisi nii väga tuttava maja poole. Ühtegi hingelist polnud näha, aga kui mees laudanurga varjust välja jõudis, nägi ta, et n e n d e toa aken oli lahti, järelikult pidi keegi kodus olema.

Oota, pea, kas see jasmiinipõõsas akna kõrval pole seesama, mille ta koos Aleksiga sinna istutas? Neljakümne esimese aasta kevadel, ja kui

nad siit läksid, oli põosas pisuke ning väeti. Aga nüüd on temagi suureks kasvanud nagu need männid mäekühmul ja õitseb.

Neile, poistele, jasmiinilõhn ei meeldinud, tundus liialt vängena, aga emale meeldis, ja sellepärast nad ta oma akna alla istutasidki.

O m a akna alla . . .

Aegapidi astus Arved Varik mööda kolmeastmelist puutreppi: vilksas mälestus, kuidas ükskord selle alla libises ta kalakujuline taskunuga, ja missugust kisa see kaotus sünnitas. Tahtis koputada, aga siis märkas rohekat kellanuppu. Eks muidugi pidi nüüd siingi elekter sees olema. Mees helistas, ja peaaegu otsemaid paiskus uks sissepoole lahti. Arved Varik nägi keskealist, endast võib-olla natuke vanemat naist, kes teda küsivalt ja erilise lahkuseta silmitsema jäi. Arved Varik tundis oma soovi äkki kangesti lapsiku olevat, aga kui oli ükskord tulnud, pidi ära seletama, mis teda teisi inimesi tülitama tõi. Naine kuulas teda esialgu erilise huvita, kuid vastas peaaegu et vastutulelikult:

«Ah nõndaviisi . . . Mina mõtlesin, et kes . . . Enne sõda? Eks tulge ja vaadake, mul küll kõik alles segamini, töölt just jõudsin.»

Ta läks ees, ja talle järgnev Arved Varik laskis silmadel ahnelt ringi käia. Eeskojas, nagu nendegi ajal, seisis puuriit ja ega köögiski polnud suuremat muutust. Ainult pimedamana tundus siin, kui oli tema lapsepõlves. Ja lõhn, see vaevu tajutav majalõhn, polnud enam seesama oma kodu lõhn, mis teda karjast tagasi jõudes nii soojatereliselt sügiseti vastu võttis.

Köögilaua taga istus umbes kümneaastane poiss, helpis suppi ja vaatas võõrast ainiti.

«Tere,» ütles külaline. «Hääd isu!»

Poiss kergitas ennast natuke, ühmas teretuse vastu ja jätkas pooleli-olevat tähtsat toimingut.

Perenaine kutsus tuppä, seletas sealjuures, et mees pole veel töölt jõudnud, et tema tuleb nagu juhtub, autojuhtide asi.

«Ma ei taha teile tüli teha, mõtlesin ainult korra üle ukse vaadata,» pomises Arved Varik.

Kuid naine ütles juba kui sundivalt:

«Mis te . . . Ikka hea tulla ja näha lapsepõlvekodu. Te ise vabandage, et pole päriselt korras see meie elamine.»

Oli hoopis meelest läinud — köögist tuppä pääsemiseks pidid nemad ju üle kõrge läve astuma. Nüüd olid põrandad ühel kõrgusel. Ah õige, nende ajal oli köögis tsementpõrand, nüüd on sellele laudkate peale pandud . . .

«Istuge ka,» sundis naine, kui Arved Varik tuppä jõudis.

«Sahvri olete te nurgast välja lõhkunud,» tähendas külaline silmi ringi käia lastes.

«Sahvri?» kordas naine imestunult.

«Nojah, seal, kus teine, see kitsam aken asub, oli meil sahver. Kartulisalv oli meil seal, igasugune koli.»

«Ah soo. See on siis enne meid lõhutud. Meie elame siin neljandat aastat.»

Arved Varik küsis:

«Olete te Viljandi inimene?»

«Mina olen, ma elasin enne sõda Kantrekülas, selle väikse surnuaia ligidal. Mees on mul küll mujalt. Enne elasime minu ema juures, peadjalad koos, lõpuks anti siia. Need, kes siin enne meid elasid, ehitasid endale maja. Mis ta, seegi eluase, asi on, eks teate ise, aga vähemasti

omaette. Võib-olla ükskord saab parema, lubatakse küll, aga tea sa. Korteri- ja korteritajaid tuleb aina juurde, üks hädalisem kui teine. Ühe asja pooldest on siin siiski hea — ümberringi puha roheline, lastel ruumi voli pärast.»

«See mul endal järele katsutud,» muigas külaline.

«Eks ole,» kinnitas perenaine uuesti.

«Meie magasime vennaga seal sahvri taga nurgas,» püüdis Arved ikka vanu aegu meenutada.

«Ma mäletan küll, enne sõda olid siin linnavaeste korterid,» seletas naine omalt poolt. «Aga vanadest olijatest pole siin enam kedagi järel, kes mujale läinud, kes ära surnud, kes kus.»

«Aega nii palju möödas. Kakskümmend viis aastat. Veerand sajandit.»

«Jah, mõtle ikka,» ohkas naine, tuli ja istus külalise kõrvale diivanile. «Ja või need harilikud aastad on olnud.»

Nad vaikisid veidi aega, mõtlesid kumbki oma, siis küsis naine:

«Vabandage, aga kuidas teie nimi on?»

«Varik.»

«Varik!» hüüatas naine rõõmsalt. «Aga ma käisin ju teie õega ühes koolis. On teil õde, eks ju?»

«On küll,» kinnitas Arved Varik.

«Ma olin temast küll kaks klassi taga, aga ma mäletan teda hästi. Ainult nimi ei tule meelde...»

«Helga.»

«Nojah. Ilus tüdruk oli. Läks veel sõja ajal kooliõpetaja Varrikule mehele. Näete, kõiksugust tuleb meelde — tema ema ja vennad olid sakslaste eest Venemaale läinud, üks vend oli komnoor, ega see teie ei ole?»

Arved Varik seletas, kes on tema.

«Ah nii,» ütles naine. «Aga kus Helga nüüd elab?»

«Tallinnas.»

«Ma mäletan, küll selle kohta tehti jutte, kui see kooliõpetaja teie õe ära võttis. Et ise nii heast perekonnast, aga naiseks võtab niisuguse punasest pesast tüdruku... Vabandage, et ma nõndamoodi, aga nii siis räägiti... Nojah, kui venelased tagasi tulid, läksid nad koos vanaprouaga Tallinna. Nende maja põletati maha. Neile oli üks saksa ohvitser korterisse pandud, ja kui see ära läks, käskinud tentsikul süütepudeli aknast sisse visata. Aga seda te ju ometi teate, mis ma sest teile ikka räägin.»

«Rääkige, sellest pole midagi,» kinnitas Arved Varik.

Kuid naine küsis:

«Ja kus kohal teie, kui küsida võib?...»

«Mina olen maameheks hakanud. Põhja pool.»

«Jah, kus keegi... Ennevanasti püsisid inimesed rohkem ühe koha peal paigal, aga sellest sõjast saadik kõik segamini. Näe, minu vanameeski. Tema jälle Märjamaalt pärit. Sakslased ajasid talle mundri selga, aga Tartu all jäi õnneks vangi, oli siis laagris, toodi tööpataljoni Viljandisse, taastas seda endist Maagümnaasiumi. Sealte meie tutvus algas, ja näe... Käis küll vahepeal kodumail, aga varsti oli siin tagasi. Öppis ameti, ja nii me elame...»

«Ega te ise kogemata linavabrikus tööl käi?» tundis Arved Varik huvi.

«Ei, ma käin tikuvabrikus. Kus sa pääsed, peab käima. Vanamees saab küll päris head palka, aga või see kõik koju jõuab. See joomine käib alalõpmata. Lapsed kasvavad, tahavad toitmist ja katmist.»

«Teil siis neid rohkem kui see hea isuga noorhärä?»

«Hea isuga on nad mul mõlemad,» öeldi uhkelt. «Plika on poisist kaks aastat vanem, on praegu pioneerilaagris.»

Samal hetkel ilmus poiss toauksele ja ütles nii ükskõikselt kui vähegi oskas:

«Ema, ma lähen Imre juurde.»

«Mis sa sinna jälle otsid! Mis sa sinna aina jooksed! Oodatakse sind jah sinna nii väga. Ja pärast siis tehakse koos ulakust.»

«Kas pean siis päev läbi kodus vahtima või,» torises poiss.

«Oled sa vahtinud küll . . . Noh, mine, aga et liiga kauaks ei jää.»

«Täpipealt nagu meil kunagi,» muigas Arved Varik, kui poiss ülikähku kadus.

«Poistega üks igavene tegu alati, plikadega hoopis lihtsam. Seniks küll, kuni suureks saavad. Siis jälle omad mured ja hädad. Ei neist pääse. Teil kah lapsi on?»

«Üksainus. Plika. Ja juba hakkabki suureks saama.»

«Siis vaadake ette!»

«Või see valvamine aitab, kui endal aru puudub.»

«See on õige küll,» nõustuti. «Seda ma tööligi vaatan, seal noori tüdrukuid hulgakesi koos. Mõni muust ei teagi kui poistest ja hilpudest, ei ole tal millegi üle mõtlemist. Teised hoopis tõsisemad. Oli meie noorusajal niisamuti, ainult sõda, see lõi kõik päriselt segamini. Jah, et seda nüüd jälle ei juhtuks. Muidu saab, ütlen mina, ikka eluga hakkama. Et on küll igasuguseid hädasid ja pahandusi, aga oh, ilma nendeta vist läheks kah elu igavaks. Mina mõtlen nii. Paljud küll nurisevad ja virisevad, ei ole millegagi rahul, aga mina olen kuulanud ja mõtelnud: kes see teie tahtmist ka saab.»

Naine vaatas Arved Varikule toetust ootavalt ja Arved Varik kinnitas:

«Eks mõnel ole virin juba veres, mis sinna teha.»

Ta tõusis püsti.

«Olge te tänatud, et minu pärast oma aega raiskasite . . .»

«Oh, mis mul nii kiiret . . . Istuge ikka niikaua, kuni mu vanamees tuleb. Kui ta aga jälle ennast täis pole võtnud. See viinavalu, kui sellest lahti saaks . . . Isa oli mul just samasugune, ei pääse sellest nuhtlustest küll surmatunnini vist . . .»

Arved Varik seletas, et ta nangunii varastab praegu riigi aega — neid toodi siia kokku Viiratsisse uut heinakoristustehnikat vaatama, tema aga hulgub linna mööda. Naine loobus nüüd kinnipidamiskatsetest, tuli külalist välja saatma ja rääkis:

«Kui oma õde näete, tuletage talle mind meelde, äkki mäletab. Minu nimi oli sel ajal Hilja Rublev. Mul oli isa venelane, kah sõjaga kodupai-gast ära liikunud. Oli selles valges väes, aga mis valge või punane tema, püss ja käsk olid kätte antud . . . Jah-noh, mis ma teile sellest . . . Kui ikka õde näete, siis tuletage mind meelde. Ja kui Viljandisse tuleb, öelge, et astuks sisse, vaatab kah lapsepõlvkodu, tuletame koos kooli-aegu meelde.»

Arved Varik lubas kindlasti tervised edasi anda, väljus trepile. Uks ta selja taga sulgus. Mees laskus astmeid-pidi alla, seisatas, vaatas veel kord ringi.

Siin, siinsamas, on ükskord lapsepõlvest lahkunud, maailma mindud. Kakskümmend viis aastat tagasi, neljakümne esimese aasta suvel . . .

— Oota, pagan, mis kuupäev täna õieti on? Ah soo, teine juuli . . .

Ärasõit oli kuuendal, ilusal selgel pühapäeval. Ema nuttis, mina olin põnevust täis — saab ilma näha! Jah, tõepoolest, ilma sai palju näha...

Arved Varik hakkas aegapidi linna poole astuma.

— Ema nuttis selle pärast, et pidi kodust põgenema, selle pärast, et Aleks, alles pool poisikest, jäi hävituspataljoniga siia ja võis surma saada, selle pärast, et Helga ei mõelnudki meiega kaasa sõita ja keelas ka meid kuhugi sõitmast. «Paljud juudidki ei lähe, mida teie kardate,» kinnitas ta. Tõsi, hulk juudi perekondi jäi paigale. Ju nad ei uskunud päriselt, mis Hitlerist räägiti. «Aleks ju komnoor,» vastas ema. «Kes tal käskis nende hulka minna, ma ju keelasin,» vastas Helga. «Siis mind ei kuulatud. Ja nüüd veel sinna hävituspataljoni, nende põletajate hulka.» — «Kuidamoodi sa räägid!» hüüatas ema äkilise vihaga. «Aga kes nad siis on. Proua kuulis...» — «Ah jälle see su proua! Mine siis oma proua juurde, kui tema jutte rohkem usud.» — «Hakkad jälle peale, ema. Praegu pole selleks aeg.» — «Õigus, minul pole kah sinuga mahti tülitseda, aita parem pakkida.» Ja niikaua kui mina neid pealt kuulamas olin, ei kõnelnud nad enam sõnagi. Ema andis Helgale ainult juhatusi, mis mahajäävate asjadega teha. Kuid neid juhatusi ei saanud Helga kuigi täpselt täita: kui ta ülejärgmisel päeval koos truu Albertiga oli tulnud üht-teist enda juurde varjule viima, oli lukk ukse eest juba maha löödud ja Laineti Endel koos kellegi teise mehega peremehetsenud kui omas kodus; põrutanud Helgale, et kadugu ta siit, siin võetakse putkupannud kommunistide varandust üle. Sakslased olid vaevalt linna jõudnud, aga juba oli Endel, Aleksi suur sõber, ametis. Seesama Endel, kes neljakümnendal miilitsaks hakkas, sealt raha väljapressimise pärast lahti löödi, kes Rebase pataljonis vahvuse eest rüütlisti välja teenis ja kes praegu on ei tea kus — Austraalias, Kanadas, merepõhjas või mättas.

Ei kõnelnud ema Helgaga suuremat ka teel jaama, aga seal, kui rong juba liikuma ähvardas hakata, läksid mõlemal veed lahti. Siis oli Helga jälle «kallis tütar» ja ema «armas muti». Oleksid nad siis aimanud, et jällenägemine toimub mitte mõne kuu, vaid mõne aasta pärast...

Helga jäi oma kaitseinglite hoole alla, ja nad hoidsid teda tõesti hoolstasti. Oh jaa... Kui poleks olnud proua Varrikut ja tema demokraatlikku poega, kes teab, mis siis Helgastki oleks võinud saada... Kas poleks äkki temagi komnooreks hakanud nagu ta vanem vend, või oleks lasknud ennast kuidagi teistviisi paha peale meelitada, ja mis siis oleks võinud temagagi juhtuda...

Kõigist hädadest ja ohtudest sai ta mööda just tänu oma kahele kaitseinglile. Ja sai temast üks õige inimene, on õnnelik ja rahul oma saatusega...

Ole aus, kulla poiss, ja tunnista üles, et mõned korrad, mõned üksikud korrad, aga ikkagi, kui sa oled pagana tülpinud ja tüdinud olnud, ja pettunud, et kõik ei lähe nii, nagu tahtnuks, nagu ootasid, — et siis on sulle vahel see kaunis ja kooskõlaline perekond meenunud kadedustundega.

Õnneks ei ole seda kadedust kauaks jätkunud. Siinamaale vähemalt.

Ironiseerisin... Võib-olla on Kristal tõesti õigus, kui ütleb, et ma oma õemehesse ei oska erapooletult suhtuda. Erapooletult? Kindel, et kui poole tosina aasta pärast tema kuuekümnendal sünnipäeval ajalehed temast kirjutavad, ei unusta nad meenutamast juubilaritöödust, visadust, andekust, abivalmidust... Ja selle kõigega olen ma juba ette päri. Aga see ei puutu siia. Siia puutub vaid «meie» ja «nemad». «Meie» — need avaravaatelised, kõike mõistvad ja kõike oma aruka pilguga kõr-

valt jälgivad, ja «nemad» — oma aegunud klassidogmatismiga. Oma isikukultuste, voluntarismi ja subjektivismiga.

Pagan võtaks, ja me oleme ju tõesti igasuguste lollustega mõistnud toime tulla! Kui mitu puhku oleme täna kinnitanud üht, homme teist! Aga väikesemöödulisi tehakse tänagi küllalt selleks, et oleks näitlikku materjali oma kriitilise mõtlemise demonstreerimiseks. Faktid... Faktid, jah, on kangekaelsed. Ja nagu kangekaelsed inimesedki, kes neid fakte sulle nina alla seavad, näevad ja kuulevad nad ainult iseennast.

Aga küllap oleks tõesti nõnda kõige mugavam elada: «meie» ja «nemad», ja parajalt kõrge-tihe tara vahel...

Ei, erapooletu ma pole, selles ma oma õemehega võistelda ei suuda, ja ega ma siis tema endagi suhtes alati läbinisti läbimõeldud otsuseid tee. Ju ma mõnes asjas jään elu lõpuni erapoolikuks. Aga Albertiga saame me ju omavahel päris kenasti läbi, ei tülitse, oleme koos kärekatki võtnud, ikka rahuliku kooseksisteerimise vaimus. Helga on see olnud, kes neid kangekaelseid fakte selles Nõmme individuaalis otsesõnu ette on hakanud laduma. Kuid kes teab — kui ise oleksin tema eas sattunud niisugusesse heategevuslikku perekonda, kas poleks siis minagi juba aasta pärast, neljakümnenda sügisel, Aleks'i kallal tänitama hakanud, nagu Helga tänitab?

Aleks... Aleksander Johannese poeg Varik. Sündinud 18. novembril 1923, surnud ühel detsembrikuu päeval 1942, maetud teadmata kuhu Velikije Luki lähedal. Imelik, ma ei suuda kuidagi tõdeda, et mul on Aleksist juba üle kahe korra rohkem aastaid, mulle tundub endistviisi, et mu vanem vend on jäänud mu v a n e m a k s vennaks. Kellelt ma olen tahtnud nõu ja abi, kõige raskematel hetkedel — siis, kui oli raske jääda iseendaks, kui tuli kiusatus hakata ennastki selle järgi seadma, kuidas toimiti su ümber.

Aleks suutis olla ja teha kõige tähtsamas nii, nagu ise pidas õigeks, piilumata vasemale ja paremale. Neljakümnendal ei oodanud ta, kunas kõik selgeks ja kindlaks kujuneb, ei jäänud ootama, mida teevad teised, vaid läks ja astus komsomoli. Ja kui sellel külmal detsembrihommikul Velikije Luki all kõlas rünnakukäsk, ei vaadanud ta sealgi, mida naabrid teevad, vaid tõusis ja sööstis edasi, esimeste hulgas. Kuigi ta polnud eriti julge, ja uljaspea hoopiski mitte. Üks neist, kes ta langemist pealt nägi ja sellest pärast sõda mulle jutustas, lisis: «Ta oleks võib-olla seekord ellu jäänud, kui...»

Aga Aleks teadis, olen kindel, ta teadis, mispärast ta teisi piilumata tõusis kuulide alla.

Ja minule, ta nooremale vennale, on olnud senises elus ja on edaspidigi nii väga vajalik teada, et tema seda teadis.

Sõnad

Sõge sõna kui see siili
turtsub hamba-aia taga:
kurjus koonu ette torkab,
kangus turri ajab okkad,
jonn käib järel jõrinaga —
nii see sõge sõnasiili
veereb üle keeleotsa —
ongi riidu nagu raba.

Libe sõna kui see lutsu
lipsab-lupsab siia-sinna;
ettepoole edvistades,
tahapoole tänitades
oskab kõikjalt läbi minna.
Nii see libe sõnalutsu
meeletuska mahitades
toob vaid pahandust ja vimma.

Salasõna kui see siuru
ennustatud õnne toojaks.
Ei tea keegi, kus ta pesa —
laanes, mere peal või kesal.
Kui ta leiad, põu saab soojaks.
Nii see sala sõnasiuru
kauniks muudab inimese —
teeb ta ilmas ilu loojaks.

* *
*

Said piinavaks kõik suvepäevad,
kui purunes mu enda loodud luul.
Kõik mõtted katkiseks ja keerdu jäävad,
kui oleks sasinud neid marutuul.

Mis tuul see oli? Kust see torm küll tuli?
Või olid luulel liiga haprad koed?
Tuul nagu ikka tuul.
Vaid ise olin
liig kindel, et ei lõpe päevasoe.

Kuis rõõme nimepidi ka ei hüüaks,
ei tule nad, ei vasta kuskiltpoolt.
Kuis otsida ja leida ka ei püüaks,
nad trotsivad mu vaeva ja mu hoolt.

Ma juba kahetsen, et olen kord nad loonud
ja neid kui päris ehtsaid uskusin;
et olen unistuste järvest joonud —
nüüd tähed vetepeeglis kustusid.

Neid püüdes järv läks sügavamaks järjest.
Ei hoolind sest, ei lähenevast ööst.
Ja rõõmud osutusid vahupärjaks —
need ära pühkis ainus tuulesööst.
Ja nüüd on piinavad kõik pikad päevad.
Ei julge enam unistada heast.
Kuid loomata kõik homsed laulud jäävad,
kui taas ei alga esimesest reast.

* *
*

Miks juba ei koputa
sa mu õunapuu-alusele aknale,
millelt vihm öösel loputas
mahlakuu hallid laigud
ja mille päike hommikul uputas
helesinisesse rõõmu?

Miks juba ei kiirusta
ma sinule avama
öö läbi lukus olnud ust?
Ja miks ma ei tiiruta
toapõrandal päikesetriipudel
juba sinuga koos
meie jälleenägemisvalssi?

Ja miks ma ei kuulata
oma kohkunud põuelinnu häält,
kui ta värinal kuulutab,
et õhtuteed käib juba päev?
Seepärast, et rõõmust endastki kaunim
on rõõmu ootamise aeg.

Muld ja marmor*

ALEKSANDRIAST LUKSORINI

Äkastame rutust hommikuse tomatisalati ja sammakala juures ning vahime söögisaali illuminaatoreist välja. Aafrika laisalt madal kaldatriip kasvab heledas päikeselöösas aina selgemaks. Siis on kohv alla neelatud ja pakid pardale toodud. Päril siinsamas, teispool pikki muule, sirutuvad Aleksandria tornid roosasinisesse põuataevasse. Aga praegu on raske öelda, milline neist on kõrgeim võrdsete seas. Sest vaieldamatut pea-jagu-pikemat pole siin enam kuussada aastat. Pole sellest ajast, kui üks seitsmest maailmaimest maaväringu ajal kokku varises.

Umbes seal ees, pisut vasakul, kus praegu paistavad lohmakad sadamahooned, seisib ta poolteist tuhat aastat — Aleksandria valgest marmorist tuletorn, saja viiekümne meetri kõrgune Pharos. Ta sai nime väikese saare järgi, kuhu ehitusmeister Sostratos ta miinus 280-nda aasta paiku püsti pani. Saart pole ammu enam olemas, sest ta on kasvanud mandriga ühte. Aga ta nimi elab tänini kõigis prantsuse ja itaalia tuletornides ning vene autolaternais.

Muuliotstel kitsas sadamavärvavas plingivad meile nüüd päikese kiuste Pharose kümnemeetrised mustad lapselapsed. Üsna sadamavärvava ees jääb meist mõnikümmend meetrit paremale väikese auriku vrakk, roostes korstnal kreeka laevade sinivalged triibud. Nähtavasti on laev keskelt pooleks murdunud, kuid istub edasi karil, sest vöör ja achter on kerkinud kõrgele üle rohelise vee, aga roolimaja katkistest akendest käib jutukas laine pladinal sisse ja välja.

«Latvija» muusikasalongi on tulnud tosinkond egiptuse mundrimeest. Nende helepruunid vormikuuend meenutavad vägisi okupatsiooniaegsete Zivilverwalter'ite omi. Aga mehed ise on üsna eba-aarialikult tumedad ja (mida saksa kuldfasaanide seas veel harvemini ette tuli) õigegi hästi söönud. Paljud kannavad musti päikeseprille ja musti Clark Gable'i vurrusid. Ja sõjaväeline kord on vähemasti tolliametis kindlail jalul: ülemuse ees seistakse rõhutatult valvel ja lüüakse hoolega kandu kokku. Sealjuures on kannakõpsutajaiks turjakad ja puusakad keskealised mehed, kellest mitmed on päris tublisti kõhtu kasvanud. Nende statuuri meenuvad siitmaa kunagised Luhaääred (mõnekümne aasta eest oli neil õige hea nimi). Ja meenub kahesaja fellahitepõlvkonna poolt künnivaol teoks tambitud unistus: et pojad saaksid ometi kord isu täis süüa. Näib, et nad on saanud.

Aleksandria suure läänesadama kaudu käib neli viiendikku Egiptuse väliskaubandusest. Ja laevu on siin sellele vastavalt. Nende nimed ula-

* Vt. «Looming» nr. 1.

tuvad «Montevideost» «Söktövkarini». Kauba- ja reisilaevade seas libiseb meist mööda ka tume rivi pantersaledaid destroiereid, küllap inglise või prantsuse töö — võõril iseteadvalt hoogsate araabia numbritega 15, 16, 17. Siis on meil täpselt tollimaja esisel otsad maas.

Aga paistab, et siin meid mööda plagisevat falreppi maale ei lastagi. Tollehoone juurest otse kaile ulatuva kõrge betoonkatuse all sõidab jämedate kummirataste vuhinal reelingu äärde alumiiniumist torntrepp ja haakub ühelt poolt reelingusse ning teiselt poolt sadamahoone kolmanda korruse rõdule. Reelingu-uks avaneb ja tornist kargab pardale paar-kolm mustis ülikonnis härrasmeest. Nad tõmbuvad uksest kahele poole — ja siis astub pardale kaalukas isand kahe saatjaga, kel on käes vihasuurused tsellofaankottides lillekimbud. Keskmise isand kaelustab talle reelingule vastuastuvat saabunut. Kaelustuse ajal rullitakse alumiiniumtornist kaelustajate selja taha pardale vuhh! säravpunane plüüspõrandariie ja kaelustajad sammuvad lillekimpude saatel mööda punast põrandariiet pardalt ära. Vuhh — rullivad pruunipüksilised kerge koivaga boid selle otse nende kannul jälle kokku ja alumiiniumtorn sõidab minema: Odessa sadamaülem on saabunud külla sõpruslinna Aleksandria sadamaülemale. Ja meie jaoks lastakse plagisev falrep alla.

Enne vaatame korra üle reelingu: Oo! See on ju vana tuttav seal all — seesama turbanis igi-Kastrozza, keda siin kuue aasta eest kohtas Smuul ja tunamullu Semper. Ikka nõiub ta kai peal tibusid vaskpeekrite alla ja võtab neid taskust ja turbanist, käristab lõhki ja paneb kanapojapoolikuid tervete tibudena sibama. Ja peab ütlema — natuke kõhe hakkab meil: tibude pärast nagunii, aga veel enam nende kohtumiste paralleelsuse pärast. Siis möödume trepinurgal seisvast egiptuse ametnikust — ja võpatame! Kus tont oleme me teda näinud?! Me oleme ju esmakordselt siin maal — või õieti polegi veel maal — ja hingederändamise õpetuse maa pole see ka päriselt olnud (et võib-olla mõnes varasemas elus). Ometi oleme seda meest kindlasti näinud. Seal ta seisab helepruunis mundris, nokkmüts kulmuldel, mustad päikesepriidid ja mustad vuntsid ees, ning heidab pilgu maaleminejate viisadele... Õige! See on ju «Viisadekontrolör» Juri Pohhodajevi matkaskitside albumist «Egiptus», mille kirjastus «Sovetski hudožnik» paari nädala eest turule laskis.

Falrepiastmete plagina saatel puhkeb meis lausa hirm: nüüd on meil tarvis veel sattuda hotelli «Fraiola», kus meid võtab vastu Einmanni punases livrees liftipoiss Abdul Hussein... Ja selle järel pole meil arvatavasti pääsu giidi eest, selle mereröövlivälimusega tüübi eest, kelle asjus meile veel Odessas järele hüüti, et ärgu me ainult ühesilmalise kätte sattugu... jne. jne. jne. Paistab, et kui ka Egiptus ehk polegi veel absoluutselt «läbitöötatud» maa, siis meiesuguste turistide saatus on igatahes näha ainult absoluutselt läbitöötatud nägusid...

Egiptus...? Muuseas — mis maa see õieti on, mille sillutuskive me tallad kohe tunda saavad, kui trepiastmete plagin lakkab? On see Egiptus? Või on see AÜV? Või UAR? Või Al-Gumhuriya al Muttahida al-Arabija (Misr)? Ametlikult on ta Ühinenud Araabia Vabariigi Egiptuse rajoon. Aga sel juhul — kus on tema teised rajoonid? 1958-ndast kuni 1961-se aastani oli veel Süüria. Ja lähemas või kaugemas tulevikus on võib-olla veel teisi. Aga praegu ei ole ühtegi. Ei-ei, egiptlased ärgu pangu pahaks: diplomaatilistes viisakusvormelites võib ju sellist koduseks pruukimiseks määratud unistusnime tarvitada, aga kirjatükis, mis taotleb kajastada realiteete, lubatagu esialgu ütelda lihtsalt Egiptus.

Jumal tänatud — tollehoone kaine betoonsaal peletab korrapealt lum-

muse, mis meid silmapilguks haaras: et kõik, mis meil siin ees seisab, on kalliste suguvendade poolt juba kümneid kordi nähtud ja tuntud ning valatud sõnasse ja pilti... Sest sealsamas tollimaja leti ei-tea-mispuust raamis istub täiesti enneolematu pilt. Ilmutuslik naine on seal kummargil mingite formularide kohal (ja me vahiksime teda veel märksa kauemini, kui me juba teaksime, et ta on ainus töötav naine, keda meil siitmaa linnades juhust on silmata). Ta on umbes kakskümmend viis aastat vana. Ta nahk on kummaliselt kollakas, peaaegu heleroheline ja ta sinimust juuksepehmakas on tõstetud kõrgele kuklasse. Tal on tõeline Nofretete-kael ja ta helelillade pisut neegerlike huultega Nofretete-profiil on ehk natuke liigestatum kui tarvis. Aga kui ta näoga meie poole pöördub ja silmad üles lööb, siis on need — tule Allah appi — veel kaks ja pool korda suuremad ja mustemad kui lõngusetüdrukul Jürisalu balletis «Tänav». Ta pilk on nagu tõrvaaetis kõigi Viiralti piiblinaiste pilkudest, nii et meil

läbi proosa, keskmiselt hallika,
siinsamas tungivad salmid
ripsmeist, mis on kui palmid
ümber öö allika...

Meie kohvleid lahti ei tehta. Lahke fessimees loeb nad lihtsalt üle, igauhte peoga puutudes. Siis lipsame läbi päikeselöõsa võrdlemisi päevinäinud bussi ja sõidame linna.

Ka linn on päevinäinud linn. Ta on 2295 aastat vana.

Kui Aleksandria rajamisküsimus veerema hakkas, polnud Aleksander ise veel kahtekümmendki. Ja ainus, kellest ta esialgu jagu oli saanud, oli tõrges täkk Bukephalos. Aga auahnust oli ta juba kaelani täis. Ja paljudel noortel makedoonlastel loksus seda õilsat omadust üle kaeluse. Need, kes tahtsid võita oma noore kuninga tähelepanu, pakkusid end sõnakuulmise lambanahas tema käskusid täitma. Aga siis tuli ühel päeval Pellasse imelik mees, seljas mitte karjuste ega ka noorte karjeristide lambanahk, vaid ehtne lõvikasukas, karvad täis takjaid ja mägede punast tolmu. Ning seal ilmnes korrapealt väikese Aleksandri noorpõlvesuurus: ta ei käskinud oma lambanahkseil seda lõvinahkset surnuks määgida. Ei. Ta tõukas nad küünarnukkidega kõrvale ja läks võõrale vastu:

«Kes sa oled? Kas mägedelõhkuja Herakles?»

«Ei. Mägedekujundaja Dinokrates.»

«Tahad ajada oma lõvinahaga mulle hirmu nahka?»

«Ei. Tahan äratada su huvi.»

«Miks peaksid sa mind huvitama?»

«Mul on idee.»

Aleksander istus kaljunukile. «Seda ei juhtu minu kuningriigis iga päev. Lao välja.»

«Kas sa Athose mäge tead?»

«Tean. See on Chalkidike poolsaare kagutipp. See kerkib merest kui marmorist suhkrupea, kaks tuhat meetrit kõrge. Olen seal mitu korda kitsi küttinud.»

«Mina tahan anda Athose mäele inimese näo. Ja inimese kuju. Ja inimese käed. Vasakus kaenlas peab ta hoidma Olophyxose linna. Aga paremasse raiun ma talle liua, nii suure kui järv. Sinna voolab mäe

nõlvadelt viis sinist oja — mäletad, kust su kitsed üle kargasid, kui sa liiga kauaks sihtima jäid.»

«Ja siis?»

«Ja liuast kallab mägi nad kohinal alla merre! Kujuta ette, kui tore see on! Ja kuidas see kohiseb!»

«Kujutan küll. Nii et sinult on idee ja talent. Aga mis peab olema minult?»

«Talendid.»

Aleksander tõusis püsti: «Kelle näo tahad sa mäele anda?»

«Kuule... selle peale pole ma mõtelnud...»

«Siis mõtle! Kas minu näo?»

«Ei. Misjaoks?»

«Siis ehk Dareiose oma?»

«Tont võtaks, ei!»

«Kelle siis?»

«Iseenese näo — kui see kellegi oma peab olema!»

Aleksander hakkas laginal naerma: «Hüva. Ma ei jää kauaks sihtima. Tule ja teeni mind. Sinusuguseid poisse on mul tarvis.»

Muide, umbes taolist on juhtunud hiljemgi. Aastal 1922 tahtis suur mordvalane Erza raiuda mitmesajameetrise Uurali harja Oktoobrirevoaltsiooni mälestusmärgiks. Ja ka Lunatšarski kujutas kohe ette, kui tore see oleks. Ometi jäi Erza plaan teostamata — nagu jäi ka Dinokratase oma; kumbki mitte sellepärast, et neid oleks liiga omanäolisteks peetud. Aga seekord tuli kõigepealt kindlustada Oktoobrirevoaltsiooni tulemused — ja tookord kõigepealt vallutada Pärsia.

Kuid Pärsia-retkele võttis Aleksander oma lõvinahkse kaasa. Ja kui makedoonlased olid siis möödaminnes ka Egiptuse vallutanud, kutsus kuningas ta Niiluse läänesuudme juures oma laeva:

«Näed sa seal Pharose saart?»

«Näen.»

«Tee projekt linna jaoks, mille ma sinna saarele rajan.»

«Mis linn see peab olema?»

«Linn, kus Hellase pärm ajab käima Egiptuse virde.»

«See tuleb ju siis terve maailma õllekoda. See ei mahu sinna laiule ära.»

«Arvad?»

«Selge!»

«Hästi. Tee projekt linna jaoks kaldal.»

Dinokratase plaani järgi ehitatud vana Aleksandria oli viis ja pool kilomeetrit pikk ning ligemale kaks kilomeetrit lai. Varsti elas siin pool miljonit inimest. Siin oli malelaualine tänavatevõrk ja kolmekümne meetri laiused puuderidade ja sammasgaleriidega bulvarid. Siin asus kuningalossiga ühe katuse all (!) teadlastetempel Museion antiikaja suurima raamatukoguga, kus leidis 700 000 manuskripti. Ja siin polnud kellelegi uudiseks, et maailm on päratu kera: Eratosthenes, Aleksandria raamatukogu Aare, arvutas koguni välja selle kera ümbermõõdu (ning tema tulemusel — 250 000 staadioni — oli viga väiksem kui kaks protsenti). Nii et kui Struve 1827. aastal Simuna põllul labida maasse lõi ja oma kuulsat meridiaanimõõtmist alustas, siis oli selles õieti kübeke kaugget käesurvet üle kahe aastatuhande ja Tartu ning Aleksandria vahe-maa.

Aga varsti ulatusid roomlaste võimusõjad üle mere ja kultuurisõber Julius Caesar lõhkus poole Aleksandriat maha. Ka Museion jäi roomlas-

V. Ohakas

Tallinn, Niguliste (Õli) 1967

tele jalgu ning tehti muuseas tuhaks. Ta kosus küll kiiresti, aga uued pilved kerkisid pea. Octavianus ning Antonius (see Kleopatra oma) olid sõbrad ja hakkasid sõdima. Eskola võttis linna Karmi käest ära. Sellest loost on hiljem hulk raamatuid tehtud, kuid lugu ise võis neid Museoionis ainult vähendada. Ja siis tulid kristlikud määratsejad eesotsas piiskop Theophilosega, kelle nimi tähendas *issandale armas*, ja need raiusid paganlikku tarkust raiepakkudel tükkideks mis jõud kandis. Ja viimaks ilmusid kaliif Omari inspektorid, kes (teadagi kaliifi sõnadega) ütlesid: «Allah on suur! Mis Koraanis on, seda pole muudes kirjades vaja, aga mida Koraanis ei ole, seda ei pea mujal hoopiski olema.» Ei hakanud need mehed toimetajate nimesid lilla tindiga katma ega reetorite pilte käsikirjadest kääridega välja lõikama — tuli külge, ja klaar! Kalifaadi spetsfond omandas siit küll mõndagi, kuid Aleksandria raamatukogu rüüstati lõplikult. Mis võiski nüüd linnast muud saada kui viie tuhande tuima elanikuga küla kesk soostunud kraave ja rohtunud varemeid!

Vaevalt märkas külarahvas suurt välja teha, kui araablase asemele türklased tulid või kui keegi kindral Bonaparte siin mingite prantslastega maabus ja laevade suurtükid terve päeva ja öö Abukiri pool mürtsusid. Seal kirjutati suurtükimürinas ajalugu. Aga siin, umbekasvanud mere ja soojärve vahel, elas kirjaoskamatu rahvas.

Ühendriikide setsessioonisõda võttis Euroopa ketrusvabrikult ameerika puuvilla. Prantslane Jumel tõi puuvillapõõsa Aleksandriasse ja siin kergitati turbanid silmilt: kasvab?! Suessi kanali avamine viis maailma suure kaupadevoolu siit igaveseks mööda — kuid tõi selle ühtlasi ainult kahesaja kilomeetri kaugusele. Ning Aleksandria ärkas uuesti. Inglased ja prantslased võistlesid tema pärast. Inglased jäid ajuti peale. Eriti pärast seda, kui nad teda 1882. aastal merelt kõvasti olid pommitanud. Aga 1942. aasta oktoobriõil võisid erkude meeltega kõrbepojad, kui nad Aleksandria juures kõrva vastu liiva surusid, kuulda, kuidas Rommeli roomikloomad linnale ligemale roomasid. El Alamein, kus nad stoppama jäid, on siit ainult sada kilomeetrit eemal.

Sakslased ei saanud Aleksandriat kätte. Inglased ei suutnud pidada teda käes. Vaba Aleksandria on nüüd kolm korda rahvarohkem kui ajastul, mida tänini hüütakse tema nime järgi.

*

Aleksandria on kolm korda suurem kui oma antiikseil hiilgeaegadel — ja suureneb peatumatult. Otse sadama taga algavad ehitusel olevad kvartalid. Seitsme- ja kaheksakorruselisi, veel akendamata ja katustamata müüre kerkib siin nõnda laialt, et silmaga ei jõua haarata. Plangud alles tühjade ehitusplatside ümber on millegipärast kolm korda kõrgemad kui meie pool tavaks (nagu oleks egiptlastel ehituspuitu jalaga segada) ja kinode hiiglasuuri reklaamplakateid tihedalt täis: «Aadamä ja Eeva eraelu», «Ainult meestele», «Veneetsia timukas», «Tapjad» (viimane võib inglise keeles küll tähendada ka elukutselisi poksjaid, mis järelikult on ingliskeelseil mail umbes seesama). Üllataval kombel on ka parajasti jooksvate filmide plakatid usumatult lipendama rebenenud ja ribu-räbu-lõhki. Ei tea, mis äketega neid kahe sülla kõrgusi plankusid äestatakse. Aga muide, ka siis, kui plakatid ideaalselt terved oleksid, ei tekitaks plakatimeistrite tase meie omadele piinlikkust.

Ehituste hallid müürid kaovad tihedasse tellinguvõrkudesse. Ja kuski pole ehituste ümber märgata seda, mille tarvis eesti keeles ikka veel

puudub parem sõna kui tehnika: ei paista siin ühtki buldooseri, ekskavaatorit ega tornkraanat. Kogu töö teevad alles labidas, kits ja kellu — 30 piastrit päev.

Liiklus on vähemasti laiatänavalises kesklinnas märksa mõõdetum kui Istanbulis. Aga linnarahvas ise jätab hoopis eksootilisema mulje. Naisi on tänavapildis siingi märksa vähem kui mehi. Kuid naistest on euroopalikus riides ainult ehk pooled — ja küllap see on nimelt jõukam pool. Kehvem ja võib olla, et ka eakam pool kannab silmapaistva sujuvuse ja graatsiaga oma musti pearätiga ühendatud hõlste. Näod on kõigil katmata. Ainult mõne uurivama pilgu vastu tõstab ranne põlvkondade vaistust sõbaserva silmini. Tõelise teise-mandri-tunde tekitavad aga poolte meeste lehvivahõlmalised laiatriibulisest madratsiriidest gallaabiad. Tõsi, need annavad sammule omajagu rühti, aga ometi nõuab nendega kohanemine aega ja eneseveenmist. Sest esialgu jätvad nad pisut öösärgilise, vannitoalise ja poolriietatud mulje. Kui temperament või tuulehoog veidike pikki hõlmu kergitab, välguvad mustade teravaninaliste tänavakingade ja nailonsokkide kohal paljad karvased sääred. Gallaabiate kvaliteet ulatub üsna kehvadest ja võidunuist väga peente helehallide ja kalevisteni. Kuid ka keskpärane gallaabia on enamasti üsna puhas, ja kui žestikerge pruun käsi laia varruka tagasi lööb, pole kuldkäekell ega pimestavvalge nailonkäs midagi haruldast.

Sõidame läbi üsnagi suurlinliku kesklinna, mis on ehitatud umbes 1910. aasta pooleuroopalikus, poolorientaalses maitstes, ja peatume oma turismibüroo ees. «Näete, see seal on teie giid,» seletab bussijuht. Jumalale tänu — ühesilmaline see ei ole. Sest kõnniteel seisab sugugi mitte mereröovel, vaid tilluke hõbehallikuklaline kulunud pruuni kaabuga džentelmen — kes siis pöördub ja puiselt naeratades pilgutab meile oma ainukest tinakarva silma . . .

Ei, katakombidesse eksitama ja paljaks röövima see onu meid ei hakka. Selleks on ta liiga lahkelt uimane ja sklerootiline. Aga üllatused ei lase end siiski oodata. Esimene on see, et ta kõnetab meid sulaselges araabia keeles. Nataša hämmeldus pole väiksem kui teistel — aga siis hakkab ta kobamisi ometi tõlkima . . . Selgub, et giidi keel on ikkagi inglise keel või vähemalt püüab seda enam-vähem olla. Vanamees peab oma ametit perekondliku traditsiooni järgi: juba tema isa on olnud giid. Aga see on ka vist ainus peale leiva, mis poega ametiga seob. Ja lisaks peab poeg olema erakordselt andetu inimene. Sest oma enam kui kuuekümne eluaasta jooksul võinuks ta ometi pisut rohkem ära õppida kui paarkümmend lootusetult halvasti hääldatud lauset. Niisiis, kõik, mis me esialgu Aleksandria kohta kuuleme, hõljub ebamäärasuse udus.

Lagedal alusmüüriderägasel, kaevandeist ja trepitükkidest jõnklikul kungasmaal keset linna kerkib Aleksandria peaaegu et ainus päris terve säilinud muistis. See on 28 meetri kõrgune punasest poleeritud Assuani graniidist Pompeiuse sammad. Gnaeus Pompeius Magnusega on sel sama vähe pistmist kui don Juanil Tallinna Toomkirikuga. Aga muidu on sammad imposantne küll. Arvatavasti on ta kuulunud omaaegse Serapise templi ansamblisse. Tema kohaletoomiseks Assuanist olivat läinud tarvis 18 000 meest. Samba ees on reas kolm kivikirstude-taolistele soklitele seatud sfinksi. Keskmisel neist olevat Kleopatra nägu. Kui nii, siis on ainult Nikolai Ivanovitšil Antoniuse maitse («Mmm-misugune graniidist Gioconda . . .!»).

Künka all laiub suur muhamedi kalmistu, kus maetute sugu näitab see, kas hauasamba pea on punane või must. Isegi hauas on muhameed-

lasest mees edevam kui naine: naiste omad on musta ja meeste omad punase peaga.

Pärime giidilt, mis paik see siin õieti on. Mis ehituste ja skulptuuride tükid siin laiali lamavad? Kõige kohta saavat selgust *In-ze-griko-rõumn-muzee's*... Ja kust on siia sattunud hiiglasuur poleeritud graaniidist skarabeus? Jälle *In-ze-griko-rõumn-muzee*... Aga seda giid teab, et need, kes toda skarabeust silitavad, tulevad Aleksandriasse tagasi. Lootuses, et me siin enam oma tinasilma juhtimise alla ei satu, teeme meiegi päikeselõõmast tulisele hiiglasitikale pai.

Semper nendib oma siitmaa reisimärkmeis, et tema nagu oodanuks giidilt pigem mõnikord Nasserri mainimist, aga kuulnud talt ikka aina Farukist ja Farukist. *In-ze-griko-rõumn-muzee* jätab esialgu mulje, et Egiptuse Turismivalitsus on Semperi märkmed enesekriitiliselt läbi arutanud ja andnud giididele nüüd vastava eeskirja. Nasserri näopiltidest läheb ta küll vaikides mööda. Dekoratiivselt hallioimuline, dūnaamilise profiili ja klorodondi-naeratusega president jälgib meid üpris paljudelt seintelt ja akendelt. Giid aga näitab meile otse Pompeiuse sammast ümbritseva varemtevälja väravas vist küll alles niiskekrohvilist viie korrusega kooli: «Niisuguseid on Nasser ehitanud Aleksandriasse sada tükki.» Asfalteeritud kooliõuel taovad rohelistes spordipükstes abiturientid jalgpalli. Trobikond algkooliealisi heledais hõlstides marakratte kükitab madalal õuemüüri ja käratseb mänguga kaasa. Mängutempos on nad meie samataolistest kaks ja saatelärmis kolm korda kangemad. Ega midagi, neljas koht Tokios ja ilus 1:1 Brasiilia vastu võib jalgpallinooruse üles keerata küll.

Ja otse teispool sedasama varemtevälja seisavad ridamisi neljakorrukselised sirgjoonelised, tillukeste akende tõttu kasarmulikena paistvad majad. Muide, tillukesed aknad on siin liiga ohtra valguse ja mitte liiga säästlike kütjate tõttu moeks. «Selliseid maju,» seletab giid, «on Nasser ehitanud Aleksandriasse sada tükki. Neisse pani ta elama linna vaesed, kel seni üldse ulualust polnud. Üüri nad ei maksa. Igas majas elab tuhat inimest.»

*

Me sõidame hulga maad läbi hästi rahvarohke ja rāpase äärelinna. Egiptuse pudipadipoed, armeenia tubakakauplused ja süüria suhkrupagarite äripugerikud hõrenevad pisut. Müüride hele varp on pragunenud ja laiguti maas. Tolmuste palmide ümber on mullal jäätmevete ja eeslikuse lehk. Ja kui meid poleks ette valmistatud, ei usuks me oma silmi: müürid, muldrikud, aedikud, trepid, kangialused ja kõnni- ning sõiduteed — kõik kohad on kubinal täis rōõmsaid käratsevaid kriime mandlisilmalisi paljajalgseid heledais hilpudes lapsi. Hetketi on tunne, et buss on pööranud päratu suure ja uskumatult rāamas lastekodu õue, et kohe sõidame siit välja ja oleme jälle linnatānaval. Aga tõeliselt oleme seal kogu aeg.

Lapsed — maa tulevik — on teatud määral ühtlasi maa nuhtlus. Rahvastiku iive on Egiptuses 40 promilli. Suremus, kuigi praegu veel suhteliselt kõrge (16 promilli), on viimase kümne aastaga väga tugevasti langenud. Niisuguse iibega on Egiptus maaks, mida Eestil hädasti sünniks eeskujuks võtta. Aga rahvastiku āramahutamine on Niilusemaal enam kui tõsine probleem. Teatmeteosed ütlevad küll, et Egiptuse territoorium on 1 000 000 ruutkilomeetrit suur. Aga sellest on 962 000

surnud liiv. Elamiskõlblikku maad on siin 38 000 ruutkilomeetrit. Ja tollel Eestist märksa pisemal alal elab 28 000 000 inimest. Ning iga aasta tuleb pool miljonit juurde. Järelikult: kõrbe ja põllu suur kahevõitlus, mida õigupoolest kajastab kogu Egiptuse riigi, kultuuri ja maailmatunde ajalugu, peab kõige lähemal ajal otsustavalt lahenuma põllu kasuks. Kuid tulgem olevikuprobleemide juurest taas mineviku säilmete manu.

Õuel, kust klaaskupli alla asetatud trepišaht suundub maapõue, katakombidesse, leidub jälle skulptuuride ja sammaste fragmente ning rida suuri ja täiesti terveid sarkofaage. Kelle need on? Mis aegsed need on? «*In-ze-griko-rõumn-muzee . . .*»

Katakombid kujutavad endast hallikaspruuni liivakivvi õõnestatud koridore ja tube, et mitte öelda saale, mis oleks pisut liiga suurejooneline. Suurema osa koridoride seintest täidavad umbes kahe meetri sügavuste, praegu muidugi tühjade hauaorvade jalgotid. Kõik kokku jätab enam-vähem Petseri kloostri katakombide mulje parasjagu suuremas ning viimisteldumas teostuses. Ka meeoleolu on siin Petseriga võrreldes pidulikum ja süngem: pidulikum, sest allmaakalmistu kujunduses on rohkem arhitektuursust ja vähem naiivset looduslikkust; süngem, sest liivakivi on siin Petseri omast märksa tumedam. Ruumide sisekujundus on elementide poolest hellenistlik-egiptuslik, teostuselt aga üsna juhuslik ja rohmakas: siin-seal mõni poolmurenenud piilar, maoreljeef või inimfiguur. *In-ze-griko-rõumn-muzee* osutab mõnevõrra dekoratiivsemas kambris seisvale jämedate kaunistustega liivakivikirstule. Väidetavat, et see on Aleksander Suure sark. Ta on seda vist veel vähem kui Pompeiuse sammas Pompeiuse oma (kuigi Aleksander küll Aleksandriasse maeti).

Tänini tundub kõige enam eluhõngu olevat katakombide selles ruumis, kus väikestes seinuorvades on kunagi asetsenud raamatuhoidla. Selle kasutajate lambinõe jäljed on seintel veel näha. Midagi kombatavalt elusat on ka jämedasambalises ja üsna õhurikkas toas, kus allmaakalmistu muistseil külatajail vanasti tavaks oli einet võtta.

*

Aleksandria kuulus kaldapealne näeb välja nii, nagu oleks Russalka ja Maarjamäe vaheline Pirita tee tõmmatud kakskümmend kilomeetrit pikaks ja ehitatud Russalka poolt otsast suuri äri- ning eluhooneid, Maarjamäe poolt aga kahe-kolmekorruselisi palmidega ümbritsetud villasid täis. Ja nagu oleks teeäärsele kaldaribal reas kakskümmend kilomeetrit rannarestorane, kohvikuid, poode, klubisid ja supelmaju. Rannaliiv supelmajade ees on tulituline ja vesi kakskümmend kolm kraadi soe. Kuid kõik supelmajad on kinni ja roheline meri niisama tühi nagu kollane plaaž. Sest Aleksandria on Egiptuse suvekuurort, kuhu jõukas Kairo tuleb juulilõõsa käest merejahedust hingama. Aga praegu on südasügis ammugi käes . . .

Läbi vägeva raudaia, märksa võimsama kui see, mille Päts laskis Kadrioru lossile ümber ehitada, sõidame Montazah' palee parki.

Tänavakumu jääb kaugemale oleandrihekkide taha. Ja ümberringi laiub äkitselt arhitektuurpargiks kujundatud palmimets. Puude kümnemeetrised tüved on ühtlased kui küünlad. Helepruun koor on tüvede ümber nagu hästi krobelistest paberist lint, millest üleval ulatub välja hallikasroheline graatsilise suletuti taoline võra. Tüvetipu kõrgusel ripub iga võra all kaarjate varte otsas kuus-seitse tumedat lillakaspunast datli-

kimpu nagu käbitaalised punased laternad. Ükski palmileht ei liigu. Taevas on kiirgavsinine. Asfalttee, haljasplatside ja alabastervaaside kohal on suur murumullaõhnaline vaikus. Niisutustorude vaevukuuldav vulin lisab vaikusele sügavust. Kuuldamatult ja aeglaselt lendab üle me peade imelik pikasabaline vaevu tiibu liigutav lind. Ta hääletu lend poetab me teadvusse sõna, mis end pargi imelise mulje jaoks tungivalt leida püüdis: *m u i n a s j u t t*.

Me jalutame läbi mitmekümnehektarise muinasjutu mereäärse palee piinlikuvõitu reaalsuseni.

Ei, Montazah' palee pole iseendast ju midagi kohutavat. See on umbes Riigipanga Harju osakonna hoone pluss Tartu Sanitaarhariduse Maja korrutatud Turkmeenia paviljoniga Moskva põllumajandusnäituselt. Valev marmor, ruske tellis ja kollane krohv, sambad, rõdud, tornid, tupsud, läbisegi akende ümar- ja teravkaared ning risttahukad. Neli vägevat korrust suure, läbi nelja korruse ulatuva šahtitaolise treppidehalli ümber. Ökonoomsusprotsent iseloomulikumate kõrghoonete oma. Mingite kuninglikes rahades supelnud itaalia arhitektide töö sajandialguse kõige maitsetuma eklektika vaimus.

Mööda treppide hallikat marmorit looklevad kuninglik-rohelised põrandariided. Marmorseintesse pandud helepruunist lakeeritud puust raamides veikleavad sini-kolla-lillad vitraažid kroonide, paabulindude ja küllusesarvedega. Paras paik mitte muuseumi, vaid keskmise gildi kaupmeeste õlleklubi jaoks. Muidugi, Faruki kunagisest suveridentsist palju muud ei ootagi. Aga üllatav on see, et meile Egiptuse revolutsiooni kolmeteistkümnendal aastal näidatakse peaaegu et rahvusliku pühamuna mitte ainult Montazah' palee hoonet, vaid ka Faruki ja tema perekonna reliikviaid. Selle asemel, et viia meid tõesti huvitavasse kreeka-rooma muuseumi, näitab *In-ze-griko-rõumn-muzee* meile narri hoolega kuninganna Narrimani teadagi ainult Pariisis ömmeldud kleite ja Faruki tühje tünnijämedusi mundreid ning tema tädide marmorist vannitube. Ainsad mõnevõrra huvitavamad asjad ekskuninganna käekottide, lehvikute ja lõhnaõlipudelite seas on kaks ainukest seal leiduvat raamatut. Ja neid vaadates tekib meil ootamatu mõte: kas pole Egiptuse Kultuuriministeeriumi mehed seda hoonet niimoodi eksponeerides siiski targemad kui meile tundub? Sest kuninganna raamatuist on ainsatena vitriinis D. H. Lawrence'i mitte just väga moraalne «Leedi Chat-terley' kallim» ning Michel Audiard'i kriminull «Tapatalgu Dentelles'is». Tõepoolest, kui kuninglikust vahmiilist oleks tahetud jätta soliidset muljet, poleks nimme valitud just kahte niisugust raamatut! Ent kui siin Faruki perest oleks taotletud anda reljeefset pilti? Siis oleks tolle korruptiivse isevalitseja-maneeridega kuninga elu pakkunud tuhandeid kõneka rõhuasetuse võimalusi. Tähendab — mida see muuseum siis õieti taotleb? Nähtavasti seda, et sklerootilised salafarukiaanid müttaksid sügavamalt solvumata edasi, aga nende juba selgema pilguga lapsed laseksid end mitte sugereerida propagandistlikul stilisatsioonil, vaid veenda monarhia totra luksuse maotul tõel enesel. Pealegi ei puudu asjal väikene imehästi serveeruv vahepuänt. Me väljume Montazah' palee rõdule merepanoraami imetlema. Ja seal viipab giid paaritoalisele atika tüüpi majale helendava neeme tipus pool kilomeetrit lossist eemal: «Nii et see siin oli Faruki suveridents. Aga too seal on Nasser'i oma.»

Ning lõpp-punktiks muuseumi kogumuljele jääb vaikse salafarukiaanluse kiuste ja kavala nasserismi rõõmuks ikkagi seinakalender

kuninga kirjutuslaua kohal — kuupäevalehega, mida kammerteener enam ära ei rebinud: laupäev, 26. juuli 1952.

Tol päeval jätkus kolme päeva eest puhkenud riigipöörde areng tempoga, mis kõigile eesti dramaturgidele võiks eeskujuks olla.

Kell 10 hommikul saabus kuninga juurde kindral Nagib, riigipöörde juht.

«Mis te soovite, kindral?»

Laia kondiga viiekümnene kindral, peaaegu niisama kogukas kui kolmekümnene monarh, naeratas rõõmsat ja häbelikku naeratust:

«Majesteet, ma paluksin öelda mulle tänasest päevast — härra marsal.»

«Seda ka juba! Ja edasi?»

«Edasi ma paluksin Majesteeti kirjutada alla järgmine dekreet.» Ta pani kuninga kirjutuslauale õuekalligraafi poolt vormistatud paberi.

Faruk luges: «Käesolevaga mina, kuningas Faruk, võtan endalt õiguse saata laiali valitsusi, kelle poliitikaga ma ei nõustu.»

Kuninga jäme tumepruun nägu muutus pikkamööda ta fessiga samavärviliseks. Ta oli viimasel kolmel päeval peaaegu niisama palju higistanud kui Kotkas, kes just samal laupäeval Helsingi olümpiaadil kuldmedali sai. Ta ei tundnudki enam, kuidas higipiisad ta oimukarvadest nirisema hakkasid.

«Ei!»

«Mida oligi oodata.» Marssal keeras dekreedikavandi rulli ja lahkus piinlikult naeratades. Faruk astus akna juurde ja nägi, kuidas palee sissekäigu ette asusid marssalile ustavaist üksustest valvepostid.

Kell 11 tõi kuller Farukile marssali kirja:

«Kannan Majesteedile ette, et iga lennuk või laev, mis püüaks toimetada Majesteeti maalt enne, kui Majesteet on troonist loobunud, lastakse vastavalt alla või põhja.»

Kell 11.10 saabus Ühendriikide saadik Jefferson Caffery:

«Majesteet, mul on au teatada, et minu valitsus tagab teie julgeoleku!»

Faruk jalutas viis minutit ühe lahtise akna juurest teise juurde. Ülemiselt korruselst kostis väikese Ahmed Fuadi imikukisa. Uilates kihutas üle linna Nagibi poolt ülesässitatud reaktiiv. Aga mõlemast aknast paisis vihastavalt rahulik palmimets ja kiiskasid kollased neemed, mis ulatusid helerohelisse merre. Neeme otsa juures õõtsus kai ääres kuninga valge jaht «Mahrussija». Paremal seisis mere kaldal kollane paviljon, kus ta täna hommikul teed jõi, ja vasakul sinine paviljon, kus ta joo pealeõunakohvi. Ei! Ei joo! Kohvijoomiseks on maailmas paremaidki kohti! Ükskõik kus: Capril, Nizzas, ema juures Kalifornias, igal pool! Rahast tal seal puudu ei tule!... Ta pigistas higised käed rusikasse, lükkas põlved tagurpidi kaardu ja kõhu ette:

«Käigu kuradile see neetud maa, mis mind vihkab!»

«Ma toetan teid igas suhtes.»

«Mh?»

See oli mister Caffery, kes seisis Faruki selja taga ja naeratas oma kõige avalamat naeratust.

«Toetate mind igas suhtes?» Faruki hääl muutus tahtmatult kimedaks.

«Täpselt niisama nagu Nagibi?»

«Majesteet — niisugune on situatsioon.»

«Sest te arvate, et Egiptus vihkab teda pisut vähem kui mind!»

«Te olete kuninglikult läbinägev.»

«Mmm... minge!»

Praktiliselt polnud selle käsu taga enam Egiptuse riik. Aga New Yorki investeeritud miljonid olid seal ikkagi. Ning mister Caffery lahus, naeratades oma kõige avalamat naeratust.

Kell 11.30 oli abdikatsiooniakti tekst Faruki ees laual ja ta kirjutas alla. See, et ta loobus troonist kuuekuise Ahmed Fuadi kasuks, oli muidugi üleminekuillusioon.

Samal ööl sõitis ta «Mahrussija» pardal selt neetud maalt minema, kaasas kuninganna, lapsed ja kakssada neli kohvrit. Marssal Nagib ja mister Caffery lehvitasid talle järele ja sadamafordi vanad suurtükid lasksid kakskümmend üks pauku. «Al Akhbar» kirjutas järgmisel päeval: «Eile kell 00 läks merele laev, mis viis kaasa Egiptuse orjuse ja häbi...»

Mis puutub orjusse ja häppi, siis seda jäi Egiptusse esialgu veel oht-rasti järele.

*

Meie kulunud sinine buss õõtsub amortisaatorite käginal läbi sagivate tänavate kesklinna poole tagasi. Programm on läbi võetud nii hästi-kurjasti kui ta on — ja ees seisab esimene Aafrika lõunasöök. Omaette uudishimulikuks tegev asi ka sel juhul, kui me kõhud tühjad polekski.

Juulikuine november sujub mõnusasti me väsinud silmade eest mööda, õõtsutades palme ja kummipuid ning jalakäijate laiakäiselisi lehvivaid rüüsid. Aeg-ajalt torkab mõne madala müüri takka kaktusekäpp oma hiiglaokkad me pärastlõunaroidusse ja mõnelt müügilaualt kiljatab rohekaskollane apelsiniriit. Siis on jälle suhteline vaikus ja igaüks vahib omaette bussiaknast välja.

Ka linnaaskeldus tundub raagevat mingiks puhkeviivuks pärast kesk-päeva palavat valguselõoska. Poolvarjus tänavate ääres eesseinata kohvipoodides istuvad tõmmud mehed nagu presiidiumis, näod tänava poole. Igaühel on küünarnuki all tilluke nelinurkne laud ja küünarnuki kõrval tee- või kohvitass, mida küll nagu ei puudutatakski. Nähtavasti peetakse nii ainult lõdvestushetke. Istujate jalgade juurde on raugenud õdusasse poosi saapapuhastajad, kes nühivad mõnuga nende niigi klient-sivaid kingi. Saapapuhastamine on siin umbes nõnda nagu jäätisesöömine meil — rohkem komme kui tarvidus. Lihtsalt omamoodi ajaviide. Ehkki nii üks kui teine tundub olevat kliimaatilis-lõbustuslik aps: asi peaks olema ümberpöörduvalt — saapapuhastus meil ja jäätis siin. Iga-tahes on ka kohvik ilmsesti puht meeste asi ja naised, euroopalikes see-likuis või pikkades mustades rüüdes, õblukesed või matsakad, süsisilma-liste lastega süles või sabas, käivad neist ikka ainult mööda.

Mingi isesugune lõhn on sel linnal. Ja pealelõunal tundub see tugev-nevat. See on veidike imal ja magus ning hakkab pisut nagu suulakke kinnigi. Nähtavasti lõhnavad nii tundmatud söögid ja köögid, kus neid keedetakse, ja toad, kus neid süüakse. See on nagu õli ja võõrad magu-sad vürtsid ja vene kiriku viiruk ning mirr. Seda lõhna hõngab kõik-jalt. Seda on bussis, tänaval ja isegi kaldapealsel. Ainult Faruki lossis seda polnud. Nähtavasti on see siitmaa elu lõhn.

Tänav, kus peatume, võiks majade poolest olla sama hästi Riia või Leningradi tänav. Ainult tumehallid või mustad loosungid luitunud fassaadide esimese ja teise akenderea vahel või isegi kõrgemal mõjuvad üllatavalt ja võõralt. Araabiakeelsete osas tuleb Vitali Friedrichovitš meile appi, sest tema on meist ainus, kes prohveti kirjarägas enam-

vähem teed leiab. Kuid suurelt osalt on need imelikud leinaplakatid ka kas inglis- või prantsuskeelsed. Ja selgub, et loosungitega, mis nad meie meelest formaadi järgi olema peaksid, pole neil midagi pistmist. Need on lihtsalt lähikonnas praktiseerivate arstide hiiglasuured visiitkaardid.

Kui uskuda aegade vältel siin käinud reisimehi, siis on arst ning advokaat Egiptuses kõige aulikumaiks ameteiks. Aga nähtavasti nõuavad südalinna tohtrite suured honorarid ka vastava suurusega silte. Muide, inglise, prantsuse või saksa nimed pole siitmaa meedikute seas enam valdavad. Doktor Partlet'i või doktor Varenhorsti kõrval tegutsevad siin edukalt doktor Mustapha F. Boctor ja doktor Shukri T. Abdelmalek. Ja tundub, et viimaste käes on nüüd juba enamus.

Möödunud ajad, mille pärandina doktorid Partlet, Varenhorst jne. siin on, pole siin mõistagi populaarsed. Kuigi kaheksakümneaastane võitlus Suessi pärast on võidukalt lõpule jõudnud, on kõik siiski veel üsna värske. Võõramaise kapitali väljatõrjumine jätkub ikka veel ja Mahmed Sami ning Arabi Paša vana loosung «Egiptus egiptlastele!» ripub tänini nähtamatult oma- ja võõrkeelsete siltide vahel vanade majade küljes. Poolorientaalse, pooleuroopaliku stiili tõttu on nende vanust raske määrata, aga eriti vanad nad muuseas ju olla ei saagi: nad peavad olema ehitatud pärast 1882. aastat, kui inglased Arabi Paša ülestõusuga võideldes Aleksandria südalinna puruks pommitasid.

Vaevalt muidugi, et siin kellelgi just välismaiste arstide vastu midagi olla saaks. Aga kuuldavasti rändab Egiptusest kogu aeg välja muulastest vabrikante ja ärimehi, kellele Nasseri reformid mookamööda pole. Me kuulsime hiljem Ateenas, et sinna on asunud juba terve kvartalitäis jõukaid Egiptuse kreeklasi, kes olude sunnil oma isade maa taas üles on otsinud.

Vaaraode-Egiptust, mis harilikult moodustab värskete turistide Egiptuse-kujutluse tuuma, pole me Aleksandrias näinud ja see on muidugi loomulik. Siin esineb see ainult operetlikus tehisolemuses: stantsitud sfinksina suveniiripoe letil, sussipaarina, mille ninadel kiiskavad kuld- sed püramiidid, kingalusikana, mille poolemeetrine vars on leitud paraja pikkusega kaelaks väikesele Nofretete-peale — või sellesama praeköögina, mille ees tänaval me praegu oodates seisame. Sest praeköögi nimi on «Ramses». Meie tinasilm läks sinna sisse meile ruumi tegema... Ramses siin ja Lembitu meil... Kuna Egiptuse ajaloos oli kolmteist Ramses, siis on üks praeköök kolmeteistkümne peale kokku nagu andestatavam kui kõik meie ainsa Lembitu aukohad: tänav, kino, õmb- lusvabrik ja kaheksa kolhoosi. Pealegi ei kuulu Ramses II-se vägevus nii obligatoorselt praeköögi juurde kui meie Lembitu vahvus temanime- lisele püksipreslale. Sest kui praeköögi peremees ongi mõelnud just Ramses II-st, võib külaline rahus mõelda hoopis Ramses XIII-ndat, keda muide võib-olla polnudki olemas.

Meie suud jooksevad juba päris tublisti vett ja üks meie noortest arhitektidest piitsutab me isu värvikate sõnamaalingutega oma sõprade hiljutisest Egiptuse-reisist ja lõunasöögist Aleksandrias:

«... köögist ulatus saali — niisugune bassein. Või renn. Einoh — kõik marmor. Šikk. Köögi ukse vahelt sumasid turbanites kokad sala- päraseid paksemaid söögiolluseid kanalisse või noh — renni. Saalis seisid renni veeres punastes gallaabiates nuubialased ja tõstsid seda segu suurte pruunide kämmaldega taldrikuisse. Mis? Nimelt pihuga. Ratsio- naliseering. Mitmesugustest kannulännikutest valati sealsamas natuke vedelat peale — ja supp oli valmis. Kusjuures siin pole ju iial kindel,

mis värvi on inimese käed pestud peast ja mis värvi pesemata peast. Jaa.»

Me pole siiski nõus lõunasöögist loobuma ja oma osa noortele arhitektidele loovutama. Ning juba kummardabki ukسل lahke peremees ja me astume sisse, silmadega salamisi supirenni otsides.

Tuleb välja, et ka seestpoolt on «Ramses» päris tavaline lihtsapolne euroopaliku moega söökla. Supirenni pole. Lauad on vanamoeliselt kandilised ja kõrged ning valgete linadega kaetud. Söögisaal algab otse õueukse juurest, kui mitte arvestada väikest šokolaadi- ja postkaardiletiti ning kassamasinat ukse kõrval. Lauad asuvad ligistikku ja sööjaid on palju, kuid üldmulje paigast on puhas ja korralik. Laudade vahel sõeluvad valgekuuelised kelnerid segi gallaabiates köögipoistega. Kõik nad on hästi kergejalgsed ja kuidagi ülemääragi kärmed ja rabedad. Pool jooksusammul ja rüühõlma lehvides juhatab nudipäine poiss meid pesuruumi ja ulatab igäuhele tillukese vastpestud ja triikraua alt võetud käterätiku. Peab ütleva, et mitte ainult «Ramses», vaid kogu Ramsese maa on pesu- ja tualettruumide puhtuse poolest meist paraku kaugel ees. Üllatav, et islami mõnes suhtes nii range hügieen talub samas tänavate, vähemalt äärelinnatänavate nii uskumatut räpasust.

Juba me istumegi lauas ja saame kätte makaronivormi, mis paistab olevat esimeseks roaks kõigil laudadel. Järgnevad isevärki salatid mingest sibula ja naeri tõugu tooreist juur- või aedviljadest, mida me ei tunne, segi koduse kurgi ja tomatiga. Lisaks sellele lendavad kõlinal lauale plekkvaagnad lahtisel tulel küpsetatud lihaga, millele on alla puistatud kamalutäied mingit üliaromaatset hakitud rohelist. See näeb välja kui naat või nõges, kuid maitse on üllatav ja suurepärane. Kogu lugu on me ees laual rõõmsas segaduses ja üpris vabavärsilises järjekorras. Lisandub veel hall püdel kaste (nagu me pärast teada saame, kuulub see käsitlemisele või asemel) ja liuatäis kohedaid õhusaialisi idamaa leibu. Ei hakka siis meiegi endile kombe või korra pärast erilist muret tegema, vaid püüame süüa kõike, kuidas oskame omaenese kulinaarse vaistu järgi kujunevas roogadereastuses ja kogustes.

Vana Testamendi egiptuse lihapotid pole tõesti juhuslik sõna. Seda õpetab meile juba meie esimene maadlus «Ramsese» tohutute lihahunnikutega. Ja hiljem tõestatakse egiptuse lihapottide kujunditüpsust meile iga päev aina veenvamalt ja uuesti. Aga hoopis rohkem kui suured praed rõõmustab meid see, et igal laual on kannutäis meeldivalt kõlisevate jäätükkidega imemaitsvat vett. Igal pool, kus see otsa saab, lendab lehvi vii hõlmu uus kannutäis lauale. Siis serveeritakse meile veel à kaks banaani ja jäädakse meie ümber bakšišinaeratusega tiirlema.

Nohina, kähina ja sõbralike, kuid arusaamatute häälotsuste saatel pakib *In-ze-griko-rõumn-muzee* meid taas rutates bussi ning annab presidendišnitti valgehambulise firmamehe hoolde. Too peab olema meie kapten teekonnal Aleksandriast Kairosse. Pimestav naeratus ongi ainus, mida ta meile sel viietunnisel sõidul pakub. Me ei mäleta isegi mitte tema häält. Nähtavasti ei kuulunud häälepaelte pruukimine selle härra ametikohuste hulka.

*

Musti politseilimusiine nagu Semperil meil saatjajaks ega eeskihutajajaks pole. Ja kui me madudepuntraid meenutavate puudega parkidest ja kõrgeist majadest palmipuiesteede ääres madalamate majadeni

jõuame ja viimaks maale välja saame, paistab see maa meile esimesel hetkel kummaliselt tuttav. Muidugi ainult mõningates, kuid õige põhilistes joontes. See on otsekui Lilleküla hiljutiste kapsaaedade ja Pääsküla rabapeenardike vennaskant: laudtasane maa elektriraudteede ja kõrgepingeliinidega, väikeste kandiliste telliskivimajadega, krundiruu- tudega ja puudega kruntide vahel, peenardel inimesi tihedalt nagu indi- viduaaliamail septembripühapäeva ennelõunal. Ainult tublisti soine näib see maa olevat. Järjest vilksatab üsna vett-tulvil kraavideruudus- tik. Aga puud krundipeenardel pole pärnad, vaid on palmid. Ja inimesed kapsamail (mis tegelikult on siitmaa põllud) kannavad riideid vanade Tennmanni usuõpetusõpikute Viiralti-piltidelt. Ja telliskivimajad hak- kavad savimajade kõrval kaduma. Autosid on maanteel — hiilgaval asfaltmaanteel muuseas — meielikus tiheduses, aga loomi on hoopis tihedalt. Sagedussuhtega 20 eeslit, 5 lammast, 1 kaamel. Ning iga kilo- meetri või paari takka sõidame kas üle kanali või veidi maad mõne kanaliga rööpi. Need kanalid on lihtsalt kolme-nelja meetri laiused pruunide savimullakallastega ja rikkaliku hallsogase veega peakraavid, mis selle geomeetrilise maa omakorda üpris korrapäraselt läbi ruuduta- vad. Nii et me tajume siin üliselgesti vana koolitarkuse tõde: geomeet- ria on maamõõtmine ja vanad egiptlased mõtlesid ta välja.

Eile soolt võidetud uudismaa — see on esimene mulje egiptuse deltast meie soosongri ja rabarannaga harjunud silma jaoks. Ja teadupärast ongi siin ka liigmärjaga kohati päris Vargamäe-meeste moodi võideldud ja järvede mädapervi viljakaks maaks tehtud. Ehkki võitluse tõeline suund on siin ju mitte vee vastu, vaid vee pärast. Sest kõik see hall märg, mis neis kraavides loksus, on kallis mudane Niilus, on elu. Kui seda ei oleks, tuleks liiv ja surm. Ning kuigi praegu on nime poolest talv, on maa kohev ja rohev. Niiluse kõrgseisust on paar nädalat möö- das, vesi on juba pisut alanenud ja põldudel kibe töö käimas. Lõikus ja külv käivad sel kolme lõikuse maal ju ümber aasta. Märtsist oktoob- rini on puuvilla, riisi ja suhkruroo aeg, juulist oktoobrini kasvab mais ja novembris on odra, läätse, ubade, herneste, porgandite ja sibulate kevad.

Äkitselt sõidab otse mööda neid kevadisi põlde kummaliste kõrgete ja kiivasraaliste purjede rida. Hetke küsime endilt, kas pole viimaks meiekandi naljamees, vana Mannteuffel oma purjevankripatendiga siin- mail tõsiseltvõtmist leidnud. Sest — mis kuivamaaregatt see on?

«Kuidas?! Mis?! Aaaa —» lõikab me arutlusse tuntud dialektiline tenor, «see on ju Mahmudi kanal! Jaa. Niiluse Rosette'i harust Aleks- sandriani. Valminud 1819. Pikkus 78 kilomeetrit, laius 30 meetrit. Kulg mööda vana Kanopose-nimelise suudmeharu sāngi.»

Me silmitseme hääletuid halle ja kanepipruune purjedekolmnurki põl- dude kohal. Ja kui meile kõrge savimullavalli takka hetkeks vilksata- vad kanalil nende laiad kered, tunneme nad ära: need on daud, vanad pildi-järgi-tuttavad, millest eesti keeles isegi luuletatud on — kui ühest laevaliigist maailma avastamise laevastikus. Olgu need vanade Peipsi lotjade poolvennad nüüd ka oma silmaga avastatud.

Hämarus hakkab põldudele laskuma. Tillukesed eeslid ruttavad bussi jalus kõrvu lõngutades kodu poole, seljas päratud suhkruroopahmakad või valge-sinitriibulistes gallaabiates peremehed, põlved konksus, et var- bad vastu asfalti ei tonksataks. Kaamelite skeptilised pead õõtsuvad bussiakendest mööda. Külatedel ruttavad lapsed hanekarjadega ja ilma. Helepunane kollaste ratastega traktor podiseb pagooditaoliste savist

torntuvilate vahel. Tõmmu traktorist mõkutab istmel naerda, neli lapsepõrnikat põlvedel. Naised pikkades mustades rüüdes sammuvad graatsiliselt hanereas, savianumad pealael; sealsamas kõnnivad massiivsed pikasarvelised läikivhallid pühvlid ümber puuämbritest tarnsportööriga vesiratta. Üldse on inimlike eluvormide tihedus maastikuühiku kohta umbes selline nagu ta oli noil lihtsameelseil külaelupiltidel à la Adrian Richter, mille värvitrükis suurendused vanasti saksa keele tunni algul lahti rulliti ja klassiseinale riputati. Ainult et siinsed pildid on araabia keele tunnis kasutamiseks. Muide, see elutihedus paistab olevat võimalik ikkagi ainult tänu erakordselt viljakale maale, tänu sellele, et sel pruunikashallil mullal sagijate jalge all on seda igivoodsat mulda sügavuti enam kui kümme meetrit. Aga see muld oli kaua üpris ebaõiglaselt jaotatud.

Kuivõrd Nasseri maareform on kujundanud maa välimust, selle üle ei saa me otsustada. Aga küllap on ta kujundanud ilmet maarahva nägudel. Sest vajadus tema järele oli terav küll. 1947. aastal oli kahe miljoni väikemaapidamise põllupind kokku 780 000 fedanit ehk 328 000 hektarit. Kahe tuhande suurmaapidamise oma oli samal ajal 1 200 000 fedanit ehk 504 000 hektarit. Esimeste keskmine suurus niisiis 0,164, teiste oma 252 hektarit. Mõistagi oli suur osa maarahvast hoopis hingemaaribata ja läks võõrastele põldudele rühmama niipea, kui kael kandma hakkas, ning jäi sinna, kuni peremees kõlblikuks arvas.

Reform algas kohe pärast Faruki pagendamist. Valitsus pidas seda Suessi küsimuse kõrval kõige olulisemaks asjaks. Maaomandi maksimumiks kuulutati 200 fedanit ehk 84 hektarit (suurmaaomanike vastupanu on selles maksimumis selgesti tunda). Ülemäärane maa võõrandati napi hüvituse eest ning asuti seda jaotama maavajajatele. Esimese kümne reformijärgse aasta jooksul sai maad 70 000 perekonda. 1961-sel viidi maaomandi maksimum 100 fedanini. Maareformi käigus tehti mõned põllundusharud, näiteks suhkrurookasvatus, üldse riigi monopoliks.

Hämaridub veelgi kiiremini kui oskame oodata.

Sinna kuskile nende palmide taha jääb Nebeirah' küla ja vaevumärgatavad künkad selle ligidal. Kui meil mahti oleks seal päevavalgel peatuda, võiksime näha siitmaa vanale ehituskunstile võõrast laadi templialuseid ja siitmaa vanast kirjast erinevaid kirju Niiluse settemullast väljakaevatud marmorikamakail. Nebeirah' juures asus vanade kreeklaste lõunapoolseim asula, nende faktooria miinus kuuenda sajandi Egiptuses — Naukratis. See sadam Niiluse idaharu ääres oli enne-Aleksandria-aegse Egiptuse tähtsaim kaubandussõlm. Mileetosest tulnud kreeklased nikerdasid siin hea raha eest pühi sitasitikaid kogu Egiptuse jaoks: Naukratis oli oma aja skarabeuste-tööstuse keskus.

On peaaegu pime, kui sõidame üle Niiluse Rosette'i ehk Rašidi haru raudhalli ja lillalagulise paela.

Kuskile sinna vasakule, jõe läänekaldale jäävad veel ühed ajaloolised mullahunnikud. Need tähistavad paika, kus asus poolmuinaslooline Sais, Egiptuse pealinn 26-nda dünastia ajal, vana templitarkuse metropol, linn, mille preestritelt Solon Atlantise-lugu kuulnud olevat.

Paks pimedus on käes, kui teeme peatuse Tanta linnas. See kuulsate aastalaatadega ja kahesaja tuhande elanikuga linn pärineb tühipaljast kolmeteistkümnendast (+) sajandist ega näita meile sedamööda ka muud kui oma tuliut ja moodsat autobussijaama. Ja siiski veel midagi: kahte paari fantastiliselt tumesügavaid lapsesilmi, mis meile pimedast

otsa vaatavad, ja mille juurde kuuluvad väikesed suud meloodiliselt sosistavad:

«Bakšiš . . . .»

Anname neile Tõstamaa rahvariides tüdrukuga postkaardi ja oleme kolme minuti pärast sunnitud bussi tagasi põgenema. Sest asfalteeritud palmidealune bussijaama nurga juures on äkitselt pisikesi postkaarditahtjaid täis. Ja kui me kümme minutit hiljem edasi sõidame, jääb üks Tõstamaa tüdruku pilt Tanta plikade juurde maha. Hirmus lihtne — ja ometi kuidagi kummaline.

*

Kairo, *teemantnööp deltalehvik*u käepidemel, võtab meid mühisevasse suurlinnarüppe juba enne kui oleme jõudnud üle tuledes särava musta jõe ja Bulaki saare. Muuseas, selle saarega kaheks lõhutatud Niilus on seal vist ainult 150+300 meetrit lai. Sõidame mitmeteistkümnekorraliste ärimajade vahel otse 26-nda juuli tänavale (väga mõnus on juba teada, m i k s sel tänaval on siinmaal niisugune nimi) ja peatume «Skarabeuse» hotelli ees.

Tõmmud boid haaravad lennult me kohvrid (koos Tallinna-sigarettide pakkidega, mis meil nende jaoks Tallinnast truuisti kaasas on) ning hääletud liftid (võreusteta ja harjumatult eba-lollikindlad) viivad meid peatäna va inimmurrust üles kümnekorralise suurmaja vaikusse.

Sellal kui meid seitsmendal korral sisse kirjutatakse, mis ka siinmaal omajagu aega võtab, jõuame lugeda hotelli reklaambrošüürist:

Viibigu Te meie konditsioneeritud õhuga SÖÖGISAA-LIS, KOHVIKUS, intiimses BAARIS või kõige moodsamates ja mugavamates KÜLALISTUBADES — igal pool leiata TÕSISE ja DISTINGEERITUD ÕHK-KONNA, mis asetab Teie viibimise meie hotellis parimate muljete hulka, mis te Kairos saate. Iga külaliskütuba on varustatud raadio, telefoni ja vanniga . . .

Meie kõige moodsam ja mugavam külaliskütuba on väga tavaline paremat sorti hotelli kahevoodiline. Selle juurde kuulub tilluke duširuum, mille põrandaks on istevannitaoline fajanss-süvend, ja kaetud rõdu, kust avaneb vaade üle suure orientalse linna katuste. Seda vaadet raamivad sünged Mokattami mäed. Sünged, sest nii linna kui mägesid näeme oma rõdult Kairo kohta sugugi mitte igapäevasel moel — välguvalgel. Vihmasabinat vastu rõdukatust on küll ainult paar peotäit (rohkem ei saa — kui aasta keskmine on Kairos 33 millimeetrit!), aga pilvemürakad linna kohal on sellised, nagu oleks El Greco oma Toledo-pildil hoopis siinset taevast kujutanud. Kõuekärgatused kõmavad mägedelt vastu ja väljud kallavad tsitadelli kuplile ja minarettidele apokalüptilist väävlitelki.

Ei saa ütelda, et «Skarabeuse» söögisaal distingeeritud õhkkonnaga eriti hiilgaks. See on muidugi märksa peenem paik kui «Ramses». Vahe on isegi nii suur, nagu oleksime ühe turismifirma käest äkki hoopis teise kätte sattunud. Ent nagu hiljem kogeme, võib ka ühe ja sama firma parem käsi halvasti teada, mis vasak teeb. Ja igal juhul on tunda, et oleme selsamal maal. Köögitöötajate ja ettekandva koosseisu ülesaali-õiendamine ei sünni küll just nii valjuhäälselt, et külalistel lausa

raske oleks omavahel vestelda. Ent kui me araabia ja nuubia keelt tunneksime, oleksid meil kokkade, kelnerite, kokapoiste, pikolote ja nõudespesijate vastastikused käsutamised, nääklemised, pealekäratamised ja protestimised üksikasjadeni teada. Aga see on ilmsesti lihtsalt stiil. Ja peab ütleva: mitte eriti võõras. Sest ka Moskva heades restoranides on sellised sundpealtkuulamised üsna sagedased. Selle olulise vahega, et nad seal on mõistetavad kõigile, kuna siin ainult Vitali Friedrichovitš aeg-ajalt muheldes pead raputab. See aasta kuuekümnene filosoofiloomusega Minski kirjandusloolane on peale muu tähelepandav sellepolest, et tal Eestigagi päris lähedasi sidemeid on: tema ema on *geboren zu Arensburg* ja ta vanaisa oli Tartu Ülikooli arstiteaduskonna kasvandik. Tema mõningane araabia keel tuleb aga tegelemisest tatari kirjanduse ajalooga.

Me veendume veel kord, et tööjõud peab siinmaal tõesti odav olema. Makaronivormi toob lauale üks, lambalihakantsakad teine, leivapuhvlid kolmas, naadisaalati neljas, jäävee viies ja banaanid kuues kelner. Ja igaühel on sealjuures assistent või kaks kõrval, linikunurka sirgeks tõmbamas või muidu askeldamas. Teenindajaid paistab olevat kahte liiki: valgeis pintsakuis või gallaabiais Araabia egiptlased ja punastes rüüdes sageli vahva kõrgushüppaja-kujuga tumepruunid nuubialased. Tume-punast ja helehalli tooni madalas ja häälisummutavas söögisaalis mõjuvad viimased õige esinduslikult. Need Ülem-Egiptusest ja Põhja-Sudaanist pärit mehed olevatki Kairo kõige ausamad pisikaupmehed ja hinnatumad kelnerid. Ning kui kõnelda distingeeritusest, siis tundub, et see mõiste on araablastega võrreldes neile isegi lähemal.

*

«Kui palju teid eestlasi üldse on, et ma teid igal pool kohanud olen?» küsib inglasest kapten vanas meremeheloos oma eestlasest mehaanikult.

«Üks miljon,» vastab mehaanik.

«O yes,» haigutab kapten, «siis ma olen teid kõiki kohanud.»

Kui me oleme tund aega kõndinud mööda õhtuse Kairo südalinna, paistab meile, et kõik kolm ja pool miljonit kairolast on meile juba korra vastu tulnud ja hakkavad nüüd teist korda tulema. Väga suures enamuses on see mustapäine, mustasilmaline ja kergelt kongusninaline rahvas. Naha tumedusskaala on üpris lai. Aga ehtne egiptlane näib olevat suhteliselt heledanahkne. Meie meelest on ta sageli vaevumärgatavalt roheka jumega. Kahekümne kuuenda juuli, Soliman Paša ja Adly Paša tänaval, kaubamajade, kohvikute ja pankade linnaosas, liigub valdavas enamuses hästiriietatud ja hästitoidetud rahvas. Jaa: isegi orientaalne tüseduskalduvus torkab taas silma. Rääkimata eakamaist isandaist ja emandaist näeb sageli ka kõhukaid ning kahekordse lõuaga noormehi ja vappuvate volüümidega noori tüdrukuid. Gallaabiaid on peatänavate õhtuse rahva seas alla veerandi. Euroopa riietusest on kaks kolmandikku must, üks tumepruun ja tumehall. Meeste valendav naitonsärklus on tumeda riietuse ja tõmmude nägude juures silmatorkav. Ja lämbel õhtu kohta on riietus läbistikku õige tõhus. Meeste enam-vähem mustade pintsakute kõrval on naiste riietuspilt küll veidi elavam, kuid siingi domineerivad must värv ja soliidne kostüümlik löige. Sest lõpude lõpuks on ju talv juba peaaegu et käes. Kingapoodide muide uskumatult arvukais vaateaknais mitte üksnes valitseb, vaid leidubki ainult

kaks värvi: must ja helepruun. Tänavail on praegu näha ainult esimest. Hästi teravanalises ja pliitskontsalises lõikes.

Ka siin on naised tänavapildis suures vähemuses. Noored naised liiguvad eranditult meesisiku või matrooni saatega. Ja kogu ses voogavas jutukas, aeg-ajalt kummalisi kähedaid või kilkavaid lausehiltmeid õhku rippuma jätvas ja küllalt kiirevoolulises massis on kõige kummalisemaks asjaks silmad: suured, mustade või tumepruunide iiristega, nii tumedatega, et pupille polegi võimalik eraldada, ümarad ja õlised või sumedad ja mandlilõikelised, kõik tuhandeist tänavatuledest hiilgavad ja hästi tiheda ning süsimusta ripsmenarmastiku raamis ebausutavalt sügavad.

Aga mis puutub tänavate suurlinlikku puhtusse, siis see näib küll valitsevat ainult üsna piiratud alal. Paar tänavat edasi, suurejoonelise Misr Banque'i naabruses (ja see nimi ei tule üldsegi sõnast *misère*, vaid nimest Misr, mis tähendab Egiptust ennast) on põiktänav, kuhu näib olevat kokku pühitud kogu kvartali praht. Prügimäed, kolmkümmend korda kõrgemad kui esmaspäeva hommikuti Kirjanike Maja õuel, lesivad rahulikult kümnekorruseliste ärihoonete peegelklaasist akende all. Nii et isegi Tallinna Heakorratrust oleks siin esialgu lausa paleuslik eeskuju. Ja skarabeustel on ka linna südames ikka veel põlv missugune...

See toimekas putukas elab siitmaa lehma-, eesli- ja kaamelihunnikute all rõõmsalt edasi ega aimagi, kui kõrgelt troonilt ta alla on langenud — või kui kõrges aus ta siin tegelikult ikka veel püsib. Sest mõne tuhande aasta eest polnud ta sitasitikas, vaid oli jumal. Ja isegi praegu kõlbab ta veel, nagu me juba teame, hotelli nimisitikaks ja ehisloomaks selle hotelli kardinaile, vaipadele ja lusikavartele. Dekoratiivülesandeis esineb ta lausa vikerkaarikirjuks ja kotkatiivuliseks fantaseeritult. Ja tema mustast, taevasinisest või rohelisest kivist teisikuid suurusega lepatriinust pöidlaotsani müüakse suveniirilettidelt päevast päeva kümnete tuhandete kaupa.

Skarabeuse eluviis on muidugi tähelepandav. See 35 millimeetri pikkune hästi ümarike kitiintiibadega ja tugevate kõverate karvaste jalgadega süsimust sitikas hoolitseb üsna iseäralikul moel oma järelpõlve eest. Lumepalli põhimõttel rullib ta sekundaarsest toorainest valmis kuni rusikasuuruse kera, veeretab selle talle sobivana tunduvasse paika ja kaevab seal maasse. Siis liidab ta maasse kaevatud kerale teise, harilikult pisut vähema kera, nii et tema kollaažskulptuur omandab pirnja vormi, ning juhatab oma abikaasa pirni peenema otsa sisse munele. Järelpõlv toitub sõnnikupirni alumistest varudest.

See kõik on tõesti tähelepandav küll — kuid meie meelest ikkagi entomoloogi jaoks. Vanas Egiptuses tiivustas aga skarabeus teogoonide mõttelendu. Nimelt tema sõnnikukera valiti sümboliseerima maailma ja maailma loomist. Nii et maailmaloojana kehastas püha *chepera* üpris vägevaid loodusjõude. Ning egiptuse usuisade fantaasia ennetas enese teadmata nii renessansiaegse kosmograafia kui ka kaasaegse eksistent-sialismi — kui ta kujutles, et maailm on vormilt kera ning sisult sõnnik.

(Järgneb)

Kinni

Kevad märtsis pole ju harv,
kuid kui kisendav vareseparv
üle märgade metsade lendab,
võimsat rahutust tunnen siis endas.

Loomalgi märtsis sügeleb sarv,
tuleb maha vana ja pulstunud karv —
tahaks pusta või oma venda.

Mida tundma peab iseenese vang?
Elu lebab kui prügimäel potisang
oma mõtete traataia taga.

On sullepea laual kui tinane kang.
Kas saan kunagi olla veel vaba?

Teekäija

Ta astus pikka ja vaevalist teed,
tema samm käis siira-viira.
Helmeid kukkus elu higiselt keelt,
iga helin ta asteid piiras.

Paistis äkisti talle, kui sihti ta näeks —
nüüd ei kartnud ta ohtu, ei riski!
... Kuid Olümpos osutus Munamäeks,
kus on aelenud tuhat turisti.

Tuleriit

Inkvisitsiooni märtrite mälestuseks

Kui öö tuleb — öö tuleb pilkane must.
Kui öö tuleb katsub Su kambriust

kas toetudes jõuetult piidale Sa tõmbad siis ükselt krambi
või leegiks jääd tuleriidale

lükates vilkuva lambi
oma koltunud pabereis lauale?

On naised ja lapsed ammugi
välja kästud Su madalast hütist.
Ära karda siis viimast sammugi

seda meeletut põrgukütist
ja leekide veiklevas valguses
kui süttind Su eluase

oma põleva kehaga sulle tee
ning ust ära avada lase
ning ust ära avada lase.
On võigas iga autodafee.
Sa ust ära avada lase.

Tõde 24 korda sekundis

ii on filmi kohta öelnud prantsuse uue filmikunsti üks andekamaid esindajaid Jean-Luc Godard. Meie ütleme tavaliselt midagi muud. «Just nagu filmis!» ütleme me pahakspanevalt, kui miski tundub meile häirivalt illusoorne, kunstlikult ilustatud, tegelikkusega sobimatu. Mõlemad ütlevad iseloomustavad kaht lepitamatut tendentsi, mille omavaheline võitlus läbib tervet filmiajalugu.

Ühelt poolt sihilik eluvõorus, tegelikkuse lakeerimine nii kommerts kui ka poliitika huvides, suhtumine filmikunstisse kui tulutoovasse lõbustusvahendisse, teiselt poolt tugev realismi- ja tõetaotlus. Tekib küsimus: kumb nendest tendentsidest on kinematograafia oma? Kumb nendest vastab filmikunsti esteetilisemale ole-musele?

V rahvusvahelisel Moskva filmifestivalil linastus kinematograafia rajajate vendade Lumière'ide mälestusele pühendatud prantsuse ekraaniteos, mis koosnes maailma esimestest lühifilmidest ja esimeste kroonikaoperaatorite jäädvustatud sünd-mustest. See film jättis hoopis sügavama mulje kui paljud kaasajal loodud teosed. Ja see ei olnud juhuslik nähtus.

Viimasel ajal on kogu maailma kinopublik ilmutanud elavat huvi kinematograa-fia algusaastatest pärinevate filmikatkendite vastu. Sealjuures torkab silma, et tähelepanu äratavad mitte ammused süžeefilmid, farsid ja komöödiad ning isegi mitte maailma esimeseks filmirežissööriks nimetatud prantslase Georges Méliès' teo-sed, vaid vendade Lumière'ide või Charles Pathé firma nimetute operaatorite kroo-nikavõtted. Põhjus peitub selles, et need filmilõigud, mida 72 aastat tagasi loeti lihtsalt uueks atraktsiooniks (ka Lumière'id ise ei olnud oma leiutusest paremal arvamusel), kujutavad tänapäevast tagasi vaadatuna endast uue esteetika-printsiibi sündi. Ja printsiibi uudsus seisab lihtsalt selles, et filmilint rep-rodutseerib toonased minevikuepisoodid *tõepärasemate*na, eluliselt konkreetsemate na, kui seda suudab teha ükski teine kunstiteos või isegi teaduslik uurimus. See, mis ekraanil elustub, ei ole mineviku kirjeldus, see on jäädvustatud, konserveeritud minevik.

Niisugune ongi põhitõde, millel baseerub filmi esteetilise olemuse kaasaegne mõistmine. «...esimest korda kunsti ajaloo vältel, kogu kultuuri ajaloo vältel lei-dis inimene võimaluse aja vahetuks jäädvustamiseks. Ja ühtlasi ka või-maluse taaselustada seda aega ekraanil, korrata teda kuitahes palju kordi, pöör-duda tema juurde tagasi. Inimene sai enda valdusse reaalse aja matriitsi,» kirjutab nõukogude režissöör Andrei Tarkovski. Ja lisab: «Aeg, mis on jääd-vustatud tema faktilistes vormides ja avaldustes — just nimelt selles seisab minu arvates filmikunsti peamine idee.»¹ Sama mõtte on väljendanud ka üks terasemaid filmi arenguprotsessi analüüsijaid André Bazin, kes kinnitab, et tegelikkuse jälgimine ning tõepärane jäädvustamine on kine-matograafia kui kunstiliigi spetsiifiline ja ainuõige ülesanne. Nii filmi-

¹ «Вопросы киноискусства» nr. 10, lk. 82 ja 83.

ajaloo kui ka kaasaegse kinematograafia tähelepanelik uurimine tõestab nende väidete paikapidavust.

Film on eelkõige kunst ja sealjuures niisugune kunst, mille põhieesmärk on objektiivse töö avastamine. Vaatemängulikkus, mida on filmile aastakümneid peale surutud peamiselt just selle tõttu, et film on kõigist kunstidest kõige tihedamalt seotud tootmisega, on varem või hiljem määratud hääbumisele. Vaatemängulikkuse hääbumine aga algab alles siis, kui publiku filmialane haritus on kasvanud nii suureks, et ta hakkab sõklase ajaviiteproduktiooni kõrvale nõudma ka sisukat kunsti.

I

Seoses sellega on ette näha kasvavat huvi dokumentaalfilmikunsti vastu, mis kaua on püsinud ainult kriitikute ja näputäie entusiastide tähelepanu orbiidis. Et niisugune ennustus ei ole liivale rajatud, näitab mitte ainult dokumentaalfilmikunsti publiku pidev suurenemine tänapäeval. Näitab ka filmiajalugu, millest ilmneb, et just dokumentaalfilm oma lakkamatu tööjanuga on olnud üks põhilisi tõejuhte, mis on viinud teoreetilise mõtte kaasaegse filmikontseptsiooni kristalliseerumiseni. Prantsuse kriitik Marcel Martin väidab, et esimesed protestid komertsfilmide illusoorse vastu ja esimesed üleskutsed taotlema töepärasust kõlasisid juba 1915. aastal. Need olid muidugi pigem instinktiivsed kui teadlikud üleskutsed. Kuid juba kahekümnendate aastate keskpaiku kerkisid esile kaks dokumentalisti, kes kuulutasid töepärasuse saavutamise oma esteetiliseks programmiks — Robert Flaherty ja Dziga Vertov. Tänapäeval on filmitehnika areng kõrvaldanud enamiku tehnilisi takistusi selle programmi realiseerimise teelt. Tänu sellele on dokumentaalfilm kasvanud oluliseks tegelikkuse uurimise vahendiks, on aidanud avastada uusi poeetilisi kvaliteete, ja aidanud ka kunstilisest kinematograafiast välja tõrjuda konformismi ja illusoorust.

Filmidokumentalistika avangardne koht filmikunstis, samuti ka publiku elavnev huvi nimetatud žanri vastu nõuaksid senisest energilisemat tähelepanu tema teoreetilistele probleemidele. Eriti meie olukorras, kus eesti rahvuslik kinematograafia on alles tärkamas, kus tärkamisprotsess on pikale veninud ning seni üsna kasinat vilja kandnud osalt sellegi tõttu, et meie filmidokumentalistika ei ole suutnud rahvusliku filmikunsti loomises mainimisväärset osa etendada.

Muidugi mõista ei ole see siiski üksnes lokaalne, tekkivale rahvuskinematograafiale iseloomulik probleem. Koos filmidokumentalistika kvantitatiivse ja kvalitatiivse kasvuga on kogu maailmas ägenenud diskussioonid tema olemuse ja kunstiliste eesmärkide üle. Ja juba aastaid püsivad nende vaidluste fookuses dokumentaalfilmikunsti kasutamise küsimused. Õeldu ilmneb mõnikord isegi kaasaegse filmidokumentalistika kõige viljakamat suunda — *cinéma-vérité* ehk *cinéma direct*² — esindavate ekraaniteoste puhul. Kuigi *cinéma direct* otseselt lähtub progressiivsest põhimõttest, et dokumentaalfilm on oma esteetiliselt olemuselt jäädvustatud aeg ja aeg jäädvustatakse dokumentaalfilmis tegelikkuse jälgimise meetodil, on nimetatud põhimõtte praktiline realiseerimine ellu kutsunud mitmeid komplitseeritud küsimusi.

Üks iseloomulik näide. Teoreetiliselt saame ideaalse *cinéma direct* tüüpi dokumentaalfilmi inimesest siis, kui kaameraga lakkamatult jälgime teatud ajavahe-
mikki selle inimese elus, ütleme — tervet ööpäeva. Praktiliselt aga on see nonsens, huvitav vahest ainult psühhiaatriliselt. Praktiliselt on ideaalne sellest 24 tunni

² *Cinéma-vérité* — film-tõde (pr. k.). Termin, millega märgitakse peamiselt elu jälgimise ja töepärase jäädvustamise suunda dokumentaalfilmikunstis. Esimesena kasutanud Dziga Vertov («киноправда»). Kaasaegses tähenduses tarvitusele võtnud Jean Rouch. Kuna selle termini suhtes puudub üksmeel, eelistatakse viimasel ajal terminit *cinéma direct* — otsene film ehk spontaanne film.

jooksul fikseeritud materjalist selekteeritud kümneminutiline film. Aga kohe tekib küsimus: mille alusel hinnata, kas niisugune film on dokumentaalne tõde või ainult režissööri subjektiivne nägemus? Ei saa ju salata, et 10 eri režissööri teeksid nimetatud materjalist 10 erinevat filmi. Üld-sõnalised arutlused elu- ja kunstilohe vahekorra püstitatud küsimusele vastust ei anna, liiatigi kui tavaliselt kiputakse unustama, et kunstiloo ei ole mingi amorfne üldmõiste, vaid kannab iga kunstilohe puhul selle kunstilohe spetsiifilisi jooni.

Või teine näide. On teada, et filmikaamera avaldab tegelikkusele deformeerivat mõju. Ükski inimene ei käitu kaamera ees täpselt nii nagu ta tegelikult elus käitub. Sellest tõsiasiast sünnib järgmine küsimus: kas meil üldse on õigust rääkida objektiivse töö tabamisest dokumentaalfilmis, kui me teame, et mingisse keskkonda viidud kaamera kujutab seal endast häirivat võõrkeha?

Sisuliselt puudutavad need küsimused filmikeele ja -kujundi dokumentaalsuse teoreetilisi ning metodoloogilisi probleeme. Kuna nõukogude filmikriitikas on nimetatud probleemidele võrdlemisi vähe tähelepanu osutatud, tasub nendel pikemalt peatuda.

II

On ilmne, et filmikeele dokumentaalsus vajab selget määratlemist. Kuid seda saame teha alles siis, kui oleme selgusele jõudnud tegelikkuse ja selle jäädvustuse vahekorras, oleme kindlaks teinud, missugune suhe valitseb reaalse elu ja filmikeele vahel. Siin on edu saavutamisele kaasa aidanud kaasaegse teaduse, isearanis struktuurilise lingvistika ja semiootika tulemuste rakendamine. Semiootika ja struktuurilise lingvistika kasutamisel filmiteoorias on üsna huvitavate järeldusteni jõudnud itaalia režissöör ning teoreetik Pier Paolo Pasolini. Ta kirjutab: «Kogu elu oma tegevustiku tervikkuses on loomulik elav film, sellepärast moodustab ta lingvistika seisukohalt võetuna suulise keele kui loomuliku bioloogilise nähtuse ekvivalendi. Elada — see tähendab ise osaneda etenduses ja viibida etendusel, mida esitavad teised. Inimmaailma reaalsus seisabki selles kahekordses etenduses, kus me oleme ühtaegu nii näitlejad kui ka vaatajad, tohutult *happening*'is³, kui soovite.» Ja edasi: «Film ei ole midagi muud kui selle loomuliku ja tervikliku keele, mida kujutab endast tegutsemine reaalses maailmas, «üleskirjutus»»⁴

Kui filmikeel on tegelikkuse «üleskirjutus» kinematograafiliste märkide — kaadrite — abil, siis on vaja selgusele jõuda, missugune on kaadrite tähenduse suhe kaadrite abil jäädvustatud reaalsete esemete ja nähtustega. Suulise ja kirja-keele märgid — sõnad — tähistavad asju tinglikult. Filmikaader on samuti tinglik nagu iga teinegi inimese poolt loodud märk, kuid tema tinglikkus on väiksem kui teistel märkidel. Filmikeele märgid on märksa otsemalt seotud tähistatavaga, oma fotograafilise olemuse tõttu on filmikaadrid tegelikkuse praktiliselt kõige otsemes «tõmmis». See on kinematograafilise märgikeele tähtis spetsiifiline omadus, mis tähendab, et see märgikeel on juba oma olemuselt dokumentaalsem kui teised märgisüsteemid.

Kuigi niisugune omadus on väga oluline, ei tohi teda absolutiseerida ja kinnitada, et filmikeel on iseenesest, igal juhul ning tervenisti dokumentaalne. (Sel juhul oleks ju kogu filmikunst jäänud dokumentaalreportaazi tasemele.) Nii nagu mõnes teiseski märgisüsteemis võib ka kinematograafilises märgisüsteemis märkide tähendus nende omavahelisest seosest või kontekstist sõltuvalt muutuda. Filmikeele

³ *Happening* — juhtum, sündmus või täpse eeskavata etendus, millest võtavad osa kõik vaatajad.

⁴ «Иностранная литература» 1967, nr. 6, lk. 262—263. Vt. ka «Киноискусство» (bulg.) 1966, nr. 1, lk. 50—58.

märkide tähenduse muutumine ongi üks eeldusi kunstilise kujundi moodustamiseks, millel rajaneb kunstiline film. Kuna tänapäeva kunstilise filmi struktuuris on juhtpositsioonile tõusnud just nõndanimetatud «psühhofüüsiline monoloog» (Nedeltšo Milev), s. t. tegelikkuse näitamine filmi kangelase (kangelaste) silmade läbi, siis on kunstilise filmi leksikonis valdavalt kasutusel *i m p r e s s i o o n k a a d e r*, mis tähistab enamasti mitte niivõrd eseme või nähtuse reaalselt tähendust kui võrd kangelase subjektiivseid muljeid nendest.

Dokumentaalfilmis on aga oluline esemete või nähtuste objektiivse tähenduse jäädvustamine vastavate kinematograafiliste märkide abil ja nende tähenduste säilitamine edasises loomingu protsessis. Niisuguse filmi leksikon koosneb dokumentaalsetest kinematograafilistest märkidest — *f a k t k a a d r i t e s t*, mille tähendus langeb ühte kaadri abil tähistatud eseme või nähtuse objektiivse tähendusega ning mille tähendus kontekstis ei muutu. Faktkaadrile on tüüpilised pikk metraaž, uue dimensiooni — kaadri sügavuse ehk sügava misankaadri — kasutamine ja kaadrisisene montaaž, mis muudab ta väga mahukaks tegelikkuse jäädvustamise märgiks. Faktkaader on ka eelkõige sünkroonselt, s. t. koos heliga, fikseeritud visuaalne märk. Filmitehnika tänase taseme juures ei saa enam dokumentaalseks lugeda kaadrit, milles kujutis on jäädvustatud ilma tegelikkuse nii olulise komponendita, nagu seda on heli. Õigust öelda kehtivad samad sõnad ka värvi kohta, kuid kahjuks ei ole filmitehnika vastavad saavutused kaasajases filmidokumentalistikas veel väärilist rakendamist leidnud. Aga ei ole vähimatki kahtlust, et see sünnib juba lähemas tulevikus.

Faktkaadri need iseloomulikud omadused tähendavad praktiliselt seda, et tema vorm sõltub tema abil tähistatud eseme või nähtuse vormist. Siit edasi minnes võiksime nüüd üldjoontes määratleda ka filmikeele dokumentaalsust. Niisiis dokumentaalne filmikeel on tegelikkuse niisugune «üleskirjutus», mille tähendus ja vorm on otseselt tingitud tegelikkuse tähendusest ja vormist.

* * *

Teoreetiliselt on kõik selge, kuid kontseptsiooni praktilisel realiseerimisel tekib mitmeid raskusi. Tegelikkuse «üleskirjutamise» abinõu — filmikaamera — ei ole mingi imeriist, mis iseenesest tuleks toime elu dokumentaalse ülesmärkimisega. Pole kahtlustki, et kaamera juuresolek deformeerib tegelikkust, mõjutab indiviidi psüühikat. Nimetatud tõsiasi ongi ellu kutsunud nn. «objektiivse vale» probleemi, mis seisab kokkuvõtlikult selles, et elunähtused fikseeritakse mitte nende loomulikus, sundimatus olekus-arengus, vaid kaamera juuresolekust tingituna mõjutatud-moonutatud kujul. Näiliselt on tegemist objektiivsete faktkaadritega, kuid lähemal silmitsemisel selgub, et nende kaadrite vorm ja sageli ka tähendus ei vasta tegelikkuse vormile ja tähendusele, need on *p s e u d o d o k u m e n t a a l s e d* kaadrid. Kerkibki küsimus: kuidas saab jäädvustada esemete või nähtuste reaalselt tähendust (mitmetähenduslikkust), kui kaamera avaldab nendele deformeerivat mõju?

Loogiline vastus võib olla ainult üks: kaamera segav mõju tuleb likvideerida. Nimetatud eesmärgil on ulatuslikult kasutatud varjatud kaamerat ja nn. «ootamatult tabatud elu» (Dz. Vertov) põhimõtet. Kuigi see on andnud üpris huvitavaid tulemusi, on esialgne vaimustus varjatud kaamera võimaluste üle tänapäevaks juba vaibunud. Vaibunud eelkõige eetiliste kaalutluste tõttu, sest inimeste filmimine ilma nende loa ja teadmiseda tähendab nende seadmist katsejääneste olukorda. Ükskõik kui õilsad eesmärgid režissööril oleksidki, ta ei tohi endale lubada niisugust suhtumist, veel vähem aga omavolilist tungimist inimeste elu intiimsfääridesse. Muidugi, teatud erandjuhtudel on varjatud kaamera rakendamine omal kohal või isegi ainuõige. Hästi on selle kohta öelnud ameerika režissöör Richard Leacock: «Tavali-

liselt me ei filmi mitte kedagi ilma tema loata. Kuid me jätame oma kaamerale õiguse näha [Minu sõrendus — V. T.]. See ei tähenda veel, et me muudame kaamera «uudishimulikuks keelepeksjaks». Kuid on ka erandeid. Kui ma näiteks filmiksin Goebbelsit, teeksin ma seda temalt luba küsimata.»⁵ See on niisiis erand, mis kinnitab reeglit. Pealegi võib «luku august piilumise meetod» viia niisama ebaobjektiivsete resultaateni kui instseneeringu kasutaminegi, sest ta võtab kinematografistilt vajaduse (tihti ka võimaluse) filmimisobjekti põhjalikuks eelnevaks tundmaõppimiseks.

Ülesanne likvideerida kaamera negatiivne mõju jääb niisiis ikka püsima, kuid seda ülesannet ei lahendata kaasaegses filmidokumentalistikas enam detektiivlike meetoditega. Tunnustust on leidnud kontseptsioon, mis käsitleb kaamerat kui «tegelikkuse aktiivset kaasosanikku» (Luc de Heusch). See tähendab, et kaamera viiakse teatud keskkonda ja püütakse tasa ning targu tegutsedes jõuda olukorrani, mil nimetatud keskkond harjub kaamera juuresolekuga, lakkab teda märkamast. Alles siis algab tegelik filmimine. Või siis valitakse kaamera viimiseks mingisse keskkonda moment, mil keskkond on oma tegevusest nii hõivatud, et kaamera juuresolek ei suuda teda mainimisväärselt mõjutada. Vastavate pingutuste tulemusena võib aga jõuda isegi nii kaugemale, et keskkond võtab kaamera juuresoleku omaks, kaamera lakkab olemast häiriv võõrkeha. See avab filmidokumentalistikale hoopis uued perspektiivid, lähendab dokumentaalfilmi teaduslikule uurimusele.

Muidugi, dokumentaalfilm ei ole ega saagi olla absoluutselt objektiivne. Richard Leacock toob kena näite: «Meie juuresolek kahtlemata muudab situatsiooni, kuid kogu küsimus seisab selles, kuipalju ta muudab. Kui ma astun oma kaameraga ruumi, kus istuvad kaks inimest, kellel ei ole midagi teha, siis muutub situatsioon tunduvalt. Aga kui ma varahommikul astun oma kaameraga tuppa, kus ema viit last kooli saadab — annab neile süüa, kohendab riideid, kammib juukseid, vaatab, kas kõrvad on pestud jne. — ning peab veel hoolitsema kuuenda eest, kes hällis nutab, siis on talle üsna ükskõik, kas ma olen seal või mitte. Meie juuresolek mõjutab olukorda niikuinii. Kuid me võime oma juuresoleku mõju miinimumini retuseerida.»⁶

Kuigi kaamera deformeeriva mõju täielikust kaotamisest võib üksnes teoreetiliselt rääkida, on ka praktiliselt võimalik vähendada tema mõju niisuguse piirini, mil ta lakkab muutmast filmitava nähtuse olemust, vormi ja kulgu, mil tema mõju kahaneb praktiliselt nulliks. Selle piiri ületamisega muutub kaamera filmitava tegelikkuse üheks elemendiks, mis võimaldab mitte ainult fikseerida tegelikkusenähtuse väliskuju, vaid tungida ka tema olemusse, tabada tema mõtet. See aga kujutab endast kaasaegse filmimismetoodika olulist tulemust, mis avardeb dokumentaalfilmi rakendamise võimalusi.

Oeldust järeldub, et filmikeele dokumentaalsuse kaasaegse mõiste ja filmimismetoodika vahel ei ole põhimõttelist ebakõla. Filmikeele dokumentaalsuse saavutamine sõltub otseselt metoodika rakendamise meisterlikkusest. Suuresti sõltub sellest ka filmi mõju vaatajale, kuid siin on veel võrdselt tähtis dokumentaalfilmi struktuuri teine oluline element — dokumentaalne kinematograafiline kujund.

III

Iga film koosneb kujunditest, s. t. organiseeritud kaadritest, vastasel korral oleks ta üksnes tegelikkuse naturalistlik registreerimine. Aga missugune on dokumentaalse kujundi spetsiifika? Mis määrab kujundi dokumentaalsuse? Andes endale

⁵ «Film» (SFV) 1966, nr. 1, lk. 16.

⁶ «Film» (SFV) 1966, nr. 1, lk. 18.

täielikult aru nende küsimuste keerukusest, püüaksin käesolevaga käsitleda ainult põhilisi, kõige tähtsamaid aspekte.

Kõigepealt: milline on dokumentaalfilmi kujundi otstarve? See seisab peamiselt informatsiooni kontsentreerimises, õigemini vastavas ajaühikus antava informatsiooniannuse suurendamises, tegelikkusest jäädvustatud töökaadele tunnetusliku lisaväärtuse andmises, kusjuures kujundi koostisosade — faktkaadrite — tähendus peab säilima. Andmestiku kontsentreerimise, seega ka kujundi moodustamise põhiliseks vahendiks filmis on montaaž ehk kaadrite järjestus. Ajaliselt jaguneb kujundi loomine montaaži abil kahte järku. Esimene järk algab koos praktilise filmimisega, tihti aga isegi enne. See kujutab endast fikseerimisele kuuluva informatsiooni valikut. Valiku kvaliteet sõltub otseselt sellest, kuid võrd üksikasjalikult on kinematograafist vastavat valdkonda tundma õppinud või kuid võrd operatiivselt ta suudab tegelikkuses areneva nähtuse dünaamikale reageerida, viimast isegi mõttes ennetada.

Filmidokumentalistika algžanri — reportaaži puhul, mille struktuur koosneb kromoloogiliselt järjestatud faktkaadritest, on valik enamasti määrava tähtsusega. Kuna üsna levinud on väärarvamus, et reportaažfilmis, mille eesmärk piirdub informatsiooni objektiivse vahendamisega, on autori suhtumine tagaplaanile surutud või koguni välistatud, tuleb siinkohal rõhutada: just valikus väljendubki autori suhtumine. Kui režissööril oma seisukoht, oma suhtumine puudub, muutuvad tähtis ja vähemtähtis reportaažis võrdväärseks.

Montaaži põhiline staadium saabub pärast vajalike tegelikkusenähtuste jäädvustamist. See on filmi valmimise olulisemaid momente, mil tegelikult toimubki oma kordumatu struktuuriga dokumentaalteose loomine. Paraku näitab meie ekraanidel linastuvate filmide analüüs, et kõige sagedamini tabab ebaõnn dokumentaliste just montaaži valdkonnas. Levinumad vead jagunevad kahte liiki. Esimene: montaaži rakendatakse nii, et ta deformeerib faktkaadrite põhitähenduse, mille tõttu tekib vastuolu tegelikkuse ja tema jäädvustuse vahel filmis. Tagajärjeks on pseudodokumentaalsus, subjektiivsed moonutused, väärtõlgendused. Teine: montaaž on puhtformaalne, ta ei lisa midagi sisulist. Tagajärjeks on illustratiivsus ehk, teiste sõnadega, informatsioonivaegus, elu naturalistlik kopeerimine. Mõlemat liiki vead tulevad enamasti asjaolust, et dokumentalistidel puudub õige ettekujutus montaaži ja ühtlasi ka kujundi esteetilisest funktsioonist dokumentaalfilmis.

* * *

Selguse huvides tuleb kõigepealt tähelepanu juhtida faktil, et see on pidevalt muutuv kategooria. Dokumentaalfilmi montaaži ja kujundite funktsioon on läbi teinud keeruka evolutsiooni, mille tundmiseta on raske mõista ka nende kaasaegset olemust. Analüüsides filmikunsti arengut ajavahemikus 1920—1940, s. t. kahekümne aasta jooksul, mil helifilmi leiutamine purustas tummfilmi juba klassikalise täiuslikkuseni jõudnud esteetilise struktuuri ja algas uue, helifilmi struktuuri väljarendamine, tegi prantsuse filmoloog André Bazin tähelepanuväärse järelduse. Ta avastas kinematograafias kahe erineva arengutendentsi olemasolu. Artiklis «Filmikeele evolutsioon» märgib André Bazin: «... ma teen ettepaneku... eristada filmikunsti ajaloos 20-ndatest kuni 40-ndate aastateni kaht suurt vastandlikku tendentsi: üht esindavad need režissöörid, kes usuvad kujundlikkusesse, teist need, kes usuvad reaalsusesse. «Kujundlikkuse» all ma mõistan kõike seda, mille kujutatav ese omandab tänu tema kujutamisele ekraanil. Vahendid, mille abil niisugune «lisa» luuakse, on mitmekesised, kuid neid võib taandada kahe põhikomponendini: kaadri plastika ja montaaži (mis ei ole midagi muud kui kaadrite organiseerimine ajas) võimalused.»⁷ Nimetatud kahe suuna põhiline erinevus seisab sel-

⁷ «Сюжет в кино», Москва, 1966, lk. 312.

les, et montaaži funktsioon ja järelikult ka kujundi esteetiline olemus on nendes hoopis isesugused. Esimest tendentsi iseloomustavates teostes on montaaž peaaegu et primaarse tähtsusega, teda rakendatakse väga energilistes vormides, millega kaasneb kaadrite esialgse tähenduse purustamine, neile uue, poeetilise tähenduse andmine. Sellistes filmides prevaleerib n.-ö. sünteetiline kinematograafiline kujund. Teisele tendentsile tüüpilistes teostes on esikohal elu jälgimine ja tõepärane jäädvustamine, montaaž ei oma erilist tähtsust, valdav on n.-ö. analüütiline kujund. Esimene suund oli enam levinud tummfilmi aegu, mil ta peamiselt tänu nn. nõukogude montaažikoolkonnale täiuslikult välja kujunes. Teine suund haaras võimu pärast neljakümnendaid aastaid, mil helifilmi esteetilises struktuuris hakkas ilmema teatud stabiliseerumine. Sealjuures väärib märkimist, et kumbki tendents ei ole kunagi olnud absoluutselt ainuvalitsev.

Kui me vaatame filmidokumentalistika arengut samas ajavahemikus, näeme, et niisugune mõnevõrra tinglik jaotus kehtib sealgi. Montaaž kujunes tummfilmis oluliseks tegelikkuse interpreteerimise vahendiks. Meenutagem Dziga Vertovi kuulsat manifesti: «... ma loon inimese, palju täiuslikuma, kui seda oli loodud Adam, ma loon tuhandeid erinevaid inimesi erinevate eeljooniste ja skeemide järgi.

Ma olen filmisilm.

Ma võtan ühelt käed, kõige tugevamad ja kõige osavamad, teiselt võtan jalad, kõige saledamad ja kõige kiiremad, kolmandalt võtan ma pea, kõige kaunima ja kõige väljendusrikkama, ning loon montaaži teel uue, täiusliku inimese.»⁸

Rakendades ulatuslikult varjatud kaamerat ja «ootamatult tabatud elu» meetodit, jäädvustas nõukogude dokumentalistide koolkond eesotsas Dz. Vertoviga tegelikkusest peamiselt erendamaid, huvitavamaid, kontrastsemaid momente ja allutas need siis põhjalikule ümbertöötamisele montaažilaua taga. Reaalsus esines nende filmides taasloodud, poeetilisel kujul. Kuid toleaesgses filmidokumentalistikas paistab silma ka teoseid, mis on loodud elu kannatliku jälgimise, võimalikult üksikasjaliku fikseerimise ja filmitud materjalist kõige iseloomulikuma ning väljendusrikkama väljavalimise teel, teoseid, milles montaažil ei ole primaarset sisulist tähtsust. Niisuguse suuna üks silmapaistvamaid esindajaid oli ameeriklane Robert Flaherty. Oma filmide radikaalsest erinevusest hoolimata deklareerisid mõlema tendentsi esindajad, et nende kunstiline eesmärk on tegelikkuse tõepärane interpreteerimine. Ja nii see ka oli.

Aga millega siis seletada, et montaažifilmid võitsid suhteliselt suurema eluõiguse? Arvan, saladuse võti peitub lihtsalt asjaolus, et toonane filmitehnika, eriti aga heli puudumine, ei võimaldanud dokumentalistidel vahendada tegelikkusest vajalikul hulgal informatsiooni. Tummfilm lubas fikseerida peamiselt esemete ja nähtuste väliskuju; nende varjatud olemuse, nendevaheliste seoste ning seaduspärasuste tabamine oli raskendatud. Kinematografistid hakkasid otsima teid oma teoste informatsioonimahu suurendamiseks ning viljakaimaks osutus kaadri plastika ja montaaži võimaluste ärakasutamine. Ootamatud, tihti lausa kaelamurdvad filmimiskaraksid näitasid kujutatavat uues, harjumatus valguses, kaadrite võrdlemine, vastandamine, põimimine, rabavalt ootamatu ühendamine jt. filigraanse täpsuseni viidud montaaživõtted aitasid iseloomustada kujutatava olemust. Montaažifilm oli ka märksa mobiilsem, võimaldas kiiresti reageerida reaalsuses toimuvale, ja sellepärast ei ole midagi imestada, et ta sai revolutsiooni, kodusõja ja sotsialismi ehitamise esimestel aastatel nõukogude filmidokumentalistikas peaaegu ainuvalitsevaks. Kuid õeldu ei tähenda veel, et oleks põhjust alahinnata teise suuna arendamises Robert Flaherty teeneid, kes sooritas kannatlikkuse imesid ja saavutas tulemusi, mille kunstiline mõju ei jää põrmugi maha parimate montaažifilmide omast.

⁸ «Дзига Вертов», Москва, 1966, lk. 55.

Filmikunsti arengu seisukohast on kõige olulisem sünteetilise ja analüütilise kujundi struktuuri erinevus. Sünteetilise kujundi koostisosad ei oma iseseisvat väärtust, oluline on ainult kujundi kui terviku tähendus. Ka ei ole tema vorm otseselt tingitud tegelikkuse vormidest, vaid pigem autori suhtumisest sellesse. Analüütilise kujundi koostisosad säilitavad oma iseseisva väärtuse, kuid tänu oma organiseeritusele omandavad veel lisaväärtuse järelduse näol, mille vaataja nende järjestusest teeb. Niisuguse kujundi vorm sõltub vahetult tegelikkusest, autori osa piirdub peamiselt sellega, et ta kaadrite läbimõeldud paigutuse abil juhib vaataja vajaliku järelduseni. Pole kahtlust, et analüütiline kujund on oma olemuselt dokumentaalsem.

Heli tungimine filmi sünnitas täieliku murrangu. (Sealjuures ei maksa unustada, et see oli mitte niivõrd vastavast tehnilisest avastusest kuivõrd filmikunsti evolutsiooni sisemisest vajadusest tingitud murrang. Kahjuks tehakse niisugune viga üsna sageli.) Tummfilm oli oma väljendusvõimalused praktiliselt juba ammendanud. Kinematograafia valmistus süvenema reaalsuse uutesse, talle seni tundmatutesse sfääridesse, kus kõnevõime puudumine osutus häirivaks takistuseks. Dokumentaalfilmis tähendas heli eelkõige niisuguse mahuka informatsioonivahendi kasutuselevõtmist, nagu seda on sõna. Muidugi, sõna rakendamisega filmidokumentalistikas kaasnesid ka liialdused, millest näiteks kommenteeriva ja kõike ära(üle-)seletava diktoriteksti kuritarvitamine vohab tänaseni! Kuid hoopis tähtsam on, et heli tõi endaga kaasa märkimisväärsed muudatused filmi struktuuris. Võimalus fikseerida kujutist sünkroonselt koos heliga suurendas filmikaadri informatsioonisaldust, ta muutus mahukamaks tegelikkuse jäädvustamise märgiks, mistõttu tihtilugu langes ära vajadus keeruliste montaažikombinatsioonide järele. Koos sellega tõusis analüütilise kujundi osatähtsus filmidokumentalistikas, mis aastail 1950—1960 suuresti tänu neorealismile (neorealistid kuulutasid filmikeele dokumentaalsuse oma esteetiliseks programmiks) kvalitatiivselt uuele tasemele välja arenes.

Eluliselt mitmeplaanilise ja tähendusriikka analüütilise kujundi domineerimine kaasaegses filmidokumentalistikas kinnitab, et seal on toimunud olulisi sisulisi nihkeid. Dokumentaalfilm on nüüd mitte niivõrd tegelikkuse peegeldamise kuivõrd tegelikkuse aktiivse uurimise vahend. Õeldut kinnitab ka ilmne sotsioloogiline tendents, mis iseloomustab vastava žanri teoste enamikku. Muide, *cinéma-vérité* teine ristiis Jean Rouch on selle sõnaselgelt välja öelnud: «Minu arvates kujutab *cinéma-vérité* endast tegelikkuse teadusliku uurimise ja filmikunsti sünteesi.»⁹ Sealjuures on elu kinematograafilise uurimise tähtsaks iseärasuseks vaataja osavõtule apelleerimine. André S. Labarthe märgib: «Traditsiooniline filmikunst oli kõrvaldanud viimse kaksipidimõistmise võimaluse: iga stseeni, iga plaani saatis seletus, mida vaataja sellest arvama peab, ühesõnaga tema mõte. Tegelikult ei vajanudki selline film vaatajat, sest too oli juba filmis endas antud. Welles'i ja neorealismi meistriteoste uudsus seisis vaataja osavõtule apelleerimises.»¹⁰ See tähendab, et filmi mõtet ei suruta vaatajale peale, mõte tuleb vaatajal enesel kujundada filmis nähtu põhjal nagu tegelikkuseski, kus sündmuste ja nähtuste põhjused on enamasti ainult aimatavad. Vaatajale ei pakuta enam hinnangute-järelduste raudset skeemi, vaid oskuslikult töödeldud fakte, millest ta võib luua oma filmi, oma järeldused. Vaevalt on tarvidust pikemalt tõestada, et passiivse vaataja asendumine aktiivsega tähendab progressi.

* * *

Kummatigi ei ole sünteetiline kinematograafiline kujund kaasaegsest dokumentaalfilmist täielikult eemaldatud. Sellele osutavad mitmed autorid. Nii näiteks

⁹ «Правда кино и «киноправда»», Москва, 1967, lk. 144.

¹⁰ «Cahiers du cinéma» 1961, nr. 123, lk. 29—30.

kirjutab tšehh Ivan Svitak: «Sotsioloogilise filmi problemaatika aluseks on reaalsuse elementide ja poeesia elementide vahekorra küsimus, kusjuures ühiskonna elu kinematograafilise peegelduse iseärasuseks on asjaolu, et üht elementi ei ole võimalik teisega välja tõrjuda.»¹¹ Kuid sünteetilise kujundi kasutamise põhjused ja eesmärgid on läbi teinud suuri kvalitatiivseid muutusi. Kaasaegne analüütilisel kujundil baseeruv filmidokumentalistika on jõudnud teatud täiuslikkuseastmele, teiste sõnadega niisugusesse arengustaadiumi, kus ta hakkab tunnetama oma senise tegevusvälja piire, tekib vajadus nende laiendamise järele. Eeskätt puudutab niisugune vajadus selliseid abstraktseid valdkondi nagu näiteks inimese mõtlemis- ja tunnetusprotsess. Analüütiline film annab suurepäraseid võimalusi indiviidi käitumise sotsiaalse ja psüühiliste aspektide uurimiseks, kuid osutub raskesti rakendatavaks siis, kui filmis on tarvis käsitleda indiviidi mõtlemisprotsessi. Raskus peitub asjaolus, et mingi nähtuse uurimiseks filmis tuleb teda kõigepealt mingil moel kujutada (tegelikkusest jäädvustada). Abstraktsete protsesside kujutamiseks ekraanil on tarvis need kinematograafilise mudeli abil materialiseerida. Niisuguse mudeli loomiseks kasutatakse edukalt sünteetilist kujundit. Analoogiline võte on ulatuslikult levinud kunstilises filmis psühhofüüsilise monoloogi oluliste koostisosade — retrospektiivsed mälestuspildid, soovunelmad, alateadlikud assotsiatsioonid jms. — rakendamisel. Kuid tähtis erinevus seisab selles, et kui kunstilises filmis on niisugused kinematograafilised mudelid teose struktuuri teiste komponentidega võrdõiguslikud (või isegi nendest tähtsamad), siis dokumentaalfilmis on nad oma ebadokumentaalse olemuse tõttu sageli pigem abivahend, mis omandab tähtsuse üksnes sünteesis analüütilise kujundiga, sest ta võib anda viimasele mingi vajaliku lisaväärtuse. Niisugune süntees on viimastel aastatel ellu kutsunud uue, kompilatiivse žanri, nn. kunstilis-dokumentaalse filmi, mis on osutunud paindlikuks ning mahukaks tegelikkuse tunnetamise vahendiks, kuna ta võimaldab reaalsuse ja selle olulisima objekti — inimindiviidi objektiivse uurimise kõrval vaadelda reaalsust ka justnagu uuritava silmade kaudu, mis võib viimase paremale mõistmisele mõnikord palju kaasa aidata.

* * *

Suurimaks takistuseks dokumentaalfilmi progressi teel on ikka ja jälle pseudo-dokumentaalsus, mis tänapäeval kõige sagedamini ilmneb selles, et filmikeele dokumentaalsus hävitatakse subjektivistlike montaažikäikudega, mis suruvad kujutatavale peale skemaatilise ühetähenduslikkuse. Kahjuks on niisugused vead nõukogude filmidokumentalistikas üsna levinud, sest montaaži ja kujundi spetsiifika mõistmises ilmneb meil pahatihti eklektilist segadust (süüst ei ole puhas ka meie praktitsistlik filmikriitika). Kujukalt ütleb selle kohta Andrei Tarkovski:

«... filmikujund on oma põhiolemuselt eluliste faktide jälgimine ajas, mis on organiseeritud vastavuses elu enese vormide ja tema ajaseadustega. Jälgimine allub valikule; me jätame ju lindile ainult selle, millel on õigus olla kujundi koostisosaks. Sealjuures ei tohi kinematograafilist kujundit jaotada ega tükeldada vastu tema ajalist olemust, jooksvat aega ei tohi temast välja tõrjuda. Kujund muutub tõeliselt kinematograafiliseks (peale kõige muu) sel vältimatul tingimusel, et ta mitte ainult elab ajas, vaid et ka aeg elab temas, igast üksikkaadrist alates.

Sellest tingimusest taganemine loob kohe võimaluse tassida filmi tohutul hulgal ükskõik missuguse naaberkunsti relvi ning atribuute. Nende abil võib küll teha isegi väga efekteid filme, kuid kinematograafilise vormi seisukohalt on need reaktioonilised filmid, sest nad on vastuolus filmikunsti loomuse, olemuse ja võimaluste loomuliku arenguga.»¹²

¹¹ «Правда кино и «киноправда», Москва, 1967, lk. 262.

¹² «Вопросы киноискусства» nr. 10, lk. 87—88.

Jaan Oksa elu ja loomingu äärjooni

Kirjaniku 50. surmapäeva puhul

1

aitse aastat õelgu veel arvustajad, et [minu] töödel mingisugust kunstiväärtust ei ole, kaheksandamal aastal peavad nemad seda ikkagi tunnistama — et on,» kirjutas J. Oks Fr. Tuglasele 1908. aastal¹; eluõigust ja edasikestmist on ta oma töödele hiljemgi kuulutanud². Ometi sai esimene raamatuke ta töödest teoks alles pärast kirjaniku põrmuvarisemist (kui mitte arvestada 1912. a. «Postimehe» lisana ilmunud proosapala «Koolmeistri hobune»). Omaaegne alaarenenud kirjanduskriitika ponnistas J. Oksa kirjandusest välja tõrjuda. Tagantjärele ei pruugigi see meid hämmastada. Liialt ilmutuslikud olid ta tööd tollastes ajalehetimetustes liikuva kirjandusliku seltskonna jaoks; liialt uhke oli ta isik mugandumaks käibiva maitsega. Eluajal võis J. Oks mõistmist leida eelkõige «Noor-Eesti» ringkondades, kellega ta algusest peale ka kontakti otsis. Fr. Tuglase ja G. Suitsu toimetatud väljaandeks («Noor-Eesti» albumid II, III, IV, V; ajakiri «Noor-Eesti» 1910/1911, nr. 1, 3, 4) ilmus J. Oksa proosat, luulet ja esseesid, mis on tema säilinud loomingu tuumaks. Mõnesugust osa õnnestus kirjanikul mujalegi poetada, esijoones loomingutee hakul Viljandi «Kõdumaasse», kus temasse harilikust vastuvõtlikumalt suhtuti. «Siuru» aegadel tõusis koos «Tumeda inimeselapse» autori tumeda eksootika imetlusega taas päevakorda tema tööde väljaandmine — seekord peajasjalikult A. Adsoni eestvõttel —, mis saigi teoks nelja eri raamatu ilmumisega³. Rööbiti nendega avaldavad siurulased ka esimesed J. Oksa elu ja loomingut kaardistavad kirjutused, millest püsiväärtuslikuks on osutunud Fr. Tuglase essee⁴.

Kodanlikul perioodil asus J. Semper Oksa pärandit monograafia kirjutamise eesmärgil ulatuslikumalt korraldama. Kavatsus ei jõudnud küll kaugemale materjali kogumisest ja süstematiseerimisest, ent tänu sellele on säilinud hinnatavat allikmaterjali. J. Oksa biograafilist faktoloogiat on kogunud ning publitseerinud A. Antson ja tunnustusväärse järjekindlusega A. Loring⁵. Mõnesugust lisa leiame perioo-

¹ J. Oks Fr. Tuglasele Kristuse ülestõusmise-päeval [19]08. KM KO, F 201, M 1 : 7.

² Seda mäletab J. Oksa vend Eduard Samaara eesti asunduses koostöötamise ajast. (E. Oks, Mõni meeletuletus vennast Jaanist. Märts 1929. KM KO, F 201, M 3 : 9.)

³ Novellikogud «Tume inimeselaps» (1918) ja «Neljapäev» (1920); poem «Kannatamine» (1920); esseede kogu «Kriitilised tundmused» (1918) (kõik ilm. Tallinnas).

⁴ Jaan Oks. In memoriam — «Postimees» 18. III 1918, lisa nr. 3.

⁵ Aleksander Antson, Uusi andmeid Jaan Oksa elust — «Looming» 1931, nr. 5, lk. 516—521; Aleksander Loring, Jaan Oks Massus — «Looming» 1936, nr. 8—10, lk. 917—925, 1008—1012, 1163—1169; Aleksander Loring, Jaan Oks Haapsalus — «Looming» 1938, nr. 3, lk. 318—322.

dikas ilmunud mälestuskatkeist kirjaniku kaasaegsetelt⁶. Osa neist esindab toleaegsele ajakirjandusele tunnuslikku sensatsioonikihku ühenduses kirjaniku isikuga, lisamata tähelepandavat tema loomingu mõistmisse. Hinnatav on üksikute — eriti G. Suitsu — eravalduses tööde esmailmumine kirjanduslikes ajakirjades, seda enam et pärast 1920. aastat ei suudetud avaldada ühtki eri väljaannet. Nii selgubki, et kõnesoleval perioodil edeneb J. Oksa materjalide kogumine ja publitseerimine, ilma et see oluliselt kasvaks tema loomingusse süvenemiseks; omamoodi kontrastina jäi ta kirjandusloo ääremaille, ühtaegu ülistatud ja mõnitatud⁷.

Nõukogude aastail ei võinud J. Oksa tööde avaldamine nagu ka nende asjalik uurimine esiotsa arvesse tulla kirjanduse hindamise jäikade kriteeriumide tõttu. Tol ajal pruugiti tema nime koos kõige rängemate hoopfraasidega ja süüdistustega kirjanduslikus kuritegevuses⁸. Küll oluaks objektiivsem vastuvõtmine võimalik varem mullusest, mil lugeja kätte jõudis valikkogu «Vaevadema»⁹ — esialgseks piisav läbilõige J. Oksa proosast (luule on kavatsuslikult kõrvale jäetud¹⁰) ning ulatuslikem Eestis ilmunud väljaandeist¹¹. Jääb kahetseda, et see ülimalt vastuoluline loojaisik koos oma töödega pole teadaolevalt uurijate lähemat tähelepanu pälvinud.¹² Senist hoiakat silmas pidades tuleks koguni küsida: kas Oksa töödel ongi tänapäevastele lugejatele midagi öelda? Eitamine tähendaks nende «eesti kirjanduse edendajate» sõnatut rehabiliteerimist, kes tema käsikirjadega paberikorve täitsid. Või anda siiski õigus Tuglasele, kes 50 aastat tagasi kirjaniku mälestust austades manitses õigesti hindama tema osa meie kirjanduslikus revolutsioonis? Kas oleks ülepakkumine arvata, et arutlused J. Oksa loomingu üle võiksid koguni anda mikromastaabis ja ühe kirjanduse piires analoogia sellele esteetilist mõtet virgutanud poleemikale, mida maailmakirjanduses on põhjustanud F. Kafka kunstiline pärand?

2

Kirjanduse hindamist on suure sagedusega desorienteerinud kirjaniku isiku ja tema poeetilise individuaalsuse äravahetamine või samastamine. Ka J. Oksa on see meelevald jälitanud. Nii on luuletused «Lapsepõlv» ja «Uulitsal» põhjustanud

⁶ Neist enamakkuvad on järgmised: Redik Soar, Mõned mälestused Jaan Oksast — «Tarapita» 1922, nr. 7, lk. 201—204; A. Tiitsmaa, Mälestusi Jaan Oksast — «Looming» 1924, nr. 4, lk. 299—302; Arthur Adson, Mälestades Jaan Oksa. Kümne aasta möödumisel ta surmast — «Looming» 1928, nr. 2, lk. 127—139; J. Haoharu, Väikesi mälestusi Jaan Oksast — «Olion» 1931, nr. 7/8, lk. 289; Bernhard Linde, Mälestusi Jaan Oksast — «Looming» 1937, nr. 2, lk. 234—236; Hugo Viires, Jaan Oks Toilas. Lisandeid eluloole — «Looming» 1937, nr. 9, lk. 1008—1010.

⁷ M. K a m p m a a «Eesti kirjandusloo peajooned» IV (Tartu, 1936) püüab näha ka Oksa loomingu väärtusi, suutmata neid küll veenvalt esitada.

⁸ Vt. näiteks: M. Laosson. Mõningaid eesti kirjandusteade ja kirjanduskriitika küsimusi I—II — «Eesti Bolševik» 1949, nr. 12 ja 15, lk. 22—39, 9—25. Meetodilt on selle eelkäijaks K. ja E. Paklari artikli «Eestile on geeniusi tarvis» («Leegid» 1930, nr. 8, lk. 113—119) hinnangud.

⁹ Jaan Oks, Vaevadema. Koost. N. Andresen — «Loomingu» Raamatu-kogu» 1967, nr. 8—10. Arvestatavast proosast puudub siin ainult «Koolmeistri hobune».

¹⁰ Küsitav on J. Oksa luule väljajäämine värskest eesti luule antoloogiast (Eesti luule. Antoloogia aastaist 1637—1965. Koost. Paul Rummo. Tallinn, 1967).

¹¹ Rootsist ilmunud «Kogutud teosed» (Stokholm, 1957) koondab J. Oksa tööd — proosa, luule (incl. poem «Kannatamine»), publitsistika — sealsete allikavõimaluste piires.

¹² Meeldivaks algatuseks on TRÜ eesti kirjanduse ja rahvaluule kateedri koostatud kursusetöö: Tiina Bergmann, Jaan Oksa looming ja selle hinnangud. Tartu, 1967.

väärjäreldusi kirjaniku põlvnemis- ning lapsepõlveolude kohta, nii on «Tumeda inimeselapse» nimetat tegelast peetud kirjaniku autobiograafiliseks kehastajaks; nii on J. Oksa retušeeritud elusaatus hakanud eksitama ning varjutama tema loomingut.

Nii subjektiivne kui J. Oksa looming ka on, leiame sellest välisjoonelist autobiograafiat haruharva, küll aga tunnetame autobiograafilise sisetunde sugestiivsust. Tema elukõvera jälgimine ja mõnedegi tähendusriikaste seikade eritlemine osutab, kui kergekäelised oleksid loomingu tõlgendamise katsed välisest elukäigust lähtudes ja otsejooni tõmmates. Oksa biograafia käsitlustes on tendentsiks lähtumine viimaseist eluaastaist, kui vaimne ja füüsiline tervis oli tugevasti kannatanud ning kui — ja see on olulisim — arvestatav loometöö oli lakanud. Drastilise näite pakub A. Kalda esse¹³, milles muljed surmaeelseis kannatustes kirjanikust kujundavad võõristuseni haiglase portree — füsiognoomiast loomumaduslike tagamaadeni. Seda tarvilikum on rõhuasetus kujunemisoludele ja loomingulise viljakuse kasinaile aastaile.

Leiame huvipakkuva mälestuskilla, mis ühendab J. Oksa hilisemad psüühilised anomaaliad lapsepõlveelamustega. H. Viirese eespool viidatud artiklis leidub P. Sommeri vahendatud teade J. Oksa kokkupuuteist dr. Lenkmanniga Toilas 1913. a. suvel. Suvitajast arst pidanud kirjanikku otse teadusliku huvi pälvivaks isikuks. «Tema arvates Oks kannatas hingelise depressiooni all, mis oli tekkinud juba lapseas talle osaksaanud kannatuste, pilkamiste jne. tagajärjel.»¹⁴ See ainuke teadaolev diagnoos erialainimeselt Oksa vaimse tervise kohta virgutab jälgima lapse- ja noorpõlve, seda enam et kontseptsiooni lapsea osast hilisema psüühilise elu kujunemises ei saa kergel käel pseudoteaduslikuks kuulutada.

Jaan Oksa sünnikoht — Ratla küla Pärsamaa vallas Karja kihelkonnas — kuulus Saaremaal pigem kehvemate kui jõukamate kilda. Ei tule kahelda, et peaaesjalikult siit on pärit Oksa tööde panoraamid — külaelu sise- ja välisvaated igeriku looduse hõlmas, nagu see vahest «Külas» kõige vapustavamaks kogumuljeks sulab. Ometi pakkus kodupaik — Allika koolimaja lähisümbrus — teist vaadet, kõigepealt looduspildiliselt. Kirjaniku õde Loviisa mäletab seda lausa idüllina: «Meie kodu oli ilusas ymbruses. Aed vanade, paljuelanud põlispuie, viljapuie ja kanakooete kollase kullaga kevadel. Selle ees suur mõisakaasik vahelduva lillerikkusega [— — —]»¹⁵ Praegugi kütkestab see paik mingi erilise iluga, juba harvanähtav põline tammik mõjub meeliülendavalt. Ometi peegeldub Oksa maastikupildi poriloigus haruharva päikesehelk. Seesugune pahupidikohastamine, mida otsevaates ka naturalismiks on peetud, on oksalik nii mitmes mõttes.

Andmed J. Oksa vanematest ja kasvuoludest ei ole rikkalikud, kuid annavad ühtekokku üsnagi usaldatava pildi¹⁶. Isast, Mihkel Oksast (1850—1907), kes oli teist põlve Allikal kooliõpetajaks, saame järgneva kujutluse: tumedajuukseline pikka kasvu ja tugeva kehaehitusega mees, loomuldasa vali, nõudlik ja õiglane, seejuures rangelt usklik. Ei mäletata pühapäeva, mil kirikusse minemata oleks jäetud; laupäeviti peeti palvetundi, pühapäev algas hommikukoraaliga. Pereisa viis «piiblitlikud nõuded läbi eneses ja surudes laste hingedesse, keda ta koolitas» (L. Traumann). Lapsi sündis üheksa; neist neli surid varakult, üles kasvasid kaks tüdart ja kolm poega: Johannes, Jaan (sünd. 28. II 1884), Eduard.

¹³ Vt. rmt.: Noor-Eesti. Näopildid ja sihtjooned. Tartu, 1921, lk. 97—117.

¹⁴ H. Viirese, Jaan Oks Toilas, lk. 1010.

¹⁵ Loviisa Traumann'i (=J. Oksa õe) ja Linda Treumann'i (=J. Oksa õetütret) [Mälestusi Jaan Oksast] 18. aug. 1928. KM KO, F 201, M 3: 16, lk. 1.

¹⁶ Andmed J. O. kodust, vanematest ja lapsepõlvest pärinevad peaaesjalikult E. Oksa ja L. Traumanni eespool viidatud mälestustest ja A. Antsoni artiklist («Looming» 1931, nr. 5), mis toetub teadetele J. O. vanemalt vennalt Johanneselt; mõnesugust lisa on pakkunud ka sulised teated (1966) Maria Oksalt (E. Oksa leselt).

Usuline rangus ei teisenenud siiski perekondlikuks despotismiks; range nõudlikkuse juures polevat isa laste vastu kunagi kätt tõstnud. Olukordi mahendas pehmeloomuline ema Anu (1853—1923), kellesse lapsed näivad olevat eriti kiindunud. Kodusesse õhkkonda tõi soojust muusika pere ühisharrastusena: isa mängis orelit neljahäälse laulu saateks.

Kõigi omaste ühised muljed rõhutavad, et Jaan olnud sõnakuulelik ja hea laps, ema lemmikpoeg. Küll märgitakse ka elavat ja püsimatut loomust: lõõnud laulu, mänginud külatänavail kurni ja ketast, sõitnud jäätükkidel, roninud puude latva. Ja mis veel tähelepanav: olnud meister humoristlike kõnekäändude ning talumeeste kõnepruugi matkimises. Ka värsimeisterdamine läinud nobedasti, õelnud kodustele: «Tahate, ma teen sellest puust või varesest laulu?»¹⁷ Ja teinudki. Nii näib vähemalt varasem lapsepõlv mööduvat vapustusteta. Me võime ainult oletada, et poisi vulkaaniline energia oli kirjeldatud oludes liigselt tagasi tõrjutud, et loomupärane elurõõm usulises jäikuses taoti tardus.

Isalt algõpetuse saanud, pandi Jaan 1899. a. sügisel Kaarma seminar, mille lõpetas 1902. aasta mais. See on esimene väljalend kodusest kitsusest. Kaarma seminari õppeoludest on meil hea ülevaade¹⁸. Kõrvalisse õppeasutusse ei ulatunud Haridusministeeriumi käsi, niisamuti ei ole ka rüütelkond, kooli ülalpidaja, asjade sisse seganud. Õpetajate suva kohaselt korraldatud õppetöö näib seisvat heal tasemel. J. Oksa reputatsiooni seminaristina kinnitab kooliõpetaja P. Lauri lakooniliselt — õppeedukus hea, käitumine laitmatu, lisades veel: «Vallatu, sõnakuulmatu ja ulakas Oks ei olnud. Oli õieti tagasihoidlik ja isegi arg [— — —]»¹⁹ Sealsamas märgitakse Oksa pilkelusti, mis sageli süündinud usuõpetuse arvel, ning tema isiksuse seletamatut originaalsust; meelde on jäänud «värsitagumine» ja kaaslastest üleulatuv tase emakeele kirjatöodes. L. Traumann kinnitab, et Kaarmas tekkisid esimesed mõrad venna religioossetes tõekspidamistes; kodus olnud isaga tõredaid vaidlusi.

Seminari lõpetamise järel ei asu Oks kutseeksamit õiendama (seda tuli teha mõne linnakooli juures või pedagoogilistel kursustel), vaid jääb aastaks Ratlasse venna juurde. Järgmisel, 1903. aasta sügisel võtab vastu asendusõpetaja koha Hiiu maal Pühalepa kihelkonna Kasevälja koolis. Sellest aastast andmed peaaegu puuduvad. Õe mälestustes leiame üheainsa märkuse: kirjutanud kodustele tihti ja kinnitanud head läbisaamist rahvaga.

1904. a. augustis võeti Haapsalu pedagoogilistele kursustele vastu seitse noormeest, nende hulgas J. Oks. Õppejõududeks olid linnakooli õpetajad, kellega läbisaamine kujunes mõneti «omamehelikuks». Oks ise on seda aastat oma arengus tähtsaks pidanud, ta tähendanud; Haapsallu tulek põhjustas murrangu, nagu oleks Saaremaalt Ameerikasse rännanud²⁰. Milles see väljendus? Noorukid tunnetasid ajajärgu ärevat pinevust ja elasid sellele intensiivselt kaasa. Kursuslaste ühiskorterisse olid tellitud kõik eestikeelsed ajalehed pluss «Russki Vestnik» ja «Revelskije Izvestija». Hoos oldi mitte ainult innuka lugemise, vaid kaastöö tegemise tasemel. Vanim kursuslastest Mihkel Väli olnud kaastöölisena (pseudonüüm Mats Kibe) heas kirjas «Teataja» juures, mille kaudu peetud poleemikat «Postimehe» suunaga²¹.

¹⁷ A. Antson, Uusi andmeid Jaan Oksast, lk. 518.

¹⁸ Vt. J. Kirotar, Kaarma seminar kui Eesti kultura tegur. «Eesti Kultura» I. Tartu, 1911.

¹⁹ P. Lauri, [Mälestusi Jaan Oksast Kaarma seminarist päevilt.] 6. XI 1929. KM KO, F 201, M 3:8. — Mälestuste autorit on orienteerinud J. Semperi küsimustik; J. O. õppeedukuse ja käitumise üle on otsustatud kooli kroonika põhjal.

²⁰ J. P[riimel], Siis polnud elu teda veel puudutanud... Mälestusi Jaan Oksa noormehepõlvest. «Esmaspäev» 21. III 1938, nr. 13.

²¹ J. Kelemit, Mälestusi J. Oksa Haapsalu elust. 13. II 1938. KM KO, F 210, M 1:11.

Hasartsemaid kirjamehi olnud J. Oks, kelle tööviis oli juba siis välja kujunenud: hakanud hilja õhtul kirjutama ja uhanud terve öö, hommikuks olnud laud ja pörand täiskirjutatud lehtedega kaetud²². Juhtunud sedagi, et Oks ennast mitmeks päevaks tuppa lukustas. «Oksale on vaim peale tulnud,» öeldud sel puhul²³. Ei mäletata, mida Oks sel ajal kirjutab, kas sündis ka ilukirjanduslikke katsetusi. Kummatigi on ilmne hasartne ja puhanguiline kirjutamistarve, nii hästi tuttav hilisematest aegadest.

Meid huvitavad Oksa isiksuse kujunemise teisedki küljed kõnesoleval ajal. Teised mäletavad teda heatahtliku ja vaimuka kaaslasena, toonitades eriti kõne ja käitumise originaalsust. Meenutatakse ka mõnda tema eestvõttel tehtud uljajoonelist tempu. Tähelepanavana kõlab järgmine mulje: «Jaan Oks oli loomult arvustaja, kaldus sageli ironiseerima, tema väljendused kandsid satüürilist ilmet, eriti maksva korra vastu. «Tõgas» tihti koolivendi, kel olid temaga võrreldes «kodanlikumad» kalduvused.»²⁴ Nii on Oksa siseelus täheldatav mingi võnkumine meeoluliste äärmuste vahel — rööbiti elurõõmuprahvatustega endassesulgumine, juhttooniks äge arvustajahoiaik.

J. Oksa vaimse pagasi kohta on teated napid. Ei tule kahelda innukas lugemises, mis algas lapsepõlves ja süvenes Haapsalus vastavalt keelepiiride ja kirjanduse hankimise võimaluste avarumisele. Noormehe andekus on selge nii kaaslastele kui õpetajatele; ilma eriliselt pingutamata on ta paremate lõpetajate hulgas, pälvides õiguse õpetada ministeeriumikoolis (harilikult said kursuse lõpetajad valla-kooliõpetaja õigused). Kutseoskuse kõrval on õpingute suureks väärtuseks ladus saksa ja vene keele oskus.

Ule kahe aasta (okt. 1905 — det. 1907) töötas J. Oks Läänemaal Massu vallakooli õpetajana, mis kujunes ta kõige saavutusrikkamaks elujärguks. Uhtaegu on andmed neist aastaist kõige tihedamad — tänu A. Looringu hoolikale kogumistööle.

Meid huvitavad J. Oksa isik ja tegevus ühenduses 1905. a. revolutsiooniga. Mitmete Läänemaa valdadega võrreldes (Velise, Vigala, Märjamaa) jäi Massu revolutsioonisündmustes kõrvaliseks, kuid meeolulud käärisid siingi ning ei puudunud ka kohalikud kokkupõrked²⁵. J. Oksa osa nendes polnud kõrvalseisja oma. Protest mistahes surve vastu juurdub ta loomuses; teda veetleb autoriteetide lammutamine ning iganenu ärapihkimine, vaidlemine on ta suur kirk. «Oks vaidleb kuni pisarateni,» öeldud ta kohta juba koolipäevil. Mõisnik ja pastor said talle survevõimu sümboliteks. Oksa pahempoolsuses, mis juba Haapsalu-aastaist sisse juhatatud, ei kahtle keegi neist, kellega ta Massus oli lähimais kokkupuuteis. Mil määral ta sotsialismi teoreetilistes küsimustes orienteerus, jääb muidugi küsitavaks. Silmas pidades avarat lugemust, sealhulgas ajakirjanduse hoolikat jälgimist, ning sündmuste eritlemist kriitilises vaimus, saab usutavaks A. Looringu väide: «Juba enne 1905. a. revolutsiooni olnud Oksal kindel veendumus, et vana maailmakord on täielikult rämp, mis ei või ega suuda enam püsida. See tuleb ennem hävitada ja alles siis saab ehitada uue parema maailma.»²⁶ J. Oksa käremeelsetele kõnedele Massus spontaanselt toimunud koosolekutel viidatakse mitmes allikas; seejuures on tähelepanav, et katkendeid ja fraase mäletavad eri isikud tekstilähedaselt²⁷. 1905.

²² J. Pr ü m m e l, Mälestusi J. Oksast. 7. III 1937. KM KO, F 210, M 1 : 14.

²³ J. Ke l e m i t, Mälestusi J. Oksa Haapsalu elust.

²⁴ J. Pr ü m m e l, Mälestusi J. Oksast.

²⁵ Vt. lähemalt: J. K r e e k, Ühest Massu koolimeistrist. Rmt.: Viis juttu kodu-
valla kroonikast. Haapsalu, 1936, lk. 3—13.

²⁶ A. L o o r i n g, Jaan Oks Massus — «Looming» 1936, nr. 8, lk. 920. — Teate vahendajaks on olnud Massu tolaeagne vallasekretär G. Lauter (A. Lauteri vend), kellega J. O. oli tihedais kokkupuuteis.

²⁷ Vrd. näit.: A u g u s t K ä l l m a n n, 1905. a. sündmusi Massu vallas. KM KO, F 210, M 1 : 13; sama kinnitab A. L o o r i n g (vt. «Looming» 1936, nr. 8, lk. 921) G. Lauteri ja J. K r e e g i andmete põhjal ning J. Uustalu Fr. Tuglasele saadetud materjalis (ärakiri KM KO, fondeerimata).

aasta jõuluks lasknud Oks õpilased koju ja kirjutanud klassipäevikusse: «Elagu vaba kool!» A. Loring toonitab, et Oksa ei rahuldanud kodanlikud reformitaotlused. G. Lauteri andmetele toetudes kirjeldab ta tülini ägenenud vaidlust poliitika üle vend Johannesega, kes olnud Tõnissoni vaadete pooldaja²⁸. Oksal oli Massus suur mõju, eriti noorsoo keskel; tema õpilase J. Kreegi arvates äratas ta vaimset eluvust ja mõjutas mõndagi pahempoolses suunas.

Muidugi pole veel alust J. Oksa revolutsionäärriks kuulutada. Küllap revolutsioonilised purskedki olid enam tingitud spontaansest teotungist kui teadlikult kaalutud tegevuskavast. G. Lauter mäletab, et karistussalkade ilmudes olnud Oks üsna jahmunud, varjanud ennast mitmes talus ning põgenenud lõpuks koos ametivend J. Knuudiga Saaremaale²⁹.

Kummatigi kummutavad Massu-aastad arvamuse J. Oksast kui erakust, kui asotsiaalsest tüübist. Algusest peale on ta elu keskel ja tegev kõigis kohalikes algatustes. Tähelepanдав on kaasalöömine kohalikus haridusseltsis, mille ettevõtlikum haru oli näidendite etendamine. Massu inimestele on meelde jäänud eriti kaks osatäitmist: Jaan «Tuulte pöörises» ja sulane Juhan Rutoffi näidendis «Vastu vett». Esimese kohta märgib lavastajana toiminud G. Lauter: «Ei ole ma elus kunagi näinud ühelgi laval nii elavat, tõetruud ja hääd Jaani kuju, kui seda oli Oks. Mina mängisin Kaarlit ja me seisime laval samuti teineteise vastu kui iga päev.»³⁰ Tõepoolest oli see elulise kontrasti lavale kandmine: distsiplineeritud G. Lauter ning boheemlike allüüridega ja käremeelne Oks.

Huvitusega ei ole pilguheit ka J. Oksa põhitegevusse — koolitöösse. Olemasolevad teated kinnitavad, et õppetegevusega Massu koolis on rahule jäädud, kuid ruttame kohe lisama: rahuldust Oks oma tööst ei tundnud. Tema õpilase J. Kreegi arvates puudus Oksa ja koolilaste vahel see lähedalolu, mis on tunnuslik andunud õpetajatööle. Sellekohased motiivid ilukirjanduslikes töödes («Koolmeistri hobune», «Tume inimeselaps») ja publitsistikas³¹ on arendatud nõrdivas suhtumises olude armetusse ja õpetuse dresseerivasse vaimusse. Küll aga on tähelepanдав õpetaja innukus noorte ja täiskasvanute lugemishuvi virgutajana ning suunajana. Imselt on tema teene, et kohaliku haridusseltsi juurde kujunes lugemisring, mille kavasse kuulusid ka kirjandusõhtud, tol ajal erakordne algatus. Oksa enda lugemus on suur; kolleeg J. Uustalu märgib tema laialdasi teadmisi ja uuema vene kirjanduse hoolikat jälgimist (algupärane kirjanduse tundmises veenavad meile tuntud esseed eesti ilukirjanduse kohta). Tungivat eneseteostuse tarvet täidavadki kirjanduslikud harrastused, mis väljenduvad palavikulistes loomishoogudes.

1906. a. hakkab J. Oks oma töödele agaralt avaldamisvõimalusi otsima. Viljakamaks osutub kontakt Viljandi «Kodumaaga» (pärast sulgemist 1907. a. sügisel «Meie Kodumaa»), kus ilmub mitu Massus kirjutatud ilukirjanduslikku tööd ning rohkesti teateid ja publitsistikat. Mõned tööd leiavad armu teisteski toimetustes, näiteks Tallinna «Sõnumetes» ja Sädemetes» («Postimehe» kaasandes).

Esimesi kirjanduslikke pürgimisi on sidemete loomine «Noor-Eestiga», mis sai ilmselt alguse 1906. a. algul, pärast esimese albumi ilmumist³². Säilinud kirjavahe- tus³³ kõneleb eemalseisja kärsituist ettepanekuist väljaannete sisustamise, levitamise ja kirjastustegevuse elustamise kohta, millega põimlevad arvamused kirjanduselu üldisematest probleemidest. Erakirjad Fr. Tuglasele³⁴ langevad juba

²⁸ A. Loring, Jaan Oks Massus, lk. 920.

²⁹ Sealsamas, lk. 922—923.

³⁰ Sealsamas, lk. 1011.

³¹ Vt. artiklid «Kooliaasta lignemisel» («Kodumaa» 28. VIII ja 31. VIII 1906, nr. 60—61) ning «Rahvas ja kool» («Kodumaa» 15. III 1907, nr. 21).

³² Vt. Jüri Uustalu mälestused Jaan Oksast.

³³ 2 + 2 kirja «Noor-Eestile» aastaist 1907 ja 1917. KM KO, F 201, M 1 : 2.

³⁴ 24 kirja 1908—1916. KM KO, F 201, M 1 : 7.

Samaara-perioodi ning dokumenteerivad loometöö intiimsemaid külgi. 1907. a. suvel teeb Oks reisi Viljandi ja Tartu. Viljandis on ta kohtunud «Kodumaa» toimetuse inimestega, käinud 1905. a. revolutsiooni ohvrите ühishaual, vaadanud karskusseltsis «Vabadus» Gorki näidendit «Põhjas»³⁵; Tartus on toimunud kokkusaamine Kitzbergiga, kellega varem oli kirjavahetuses.

1907. a. detsembris võtab J. Oks enda Massu vallakooli õpetaja kohalt lahti ja asub Samaara kubermangu Lohuküla (Srednjaja Bökovka) eesti asundusse kõsterkooliõpetajaks. Lahkumise põhjusi on käsitatud mitmeti. On viidatud vastuoludele kohalike tegelastega, kuid need ei tundu otsustavaina. Ilmsem on lähedamate olude otsimine (palgatingimused olid Venemaal märksa soodsamad), millega seltsib Oksa rahutu kihk avaramate eluvõimaluste järele. Sellelt elupöörakult tema isiku kujunemisele järelpilku heites kinnistub mulje teovõimekast ja ereda vaimusega inimesest. Tema tegevus ja vaated, mis selguvad eriti publitsistlikes kirjutustes, räägivad erksast sotsiaalsest tundest ja tõepiüdest ning huvide ebatavalisest amplituudist. Me ei leia Oksa isikuga ühenduses talle omistatud hälbeid ei psüühilises ega ka eetilises mõttes, kui selleks mitte pidada mõtlemise iseseisvust, käitumise originaalsust ja julgust ning eriti konventsionaalsuste trotsimist. Võib näiteks üllatada selle hoolimatuks arvatud inimese pieteeditunne ja takt suhtumises vanematesse. Ta salgab maha oma vaieldamatud ateistlikud veendumused ja lohutab surmahaiget isa jumala tahtega ning ärapäasemisega «maiest vaevast ja alatisest kannatusest»; Samaarast emale lähetatud kiri algab sõnadega «Väga kallie ema!»³⁶.

Samaara-ajajärku pole käesolevas võimalik käsitleda neiski piires, mida lubaks katkendlik ja vastuoluline andmestik. Piirdugem mõne seniseid arvamusi revideeriva märkusega.

Samaarasse sõitis J. Oks ilmselt kõrgendatud lootustega, kuid sattus paraku oludesse, milles need kõige vähem võisid teoks saada³⁷. Kohapealne haritlaskond peaaegu puudus, ei lähedasi mõtte- ega vestluskaaslasi. Venna arvates mõjus rusuvalt isegi lage stepiümbrus. Ent peamine oli asunike mentaliteet tõusiklike apetiitide ja vaimse inertisusega. Pole siis imestada, et kõik seltsielu edendamise piüüded, sealhulgas eestikeelse ilukirjanduse levitamine, luhta jooksid. Veel enam — needki, kes alguses kooliõpetaja algatustega kaasa läksid, sattusid üldise pilke alus- teks. Eduard Oks, kes viie kuu pärast abiõpetajaks tuli, leidis venna eest «meele ja välimuse poolest muutunud.» Kõige hilisema põhjust ja algust tuleb eelkõige näha ümbruse konfliktis üksikisikuga, kelle loomus ei kooldunud valitseva elulaadiga muganduma. Üks kõigi vastu joon on teda kihutanud irriteerivatele väljaastumiste- tele, mis rohkesti kõmu tekitasid. Koolitöö ei näi Oksa sootuks huvitavat, see jääb venna õlgadele (ise õpetas ta ainult usuõpetust). Selle asemel arendab ta asunduses harjuskitegevust, mida ei näi ajendavat sedavõrd rikastumiskirg (Oksale omistatud harpagonlikke jooni on öde ja vend oma mälestustes eitanud) kui mingi tegutse- mishasart.

Kõige juures on tähelepandav, et esimestel aastatel, eriti 1908, säilib Oks vaimse erksuse ja töövõime. Kirjadest Tuglasele paistab koguni, et loominguline elevus on

³⁵ A. Loringu märkmed jutuajamistest mitmesuguste inimestega (siin: R. Hanssoniga, «Kodumaa» toimetajaga). KM KO, F 210, M 1:7. — ENSV Teatri- ja Muusikamuseumi andmeil lavastati «Põhjas» Viljandis 1903. a., selle esitamine on fikseeritud veel a. 1905 ja 1910; seega on teade usutav ka antud seoses.

³⁶ Vastavalt: J. Oks Mihkel Oksale 3. X 1907. KM KO, F 201, M 1:3; J. Oks emale 3. VII [19]08. Sealsamas, F 201, M 1:4.

³⁷ Samaara-perioodi on käsitletud peamiselt järgmiste allikate põhjal: E. Oks, Mõni meeletuletus vennast Jaanist; Arthur Adson, Jaan Oksa hilisemaist elupäevist — «Tarapita» 1922, nr. 4, lk. 104—105; Redik Soar, Mõned mälestused Jaan Oksast; J. Oksa kirjad Fr. Tuglasele; J. Oks, Ühes asunduses kooliõpetaja (käsikiri). KM KO, F 201, M 3:3.

kõrgastmes — nagu vastukaaluks sellele vaimsele suluseisule, millesse ta oli sat-
tunud. Vend omakorda kinnitab loominguliste puhangute kõrval kirjanduselu jäl-
gimist: tellinud eestikeelset perioodikat ja ilukirjandust ning käinud aeg-ajalt Sa-
maaras vene- ja saksakeelset kirjandust hankimas (autoritest on märgitud Andre-
jev, Bunin, Sibirjakov, Artsõbašev). Oksa kui autodidakti haaret iseloomustavad
intensiivsed prantsuse keele õpingud.

Pärast venna lahkumist (1910. a. sügisel) muutub edasitöötamine õpetajana mõel-
damatuks ja sama aasta lõpul Oks vallandatakse rohkete sekelduste saatel. Küsimu-
seks jääb, miks ta kodumaale ei pöördu, vaid 1912. a. kevadtalveni Samaaras ko-
dutu hulkurina eksleb, suutmata keskenduda ka vaimseks tööks. Võib-olla mingi
kinnismeeoleu ajal, võib-olla pidurdasid tagasipöördumist alaväärsuskompleks ja
solvatud eneseuhkus. Kumatigi on olukord raske ja koguni eluohtlik, nagu sel-
gub kohaliku juustumeistri kirjust J. Oksa emale³⁸. Mingist passisekeldusest amet-
liku alguse saanud teekond toob ta 1912. a. kevadtalvel vangitapiga kodukülla. Reis
on olnud kohtlemise ja muude tingimuste poolest ebainimlik ning alles poolteise-
aastane tagasitõmbunud elu vaheldumisi vend Johannese ja õde Loviisa kodus
parandas tervist ja tasandas ka psüühilist kriisi. Igatahes paneb mobiliseerimine
tsaarisõjaväkke 1914. a. suvel raskemakujulise vaimuhaiguse kahtluse alla. Pea-
legi kinnitavad venna ja õe mälestused, et Saaremaal viibides on Oks käitunud
endassetõmbunult, teinud päevast päeva füüsilist tööd, minetamata ka luge-
miskirge. Küll annavad neist ja hilisematest aegadest säilinud käsikirjakat-
kendid tunnistust häiritud mõttetööst ja keskendumisvõime puudumisest.

Sõjaväkke mobiliseerituna on Oks Saaremaalt Peterburi lähetatud (augustis
1914 on teda nähtud Ohta kasarmutes), kuid peatselt tegevväest vabastatud³⁹
(venna teatel hammaste puudumise pärast). Järgmine dokumenteeritud teade⁴⁰
pärib 1916. a. sügisest ja kinnitab Oksa viibimist Tallinnas kindlustustöödel. Ränk
töö ja sõjaaegsed elutingimused küllap põhjustasidki raske haigestumise, mis 1917.
aasta kevadel tõi ta Tallinna Linnade Liidu haiglasse ja sealtsi priihospidali, kus
ta suri 25. veebruaril 1918 mädasesse luupõletikku (osteomüeliiti) ning maeti Rahu-
mäe kalmistule. Oksa kannatusriikast elulõppu on kirjeldanud Fr. Tuglas oma ees-
pool nimetatud essees.

3

J. Oksa meieni säilinud looming ei ole suur: paarkümmend žanrilt raskesti täp-
sustatavat proosapala, kimbuke luuletusi ja poem «Kannatamine» (Oksal endal
oratooriumiks nimetatud). Lisaks mõned kirjanduskriitilised esseed ja temaatiliselt
kirjut publitsistikat. Kõik see on sündinud kitsas ajalõigus — aastail 1906—1910 —
ning moodustab murdosa sellest, mis Oks üldse on kirjutanud, kuid mis jäädavalt
kaotsi läinud⁴¹. Praegugi pudeneb allikatest pealkirju, mis tähistavad valminud või
teoksil töid. Fr. Tuglase oletuse kohaselt on Oks koos luuletustega ühtekokku kir-

³⁸ Karl Sell'i kiri Jaan Oksa emale 25. II 1912. KM KO, F 201, M 3 : 10. Kirja autor
paneב südamele astuda samme J. O. kodukohta toimetamiseks, et halvimat ära
hoida.

³⁹ Vt. Jaan Haoharu, Väikesi mälestisi Jaan Oksast, lk. 289.

⁴⁰ J. Oks E. Oksale 11. X 1916. KM KO, F 201, M 1 : 5.

⁴¹ Nagu selgub E. Oksa kirjadest J. Semperile (4. VII 1927 ja 6. V 1931 — KM KO,
F 201, M 3 : 9), on suurem osa J. Oksa käsikirju ja raamatuid jäänud Venemaale
(toimetustele saadetud käsikirjad on vend enamasti kopeerinud). 1918. a. on E. Oks
teinud katset neid leida, kuid tulemusteta. K. ja E. Paklari eespool nimetatud ar-
tiklis väidetakse, et 1916. a. saatnud J. O. Samaarasse kirja palvega lähetada tema
käsikirjad Eestisse. Autorite teada leitud ainult riismed, nende hulgas 1908. a. da-
teeritud töö «Möldri tütar» visand.

jutanud mitusada tööd. Kummatigi on tema puhul kinnitust leidnud nii erakordne viljakus kui ka psüühiliselt tingitud loomisvajadus.

Me jälgisime eespool J. Oksa konflikti oma keskkonnaga, mis kujundas ta isiku-tragöödia. Ent see konflikt pole üksnes isiklik, vaid seob loendamatuid sotsiaalse elu niite. Oks elas survevõimu olukordades, maailmas, kus oli rohkesti hädasid ja kasinalt inimlikkust, kus võim ja vaim olid ebavõrdsesse suhtesse viidud. Ta oli selle maailma aluste vankumist kaasa tundnud, tema protest käärís ägedalt, sest ta oli nõudlik olend oma maailmas. Seda kollisiooni väljendabki ta looming, mis kokkuvõttes on üksainus veenmine elu puudulikkuses. Ei pruugi Oksa ülendada sotsiaalse progressi kuulutajaks ega töötatud maale juhatajaks, kuid elu mandumismnähtusi on ta põletava leegiga kõrvetanud. Just kõrvetanud, mitte nautinud ega imetlenud. Selles nähkem tema loomingu humanistlikku toonust.

Massu-aastail alustab J. Oks külaelupiltidega, millel on tugev realistlik lõim. Seda laadi esindavad eriti «Kolmekesi», «Isa ja pojad», «Rõhutatud ringides», «Manifesti ajal», «Perekonna hommikutund», «Neljapäev» (dat. või ilm. 1906—1907), «Hallitanud kopikad» (ilm. 1921). Neid halle külaelupilte ühendab inimeste eluhäda, otsimiste ja lootuste hääbumine. Ei mingit võitlust, ei dramaatilisi kokkupõrkeid; inimene on muutunud hädade ja pahede umbisikuliseks kehastajaks — konflikt asetub tema ja olukordade vahele, temasse endasse ja sotsiaalselt tõrjutud olekusse.

Lähene mist valitud motiivile alustab tavapärast miljöökujutus, detailirikkuselt naturalismilähedane, ent hingestatud, plahvatuslik, kujutlusi äratav. Kirjaniku suhtumine oma objektisse on tugevasti aktsentueeritud, sisetundeline.

Selles eitamise maailmas, kuhu Oks viib, vapustab eelkõige mõtetu ja nüristav töö, inimese kulumise ja esemestumise nägemine. See on kohutavam verivaesusest: «Orjade küla — vaesusega halvatud, nii varatu jõududes, nii võimetu vähemaksi loomiseks [sõrendanud K. L.]» («Küla.») Küllap ei ole ka kirjanikku ennast miski rusunud nii kui loominguta töö. Olude armetusega kohanedu, kõsterkoolmeisterlikke toiminguid täita, kirikuülemate ja vallarikastega suhteid sobitada — see polnud Oksa osa. «Tahaksin saatuse irooniat ärälõpetada ja senna tulla, kus üle-peakaela tööd oleks [— — —]»⁴² kurdab see isikumurede mahasalga Tuglasele.

Seda inimese sisemaailma esemestamist kohtame Oksa puhul sageli, otsenähtavamal kujul vahest napis elupildis «Isa ja pojad». See on kolme rõhutu vaevatöö ja eluloota elu talvise metsatöö saatedetailides: talvad, vana kasukajopp, heeringapütt, kõlbmatu kirvevars, jäljed rinnuni lumes... Kokkuvõtteks — suuremõõdulised mõisa halusüllad. Veel reljeefsem on võõrandumise motiivi käsitlus esimesel hoobil pretseedendituna näivas palas nagu «Kolmekesi». Tervest eesti kirjandusest on raske leida nii sugestiivselt mulla- ja sõnnikuhõngulist maaelu kujutust. Neid on kolm, selle pala tegelasi: Tani Hendrik ja tema võik, mõlemad «Jumala loodud loomad», ning sõnnikut mulda saatev ader. «Nagu ema last, nii söötis ka Hendrik oma kesapõldu,» ja ikkagi pole lootust, et elu inimeselast adrast armulikumalt kohtleks. «Kukulind kukkus mõisahärra tamme otsas nii iseteadvalt ja häbematult, nagu oleks ta tahtnud ilmale kuulutada, kes neist kolmest kõige õnnelikum, kes kõige õnnetum on. Ka linavästriks lendas küntud vagudesse toitu otsima ja leidiski ka säält hommikueinet, kuhu ta seda ei olnud külvanud.» (Lk. 78)⁴³

Tööorjade sõnatus kannatuses eritleb Oks eelkõige vägivalda vaimu kallal, väljendades oma protesti sageli jumala mõnitamise ägedas purskes. Tunnetame seda «Hauakõnes», visandlikus «Kui enam abielu ei elata» ja kõige tungivamalt «Vanas madruses». Neis pääseb ilmselt valla see subjektiivne vastunäidustus, mida

⁴² J. Oks Fr. Tuglasele 10. VII [19]08. KM KO, F 201, M 1 : 7.

⁴³ Sulgudes leheküljenumbriid viitavad valikkogule «Vaevadema».

ta ise on kogenud ühenduses sunnitud usutalitustega koolmeistritöös ning ebaseiira vahemehena religiooni ja õpilaste vahel.

Elu nägemine «vaevademaal» ja «rõhutud ringides» ei ole Oksal hoopiski inimesemõnituslik, nagu üksnes kinnisepiteetidest ja sarkastilisest paatosest lähtudes võidaks järeldada (ja ongi järeldatud). See oleks liiga otsenägelik. Kas siis inime n e on tema sarkasmi objekt ja ohver? Jälgigem vahetut soojust, millega «vaevademaa» inimestele taoti on lähenetud. Kas või «Perekonna hommikutunnis», mis pildistab kaht «viletsuse- ja vaevainglitest» puretud inimelu. Kui palju kaasatõmbavat nukrust rehetoa kõnekates detailides, eide-taadi sõnaahtras omavahelises murejagamises, kirikuteele saatmises! Kui palju protesti selles nukruses! Ning siis oksalik, meeoleulu teritav ja sümboolselt kõlav puänt:

«Ka see on üks niisugune paar, nagu nendel on. Nad on elanud ja armastanud, nüüd aga igapäevaselt kivinenud. Kuid nemad liigutavad veel jalgu ja pööravad veel päid. Kõigil ei ole aga seegi võimalik, ei ole ...»

Läbi udu kumas üks päikene — kelle? ei tea meie.» (Lk. 20.)

Eelnevaga liituvad samas laadis «Hallitanud kopikad» oma terava motiivivalikuga, «Rõhutud ringides», «Manifesti ajal» jt. Nende ängistusmeeleolud sünnivad ilmselt revolutsioonijärgse surutise meeoludest. On põhjust arvata, et mõnedki vahetuma sotsiaalse kõlaga teosed pole meieni säilinud. J. Knuut mäletab kaudmotiiviliselt revolutsioonimeeleolulist jutustust «Punane särk»⁴⁴. Või teine näide. «Sõnumete» kirjavahetuste rubriigis (14. X 1906) teatatakse J. Oksale: «Paari ilukirjandusliku tüki avaldamiseks ootame lund, sest et nad talvise aja kohta käivad. Teised, nagu «v. S. [von Sivers] ja vereohvrid», «Rõhutud ringi[de]s» jäävad väravate taha kinni. Vast lööb ka nende tund.» Viimati mainitu «tund löi», esimene jäigi ilmutamata, osutades võimalikele analoogiatele.

Ilmselt, kuid nõrgema sugestiivsusega väljendavad ajastu meeolusid mõned Oksa luuletused (aastaist 1906—1907). Nende häälestus on tunglev ja mässuline, lootus ja lootusetus omavahel põimlemas. Neist Arioni-motiiviline «Sõudjad», «Tasumismõtted», «Keelatud viis» ja «Lähene!» kuuluvad vormikonarustele vaatamata meie revolutsioonilis-romantilisse luulesse. Need unaruses luuledokumendid kinnitavad Oksa romantilist põhilaadi, mille tipnemist võiks näha novellis «Tume inimeselaps».

Kõrvuti ängistusega näib Oksas elavat ka kustumatu lootus. Ta pingutab tabada maailma ja elu tähendust, leida ja kuulutada elu mõtet, ja siis võidutseb temas mäslav protest. See on «Tumeda inimeselapse» koordinaat. Liialt ahas oleks selle novelli kõnejõudu mõõta kooliõpetaja ja külapoisi dresseerimissuhetega. Piinatud poisike, «kelle nälgitud käsivarred ei suutnud aga metsikus agoonias rabelevat mõtet, kotkapoega, enam kinni pidada», üleneb sümboliks. Elujõud kiduras kehas ja tume ahastus hinges liituvad uhkeks ning vihaseks vastuhakuks. Aina eemale madalusest, meelevallast, jumalatest — metsade kaitsvasse hõlma, mille hämar üksindus toonitab tumedat romantikat. See otsija-kuju astub läbi teistegi tööde, südames valuline igatsus vastukõla leida. Nii on see hobust otsiva tüdrukuga rõskusest nõretavas sügishommikus («Otsija metsas»), nii on see «kollakate lokkjuustega noormehega», kes läheb «üksiainu mustadele väljadele, et siin kõige pimedamates sügisöödes und näha tulevikust» («Küla»).

Kõrvuti lootus ja lootusetus. Ning mida edasi, seda enam kahaneb lootus ja otsimine hääbub surma kuulutamisse:

«Eluhimu on lõppenud, usk elu sisse kadunud, lootus purustatud — kõik, mis kallis oli, on ära võetud. Mu hullustus ja metsik viha lõpevad ainult siis, kui mulle kätte antakse mu v a b a d u s, röövitud vabadus!

Miks m a p r a e g u s e l a j a l peaksin elama?

⁴⁴ Vt. A. Loring, Jaan Oks Massus, lk. 1166.

Mistarvis? ...»

Nii lõpeb dateerimata, ent ilmselt hilisemaise loomisaastaise kuuluv «Udukogus»⁴⁵.

Loomingu lõppjärgus andis Oks oma kõige ekstreemsemad teosed — «Nimetu elajas», «Kannatamine» ning siiani käsikirja jäänud «Ihu» ja «Emased», mis tähistavad meeolude tumenemist, kõigeeitamise süvenemist — pessimismi kuma üle kõige. Nendes amorfsetes meeolupiltides tajume inimhinge visklemist oma maailmamures ja omaenda instinktide ahelais. Seksuaalkompleksi ilmsiktulek Oksa töödes on varajane, ent nimetatuis juba juhtmotiiviline. Meil on raske selle kompleksi arengut jälgida ja selgitada. A. Loring esitab Oksa traagilise armastusloo Haapsalu-päevilt («Jaan Oks Haapsalus»), mis olevat ta psüühilisse ellu purustavaid jälgi jätnud. Ei ole põhjust kahelda selle versiooni üldjoonelises usutavuses; ühtaegu on mõnituseni küündiv suhtumine vastassoosse ühendatav nende trotslike ja individualistlike allüüridega, mis Oksa loomusele tunnuslikud. Mida enam süvenes konflikt oma keskkonnaga, seda mõjusamalt hakkasid kaasa rääkima alateadvuse hämarad tagamaad. «Nimetus elajas» on tsükliliselt jälgitav ühe inimese heitlus oma Erosegaga, kord sellele alistudes, kord seda viimses pingutuses alistada püüdes. Mõistagi on selle kompleksi ohjeldamatus Oksa loomingut kahjustanud, ometi on lihtsustav seda ka tavakohaseks dekadentsiharrastuseks pidada. Pigem nähkem selles ebatavalise loomingulise individuaalsuse arengut ühes äärmuslikus suunas.

J. Oksa loojanatuur ja loomislaad on määranud ta tööde isepära. Ebaharilik subjektiivne laengujõud tingib kujundusliku anarhia — kompositsiooni hajuvuse, motiivide ebasidususe, üldise keskendamatus, nii et valitud ainet mõnikord üksnes riivatakse («Koolmeistri hobune»). Viimastes töödes jäävad aforistlikud impulsid ainult meeoluga ühendatuks, struktuurielementide vaba ümberasetamise tasemele. Kuid neis asjaoludes ühtekokku kätkeb ka Oksa tööde põhiväärtus — stiilivahenditega edasiantud tunde ja mõtte sugestiivsus. Nii nagu Oks ise oma töid sageli meeoludena on kavatsenud, niisugune on ka nende reaktsioon — meeololu äratamises.

⁴⁵ Ilm.: ajakiri «Romaan» 1922, nr. 11, lk. 327.

Kuidas kasutada Gutenbergi pärandit?

ui Johannes Gensfleisch zum Gutenberg, keda me küll rohkem tunneme Johann Gutenbergi nime all, 3. veebruaril 1468 pärast rohkeid sekeldusi siit maailmast lahkus, siis võis ta vaevalt küll ette näha, kui ulatuslikule kultuurirevolutsioonile oli tõuke andnud tema poolt leiutatud trükikunst.

Tänu reformatsioonile ning mõnede muudelegi põhjustele jõudis ka meie armas maakeel trükistesse üsna üllatavalt vara: Gutenbergi kuulus 42-realine pübel ilmus 1455. aastal, esimesed eestikeelsed trükised aga juba XVI saj. esimesel poolel. Küllap tulid siis koos nendega ka nüisugused kultuurisõnad, nagu pookstav ja veerima, mis nii soojalt trükikunsti hälliaegu meenutavad. XVII saj. alguses eraldub raamatust uus trükisteliik — ajakirjandus, mis oma arengu esimese sajandi jooksul jõuab nädalalehest päevaleheni. Sellesegi valdkonda tungib üsna varakult see visa maakeel, sest juba 1766—1767 ilmub Põltsamaal esimene eestikeelne ajakiri. Võrreldes: see toimus vaid 101 aastat hiljem Euroopa esimese teadusliku ajakirja asutamisest, esimese ajalehe ilmumahakkamisest Euroopas oli möödunud vaid 150 aastat, Prantsusmaal ei olnud tollal veel päevalehte, türklastel jäi veel peaaegu et sajand kannatlikult oodata omakeelse ajalehe sündi. Nii et oma raamatu ja perioodika ajalugu on meil auväärse pikkusega.

Kuhu me tänaseks oma pressiga välja oleme jõudnud, see on üldiselt enam kui teada. Meie vabariik on ju perioodika lugemisapluste poolest esikohal maailmas, jättes kaugemale selja taha nüisugused arenenud ajakirjandusmaad, nagu Inglismaa, Taani, Rootsi jt. Sellele esimesele, auväärse eaga informatsioonikanalile (mis meie kultuuriloos on etendanud tõepoolest t o h u t u suurt osa) on nüüd liitunud veel ringhääling ja televisioon. On toimunud ja toimumas nende kolme massikommunikatsioonikanali funktsioonide omavaheline jaotus ning vastavalt kanalite spetsiifikale teatud nihked, mida perioodilise trükisõna perspektiivses arengus peame paratamatult arvestama.

Ajakirjandus tekkis areneva ühiskonna informatsioonivajaduse rahuldamiseks. Seepärast on arusaadav, miks paljudes keeltes sõnad ajaleht ja uudis on ühist etümoloogilist algupära. Kuid nagu näitavad sotsioloogilised uurimused, on tänapäeval jooksva informatsiooni vahendamisel tõusnud eeskätt ringhäälingu osa, ning ajalehe osa vastavalt selle võrra langenud. Teiseks: meil on mitmeastmeline ajakirjandus — on üleliidulised, vabariiklikud ja kohalikud (linna, rajooni) ajalehed, kes samuti täidavad informaatori ülesandeid. Järjest tungivamalt kerkib küsimus, kuidas kõige otstarbekamalt kasutada olemasolevat trükipinda väga mitmekesise (eriti jooksva) informatsiooni vahendamiseks, arvestades erinevaid ajalehetüüpe ning teiste kommunikatsioonikanalite rolli.

Näib küll nii, et eriti kolmanda astme (s. o. kohalik) ajakirjandus peaks otsustavalt loobuma niisuguse informatsiooni dubleerimisest, mis on varem teada «suure» ajakirjanduse ning ringhäälingu kaudu. Meil on väga vähe perekondi, kus käib vaid üks ajaleht või kus puudub raadio. Vabanenud pinda saaks kasutada lugeja informatsioonivälja laiendamiseks muu lugemismaterjaliga.

Edasi. Me kasutame oma pisikest trükivälja ikka veel nii, nagu jumal juhatab. Lugeja valikuvõimalused ajalehes avaldatud materjalides on meil üsna piiratud. Kui võrrelda näiteks Saksa DV või Poola kohalikke ajalehti meie omadega, siis torkab kohe silma, et sama ruumi ulatuses on seal avaldatud tihtipeale ligemale kaks korda rohkem kirjutusi, s. o. seal kirjutatakse l ü h e m a l t. Lugeja aga saab sel kombel kaks korda rohkem informatsiooni, tal on vastavalt rohkem valida, mida lugeda. Kas on meil alati vajalik nii pikki lugusid avaldada? Eriti siis, kui nad on veel väga vesised ning määratud üsna kitsale lugejaskonnale? (Kas me jällegi ei raiska oma kallist, väga piiratud informatsioonipinda?)

Seoses sellega, et ringhäälingu ja televisiooni osa informatsiooniks on tõusnud, et mõnedki spetsiifilised saatevormid on ajakirjanduse koormust vähendanud, on ka ajakirjanduse funktsioonides toimumas oluline nihe kogu maailma ulatuses: a j a l e h e k o m m e n t e e r i v j a s u u n a v o s a o n s u u r e n e m a s. Seda toetab ka trükisõna spetsiifika, mis võimaldab individuaalselt, süvenemisega tutvuda probleemide ning detailidega, mis näiteks kõrvust mööda libisevad ringhäälingus, kus esitustempo ei luba aktiivselt kaasa või järele või üle mõelda. See on kaasa toonud publitsistika osatähtsuse tõusu ajakirjanduses. Muidugi on selle tendentsi taga ka niisugune «puhtpublitsistlik» probleem, mis kunagi varem sellises teravuses inimkonna ette ei ole tõusnud: mis saab edasi? Kas tuumasõda ja tsivilisatsiooni häving või rahu ja rahvaste koostöö? Kas jälle fašism või demokraatia ja progress? Selle probleemiga kajastuseks ongi publitsistlik huvi inimese ja tema planeedi vastu, mis realiseerub praegu tuhandetes erinevates teemades meil ja mujal. Ma arvan, et seda tendentsi ei tohi meie ajakirjanduses unustada, kui ta ei taha ajast lootusetult maha jääda. Aga — just publitsistikaga (ja just kohalikus ajakirjanduses) eeskätt on lood nadivõitu, sest meie praegune ajakirjanduss ü s t e e m ei loo tingimusi andekate publitsistide sünniks.

Niisiis tuleme paratamatult järeldusele, et Gutenbergi viiesajandal surmapäeval on meil, pika ning teeneka ajakirjanduse ajalooga maal, veel küllaltki väga teravaid probleeme. Mida teha? Julgeksin avaldada mõtet: kui asjaosalised — Kirjastuskomitee, vastavate kirjastuste, Ajakirjanike Liidu jt. esindajad — kord asjad sügavalt läbi mõtleksid ning päris konkreetsete ettepanekutega kokku tuleksid, ehk saaks midagi ära teha, eriti meie armetul järjel seisva kohaliku ajakirjanduse parandamiseks. Hea meel ja kasu oleksid kõigil. Rõõmustaks Gutenbergki, kui oskaksime tema pärandit tululikumalt pruukida.

Kompromiss?

Lehte Hainsalu: «Pigilinnu laul».
«Eesti Raamat», Tallinn, 1967. 128 lk.

Nooremad, nüüd tihtipeale juba keskikka jõudnud luuletajad on hakanud pisitasa üksteise järel proosasse minema. Näeme liikumist, mis on meile tuttav juba eelnevate kirjanduslike põlvkondade juures. Ja üldse on viimasel ajal just proosa üha enam päevakorda tulnud. Sellel on nähtavasti praegu rohkem uut ajale ja ajast öelda kui luulel.

Vanema ja keskmise kirjanikepõlvkonna teoste keskpunktis on olnud inimene enne sõda ja viimasel sõjas, see inimene uutest ühiskondlikes oludes ja poliitilistes pöörisuultes, tema hakkamasaamine iseendaga sõjajärgsetel vastuolulistel aastatel. Noorema põlvkonna teoste keskpunktis on oma eakaaslased, sõjajärgseil aastail üleskasvanute suhted ühiskonnaga, nende kujunemisaastate vastuolud. Üksnes sellega juba on nad avanud meie kirjanduses ukse paljule uuele.

Ka Lehte Hainsalu jälgib oma esikromaanis üht sellist poissi, eilset koolipoissi ja tänast tööpoissi, kes justaegu on astunud õpetajate käe alt tehaseolustikku. Selle noormehe nimi on Toivo Totalaas ja see on üks väga isevärki noormees, niisama isevärklik kui ta nimigi. Raske on teda esialgu mõista niihästi inimesena kui ka ajastu ideid kandva karakterina.

Kelle autor on siis andnud meile näha ja mõelda?

Toivo Totalaas on lõpetanud kesk-

kooli hõbemedaliga — mis on inimene aurahata või pidulik aktus presiidiumita? — ja kui ta end tehasesse töökirja panema läheb ja seal juuli lõpul maipühadeks väljaantud seinalehenumbrit näeb, otsustab ta, et olgu see talle esimeseks asjaks, mille ta korralikult käima paneb. Kui Toivo juba esimesel tööpäeval seinalehe toimetaja treipingi juurest üles otsib, et asja selgitada, sõnatakse talle: «Te olete esimene, kes seinalehe järele puudust tunneb,» ja veel: «Teate mis, võtke see jama enda kaela, ehk tulete rohkem toime.» Nagu hiljem selgub, ongi ta õhinaga kirjutanud paar artiklit seinalehele, aga toimetaja on need talle tagasi andnud, öeldes, et on üldsõnalised, tehase konkreetsest elust kaugel ja tuhat korda juba enne ära kuulnud.

Toivo isa on pearaamatupidaja. Seda ütleb autor rõhutatult ja sellega arvab ta temast küllaldase iseloomustuse andvat. Siiski lisab ta veel, kindluse mõttes arvatavasti, et sellel Toivo pearaamatupidajast isal on koduski kahekordne raamatupidamine, et ta on kopikakooner ja et ta eluunistuseks on auto. Tähelepanndava enesekindlusega käivad meie kirjanduses ringi ette ära iseloomustatud elukutsed — raamatupidajad, poemüüjad, kaadriosakonna juhatajad, ettekandjad... Mitte vähem pole midagi selletaolist — nimetagem seda pealegi edasi raamatupidaja-mentaliteediks — pojas. Ainult et Toivo Totalaanel asen-

davad arveraamatuid ja eeskirju loo-
sungite ning dogmade käsulauad, mis
teda igas olukorras peavad aitama. Te-
ma argumendid vaidlustes? «Usk on
oopium.» «Töö õilistab inimest.» «Ameti-
ühing on kommunismi kool.» «Inimene
on inimese sõber.»

Toivo Totalaas on hädavares, ja nagu
autor on nähtavasti tahtnud rõhutada —
ümbruskonna armust. Selgub, et tema
ellusuhtumise loosungid on liialt üld-
sõnalised, konkreetsest elust kaugel na-
gu ta seinaleheartiklidki, et tegelikkus
on vähem loogiline ja selge kui «ühe-
kohaliste arvude korrutustabel, mis
iaalgi ei muutu». Et õpid lihtsalt ära ja
võid nende abile kindel olla kuitahes
keeruliselt tehteid sooritades. Nendes Toi-
vo Totalaane pettekujutelmades tulebki
tehasetöölise ümbruskonnal korrektsiive
teha

Kulminatsiooniks saab teoses trans-
porditöölise Eerik Sääriku ühiskond-
lik kohus, kus Toivo Totalaas aval-
dab kahtlust, kas seltsimees Pajupill, kes
on pandud seda kohut juhtima, on vää-
rikas mees seda tegema. Ja teose lõpul,
kui Toivo Totalaane tehasessetulekust
on aasta möödas, laseb autor oma pea-
tegelasel tunnistada, et selle ideaalid
on «reaalsemaks muutunud», ja natuke
hiljem tublisti tagasihoidlikumalt mõel-
da, et siiski «see, mis ta on ehitanud,
pole õieti veel vundamentki». Seega ta-
hab «Pigilinnu laul» olla arenguromaan,
ühe noore mehe kujunemislugu.

On reaalsemaks muutunud. — Mis
mõttes? Mis suunas? Kui palju?

Tehaserahva heledateks laikudeks,
peategelasele jõudu ja usku, elu- ja töö-
tahet sisendavateks tegelasteks on Ar-
nold Paabuski ja Tuuliki Toomasson.
Lukksepp, vana töömees, ja armastatu.
Paabuski-vana on loomulikult hea töö-
mees ja elukogenud, ei võta viina, on
alustanud elu siis, kui elu oli veel raske
ja alles esimesed jalgrattad inimeste
hulka ilmusid, on saanud oma kolm-
kümmend aukirja, laulab tehase mees-
kooris, aitab naist kodustes töödes. Aga
ükskord sõnab ka: «Inimesed on ju pe-
remehed paberi üle, mitte paber nende
üle.» — Tuuliki treialitejaoskonna tehni-

lisest kontrollist tutvustab end Toivo-
le sellega, et ei võta kuu lõpul vastu ham-
masrattaid, mis pole normis, kuigi selle
tõttu plaan jääb täitmata, vähemalt
ühel brigaadil. Hiljem saame teada
veel, et ta käib pärast tööd õhtu-
koolis, on hoolas; põlgab naisi, kes
on tähelepanematud oma välimuse
suhtes — talle endale on riidessepanek
püha toiming, rituaal; et tal on kodus
aastavahetusel kaks kuuske — emal
jõulupuud ja temal näärupuud, aga et
sellegipärast ei luba ta kellelgi oma
usklikust emast halvasti mõelda; et kui-
gi tema ümbruskubise austajatest, pol-
nud ometi ükski neist teda suudelnud-
ki — «talle meeldisid põgusad vahekor-
rad, mis olid hämarad nagu hommikune
metsatee — vaevu aimatavad, mõistatus-
likud, teadmata kuhu suunduvad. Ja
tüdruk liikus mööda seda teed, lehvivat
juustega nagu metshaldjas, virvendas ja
kutsus nagu sootuluke, ja põgenes siis,
aimamata, et teeb oma jälitajale ehk
haigetki». Võrdluseks: Ruudi, see paha
poiss, kannab teksase pükse ja ta aja-
viitarmastus Liina moodsat punapead,
nad tutvusid kultuurihoones, Ruudi rää-
gib žargooni ja jättis kooli lõpetamata.

Toivo ideaalid on Paabuski-taadi ja
Tuuliki ideaalid. Teose lõpul on Toivo
ja Tuuliki teineteist kõigi raskuste (!)
kiuste õnnelikult leidnud ning Toivostki
on saanud tehase meeskoori liige. Pole
põhjust kahelda, et ta nüüd seinale-
heartiklite kirjutamisega hakkama
saab.

Teosel puudub läbiv ja kokkuvõttev
kontseptsioon, selgroog. Siin on vaid
kõrvalteemad. Ainult hetkeks ulatub
see nägema, kuidas tsehitöölised lõuna
ajal läksid betoneeritud õuele endisest
majast järelejäänud õunapuu alla «ro-
helisse»; haruharva näeb ta sügavamaid
põhjusti: seesama esmaspäeval, seesama
teisipäeval, seesama kolmapäeval... see-
sama suvel, sügisel, talvel, kevadel...
Ja kui teose peategelane kord endamisi
küsis, «missugune eesmärk peaks olema
elul, et see ei ringleks mööda ellipsiit
säng — hommikukohv — töö — söök —
uimerdamine — televiisor — söök — ra-

halugemine — säng», mis on üks tõsiselt võetav küsimus, siis ei oska seda siin, selles autori kontekstis ometi nii tõsiselt võtta kui peaks — seegi jääb loosungiks, teiste loosungite hulgas.

Toivo Totalaas ei ole võitleja, tema protest on protest väikeste asjade, pisikesse mikroolustiku pahupoolte vastu. Hoopiski suurem rõhk on ta loos magusvalusatel meeleoludel, teatavat lugejas-

konda õhkama panevatel melodramaatilistel tundeefektidel. Ja tema õppetunnid on mugandumise õppetunnid. Nii pikk on ta arengutee. Tema küsimistest saab küllap kõige tõsisemalt võtta üht: «Millal lähevad inimese silmad lahti? Ja millal ta k o h a n e b maailmaga, mille on avastanud, millal leiab selles oma koha ja otstarbe?»

E. Mallene

Rudolf Põldmäe 60-aastane

Väljapaistvalt produktiivne kirjan-
dusteadlane Rudolf Põldmäe jõuab 27.
veebruari s. a. oma 60. aastatubani.

R. Põldmäe sünnikoht on Harju ra-
joonis end. Rae vallas Limu külas. Va-
nemad olid talupidajad ja rahvaluule-
huvilised — isa oli tubli jutumees ning
ema tundis hästi rahvalaule. Nähtavasti
juba isakodust sai juubilar kaasa ela-
va huvi rahvaloomingu vastu, mis hil-
jem mõjutas elukutse valikut. Haridus-
tee viis Rae valla algkoolist Tallinna
J. Vestholmi humanitaargümnaasiumi
ja sealt Tartu Ülikooli, kus õpiti etno-
graafiat, rahvaluulet, eesti keelt ning
eesti ja üldist kirjandust. Ülikooli lõ-
petas R. Põldmäe a. 1935 ning 1940. a.
saavutas magistrakraadi eesti kirjan-
duse alal.

Juba üliõpilasena oli R. Põldmäel
mitmeid töökohti — algul Eesti Rahva
Muuseumis, siis Õpetatud Eesti Seltsis
jne. Suviti käis ta aga rahvaluulet ko-
gumas, rännates jalgsi läbi palju kihel-
kondi ning pannes paberile üle 8000
lk. A. 1935—1940 töötas R. Põldmäe
Eesti Rahvaluule Arhiivis, 1940—1941
oli ta Kirjandusmuuseumis käsikirjade
osakonna juhataja ja direktori ase-
täitja. Okupatsiooni ajal töötas assis-
tendina ja hoolitses Kirjandusmuuseu-
mi varade maale evakueerimise ja hoid-
mise eest. Sõjajärgseil aastail töötas
R. Põldmäe lühemat aega dotsendina
Tartu Riiklikus Ülikoolis, 1956—1962
vanema teadusliku töötajana Fr. R.
Kreutzwaldi nim. Kirjandusmuuseumis
ning on 1962. a. det. alates vanemaks
teaduslikuks töötajaks Teaduste Aka-

deemia Keele ja Kirjanduse Instituudi
Oktoobri-eelse kirjanduse sektoris.

R. Põldmäel on hinnatavaid teeneid
eesti folkloristlike ja kultuurilooliste
ainekogude korraldamise alal Kirjan-
dusmuuseumi rahvaluule ja käsikirjade
osakonnas, aga samuti ka trükkitoime-
tajana. Tema koostatuna on ilmunud
«Eesti rahvanaljandid I. Inimese elu-
perioodid» (1941), «Valimik eesti rahva-
tantse» (koos H. Tamperega, 1938),
«Carl Robert Jakobson. Valitud teosed»
I ja II (1959). R. Põldmäe uurimuste
temaatika on väga laialdane: sinna
kuulub mitmeid küsimusi rahvaluule
alalt, eesti kirjandus XVIII sajandil ja
XIX sajandi algul, eesti teatri ajalugu,
C. R. Jakobsoni elu ja tegevus. Ka
Fr. R. Kreutzwaldi, L. Koidula ning
mitme teise kirjaniku ja kultuuritege-
lase elu ja tööd on ta valgustanud oma
elavalt ning huvitavalt sõnastatud uuri-
mustes. Neid ilmub sageli ajakirjades
«Looming» ja «Keel ja Kirjandus» ning
mitmesugustes koguteostes. Tuleb
ainult kahetseda, et nende kohta puu-
dub ülevaatlik bibliograafia. Viimaseil
aastail on R. Põldmäe kirjutanud mit-
meid olulisi osi teosele «Eesti kirjan-
duse ajalugu» I (1965) ja II (1966).
Need näitavad head allikmaterjalide
tundmist ning laialdast eruditsiooni.
Eri teostena ilmuuist olgu veel nime-
tatud «Koidula teater» (Tallinn, 1963).

Loodame, et järgnevail aastakümneil
paneb R. Põldmäe rohkem rõhku just
seniste artiklite koondamisele ning eri
teoste avaldamisele.

R. Viidalepp

Il faut cultiver son jardin

Aarne Vinkel ei sattunud kirjan-
dusteadusse juhuslikult, vaid tuli kut-
sumusega. Tuli 1946. aastal — kui da-
teerida algust aspirantuuri astumise-
ga —, jäi truuks enesele ja teadlase-
etikale, säilitas meeleskindluse ja tea-
dusliku töö võime ka väga ebasoodsa-
tes tingimustes. Väitekirja valmis 1950-
-ndate aastate algupoolel Muhus ja

Orissaares, keskkooli-lastele emakeele
õpetamise kõrvalt. Kaitsmine oli 1954,
samast aastast avanes võimalus jälle
Tartus tööle asuda, põhikohaga Kirjan-
dusmuuseumis. 1958. aastast töötab
A. Vinkel KKI-s.

Uurimise raskuskeskmeteks on seni
olnud Juhan Liiv (kandidaaditöö,
teostekogu koostamine ja teaduslikult

kaaluka järelsõnaga varustamine 1954, lühimonoograafia sarjas «Eesti kirjamehi» 1964, nende kõrval lühemaid kirjutusi ja publikatsioone) ja XVIII sajandi lõpu ning XIX sajandi esimese poole kirjavara (Arvelius, Willmann, Luce, Holtz, Masing, Mannteuffel, Freundlich, Suve Jaan ja terve hulk väiksema suurusjärgu mehi), mille kohta A. Vinkel on avaldanud kümneid lühiuurimusi, artikleid ja ulatusliku süstemaatilise ülevaate «Eesti rahvaraamat» (1966). Vanema kirjanduse parima tundjana toimetas A. Vinkel «Eesti kirjanduse ajaloo» I köite (1965) ja kirjutas üle kolmandiku selle sisust. Teose ettevalmistamise käigus rajas ta metodoloogilised põhialused tegelikult kõigile viiele köitele. Need kaks uurimissuunda ei ammenda A. Vinkli töötihedat resultatiivset teadlaseteed. On tõsiselt tegeldud veel L. Koidulaga, J. Tammega, E. Peterson-Särgavaga jne. jne. 1966. aastal algas suur ümberlülitumine, ja praegu on A. Vinkel jälle seal, kus kõige raskem: toimetab kirjandusloo IV, s. o. aastaid 1917–1940 käsitlevat köidet.

A. Vinkel on võrdset tugev faktooloogina ja üldistajana. Tema töid iseloomustab käsitlusobjekti ja selle ühiskondlik-kirjandusliku ümbruse iga külgne põhjalik tundmine, kõigi arenguprotsessidele ajas ja ruumis toimunud tegurite nägemine-arvestamine, kindel teoreetilis-metodoloogiline vundament ja historismitunne. Pole midagi võõramat talle kui huupi lähtumine aprioorsetest skeemidest. Need vooru-

sed ei ehi kaugelki mitte kõigi meie kirjandusteadlaste teoseid.

Teaduslik-pedagoogilisele tegevusele andis A. Vinkel varasematel aastatel hulga aega ja energiat. Muutunud vormides, erilist meisterlikkust nõudvates, kestab see tänapäevani. Ei ole lihtne panna ühes, arukas suunas tööle suure kollektiivse teose autorid (I köitel oli neid 8, IV — üle 20) Vinkli enese juhatatavast kirjanduse ajaloo sektorist ja mujalt — koormat välja vedama kõik need luigid, havid ja vähid. Vinkel saab asjast üle sageli ironiaga. Tema ironia on eriline, kõrgeklassiline (mõni kolleeg ütleb isegi: voltäärlik), väga humaanse inimese ironia, mis oma põhifunktsiooni — ülbuse talitsemise kõrval on täisväärtuslikem abinõu ka enesesse-usu-kaotanute meeleolu tõstmiseks. Kolleegide seas Vinklit respektieritakse ja natuke ka peljatakse nagu ikka autoriteete, kuid samal ajal teatakse, et tema juurde võib minna ükskõik mis murega ükskõik mis kellajal.

«Eesti kirjanduse biograafilise leksikoni» ankeedi 18. küsimus on: Eriharrastused (kunst, spordi jne. alal). A. Vinkel vastab: *Il faut cultiver son jardin* (Voltaire), mõeldes konkreetset tööd oma väikeses aias Rocca al Mare majakese ümber. Võtkem endale vabadus mõista seda laiemalt — kui elu-programmi, ja soovigem Aarne Vinklile 25. veebruaril, tema viiekümnendal sünnipäeval, kõige muu hea kõrval palju rõõmu edaspidisest aedade harimisest.

M. Kalda

Kirjanike Liidus

16. jaanuaril arutasid Kirjanike Liidu juhatase presiidium ja parteibüroo ühisel koosolekul kirjandusliku järelikasvuga seotud küsimusi. Tallinna noorte autorite tegevusest kõneles Andres Ehin. Tartu noorte tööst andis ülevaate Kalle Kurg. Koosolekul kiideti heaks mitmed teoreetilised üritused, mis Noorte Autorite Koondisel plaani on võetud. Ühtlasi otsustati korraldada käesoleva aasta teisel poolel noorte autorite seminar vabariiklikus ulatuses.

Samal päeval peetud juhatase presiidiumi koosolekul arutati läbi ja kinnitati «Loomingu» Raamatukogu 1968. aasta plaan.

Vastavalt Kirjanike Liidu uuele

põhikirjale võetakse liikmeid vastu kas juhatase või presiidiumi poolt salajase hääletamise teel. Esimese uue liikmena muudetud vastuvõtmiskorra tingimustes võeti Kirjanike Liidu liikmeks Endel Tennov.

26. jaanuaril arutas kirjanike parteiorganisatsioon kirjaniku osa eluprobleemidesse sekkumisel ja nende lähendamisel publitsistina. Arutluse lähtepunktina kuulati kirjanik Hindi ja advokaat Saksa informatsiooni kalurite ja Pärnu Kalakombinaadi vahel arenenud konflikti kohta, millesse teatavasti sekkus «Sirbi ja Vasara» veergudel ka grupp kirjanikke. Küsimus pakkus huvi ning kutsus esile arvukalt sõnavõtte.

Romaanivõistluse finiš

8. jaanuaril langetas žürii, millesse kuulusid V. Gross, M. Kalda, P. Kuusberg (esimees), M. Käbin, K. Kääri, V. Pirson, R. Sirge, A. Tamm, J. Toomla, O. Utt ja A. Valton, otsuse Eesti NSV Ministrite Nõukogu Riikliku Kirjastuskomitee ja Eesti NSV Kirjanike Liidu poolt väljakuulutatud romaani-võistluse kohta.

Esimene auhind (5000 rbl.) määrati Heino Kiige romaanile «Tondiõmaja» (märgusõna «Prõlla»). Teos paistis silma esimese kolhoosielu kujutava panoraamromaanina, meeldejäävate tegelaskujude, huumori ja optimismiga. Leiti üksmeelselt, et romaan tõuseb elu kujutamise sügavuse ja ideelis-kunstiliste väärtuste poolest teiste tööde hulgast eriliselt esile, ja vaatamata romaani kohatisele laialivalgavusele on teosel tänapäeva eesti kirjanduses uut sõna ütlev koht.

Teine auhind jäeti vastava tasemega tööde puudumise tõttu välja andmata.

Kolmas auhind (2000 rbl.) määrati Luise Vaheri romaanile «Päeva palge ees» (märgusõna «Primula veris»). Ka see romaan kujutab kolhooside algusaastaid, kuid nähtuna 6—16-aastase tüdruku silmade läbi, mis võlub sellest tingitud ja üldiselt hästi väljapeetud omapärase vaatenurga tõttu. Elulise materjali küllus ja selle plastiline kunstiline kujutamine, mitu meeldejäävavat tegelaskuju jms. andsid põhjuse teose auhindamiseks. Teos pole ka puudusteta, nagu kohati — eriti algupoolel — esinev raske-

pärane stiilimaneer, liiga palju tege-lasi, mis kipuvad ühte sulama, jm.

Žürii otsustas välja anda neli er-gutusauhinda (à 1000 rbl). Need määrati järgmistele teostele: Hans Luik, «Kosmodroomidest kaugel» (märgusõna «Minu esimene romaan»), Eno Raud, «Etturid» (märgusõna «E2-e4»), Albert Uustulnd, «Me-ri põleb» (märgusõna «Ula») ja Lei-ger Sepp, «Välke reekviem suupil-lile» (märgusõna «Hemofiil»).

Märgiti ära kolm tööd: Vello Lat-tik, «Maihommik» (märgusõna «Toi-ni»), Einar Maasik, «August Ani-katsi katsumine» (märgusõna «52») ja Endel Tennov, «Valged laigud kaardil» (märgusõna «Oma käsi»).

Ergutusauhinnaga ja äramärkimise-ga tähistatud töödel oli auhinnatud teostega võrreldes rohkem kunstilisi puudujääke. Kõige avaldamisküsem nende hulgas on E. Raua «Etturid», mis oma laadilt kuulub põnevusromaa-nide hulka.

Žürii soovitas kirjastusel «Eesti Raamat» kontakti võtta kaheksa töö autoriga.

Äsjalõppenud romaanivõistlusel on eriline koht meie romaanivõistluste ajaloos. Üle hulga aja saadi ka esimene auhind välja anda. Vaatamata paljude teoste kunstiliste puudustele on ka võistluse keskmine tase eelmiste võist-luste omast kõrgem. Mitmel viisil mär-kis žürii ära kokku seitseteist teost kolmekümnest.

Kirjandusauhindu

Lüüririk Jens Gerlachile ja publitsist Günter Cwojdrakile anti Saksa Riigi-oooperis Berliinis kätte Heinrich Heine nimelised 1967. aasta kirjandusauhin-nad.

Žürii märkis oma otsuses, et Jens Gerlach väärrib tunnustamist rea luu-letuskogude autorina. Need teosed aitavad inimest õilistada. Günter

Cwojdrak on viimastel aastatel saanud tuntuks kriitikuna ja esseistina.

Hans Marchwitza nimelises Kultuuri-majas Potsdamis anti pidulikult üle Theodor Fontane nimelised kirjandus-ja kunstiauhinnad.

Kirjandusauhinna sai Ruth Busse-nius-Kraft romaanide «Saar ilma ma-jakatuleta» ja «Inimesed vastutuules» eest.

«Colloquia Germanica»

Kentucky Ülikooli ja Bernis asuva kirjastuse «Francke» väljaandel hak-kas ilmuma uus rahvusvaheline ger-

manistika-ajakiri «Colloquia Germa-nica». Iga aasta ilmub kolm 112-lehe-küljelist numbrit.

«Sealpool müüte — Vilniusest Hanoini»

«Napalm ja tsivilisatsioon, kasum ja humanism, vaimuselgus ja kolonialism ei saa elada üksteise kõrval,» kirjutab leedu päritoluga ameerika kirjanik Philipp Bonosky oma USA-s ilmunud raamatus «Sealpool müüte — Vilniusest Hanoini».

Kirjanik mõistab teravalt hukka Ameerika Ühendriikide sõjalise agressiooni vietnami rahva vastu. Paljude tähelepanekute najal paljastab Philipp Bonosky, kes võttis osa ka rahvusvahe-

lisest kirjanike kohtumisest Weimaris aastal 1965, Ameerika Ühendriikide valitsuse väited, nagu võitleksid selle suurriigi väed Vietnamis «vabaduse kaitsmise» eesmärgil.

Raamatu teises osas annab ta hoobi kodanliku ajakirjanduse laimule eluolu kohta sotsialistlikes riikides. Ta teeb seda nendel maadel saadud paljude reisimuljete põhjal. Suure poolehoiduga jutustab kirjanik saavutustest ja ülesehitustööst Nõukogude Leedus.

* * *

Õiendus: On selgunud ebatäpsus artiklis «Mõningaid Eesti ja Nõukogude Vene kirjanduselu kokkupuutepunkte 1920-ndatel aastatel» («Looming» 1967, nr. 11, lk. 1740). Proosakogumikku «Эстонские рассказы» ja A. Lunatšarski eesõna sellele tutvustas 1928. a. «Loomingu» 2. numbris N. Andresen, mitte J. Kärner, nagu nimetatud artiklis ekslikult väitsin. A. Eelmäe

Sisukord

A. Kütt		
Parašütistid (Söövitus) . . .	161 ees	
M. Nurme		
Talvesonetid	163	
Sonetipaar	164	
G. Skulski		
Eilne valgus	166	
E. Nirk		
Muistseil motiividel	175	
Mändide vaigutamine	176	
Igal oma mure	177	
Järeltus	178	
Olgu see öeldud selguse mõttes	178	
T. Kallas		
Kangelasnovell	179	
J. Kaplinski		
Lapsed ootavad ühe maailma varemetel	192	
Õnnelik on kes seisab alguses	192	
Ma joonistan merekaardi	193	
V. Iius		
Tuulekülvid	195	
I. Torn		
Armastus (Linoollõige)	209	
J. Kaidla		
Sõnad	267	
** (Said piinavaks kõik suve- päevad)	267	
** (Miks juba ei koputa)	268	
E. Niit		
J. Kross		
Muld ja marmor	269	
V. Ohakas		
Tallinn, Niguliste (Õli)	273	
M. Udam		
Kinni	289	
Teekäija	289	
Tuleriit	289	
V. Tobro		
Tõde 24 korda sekundis	291	
K. Leht		
Jaani Oksa elu ja loomingu äär- jooni	300	
J. Peegel		
Kuidas kasutada Gutenbergi pärandit?	311	
V. Mallene		
Kompromiss?	313	
Ringvaade	316	

Toimetuse kolleegium: Erni Hiir, Paul Kuusberg, Ralf Parve,
Paul Rummo, Ilmar Sikemäe, Juhan Smuul, Aleksei Sokolov,
Anton Vaarandi (toimetaja).

Toimetuse aadress: Tallinn, Harju t. 1, tel. 413-65, 407-80, 407-81.

Kirjastus «Perioodika», Tallinn, Pikk t. 37.

Ladumisele antud 8. I 1968. Trükkimisele antud 2. II 1968. Trükiarv 10 400.
Staicele Paberivabriku trükipaber nr. 1, 70×103/16. Trükipoognaid 10 + kleebis.
Tingtrükipoognaid 14,18. Arvestuspoognaid 13,85. MB-01615. Tellimise nr. 47.
Trükikoda «Ühiselu», Tallinn, Pikk t. 40/42.

«Looming» nr. 2, veebruar 1968. Hind 50 kop.

На эстонском языке

Орган Союза писателей ЭССР «Лoomинг» («Творчество»)

№ 2, февраль 1968

50 коп.

Индекс
78174